

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ЖЕНСКОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF KAZAKH NATIONAL WOMEN'S
TEACHER TRAINING UNIVERSITY

№4 (92) 2022

Алматы
«Қыздар университеті»
2022

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитеті, Мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды есепке қою, қайта есепке қою туралы №KZ53VPY00015274 куәлігі негізінде 25.09.2019 тіркелген.

Шығу жиілігі: жылына 4 рет

Бас редактор Аршабеков Н.Р., филос.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары Шакирова С.М., филос.ғ.к.

Корректор Жакибаева К.А.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Dr. Kathie Stromile Golden, PhD, Mississippi Valley State University, USA

Dr. Catherine Alexander, PhD, Durham University, UK

Dr. Stanislav Bencic, Professor, Pan-European University, Bratislava, Slovakia

Dr. Türkmen Fikret, PhD, Professor, The Institute for Turkish World Studies at Ege University, Turkey

Dr. Rimantas Želvys, Dr. Professor, Lithuania

Dr. Gökhan Özdemir, Professor, Nigde Ömer Halisdemir University, Turkey

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Джумакулов З. Д., мемлекеттік саясат магистрі (МРР), Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректор, Қазақстан Білім беру саласындағы зерттеу қоғамдастығының (KERA) мүшесі; Салыстыру және халықаралық білім беру қауымдастығының (АҚШ) мүшесі

Байташева Г.У., а/ш.ғ.к., доцент, ҚазҰлтҚызПУ жаратылыстану институтының директоры

Бакирова Э.А., ф-м.ғ.к., профессор, ҚазҰлтҚызПУ математика кафедрасының профессоры

Кариев А.Д., п.ғ.к., ҚазҰлтҚызПУ

Куанышева Ж.К., п.ғ.к., ҚазҰлтҚызПУ химия кафедрасының аға оқытушысы

Сүлейменова Ж.Н., п.ғ.д., ҚазҰлтҚызПУ қазақ тілін оқыту теориясы мен әдістемесі кафедрасының профессоры

Уразалиева М.А., п.ғ.к., ҚазҰлтҚызПУ музыка кафедрасының профессоры м.а.

«Қыздар университеті»
б а с п а с ы

Басуға 27.12.2022 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x48 1/8. Көлемі 4,4 б.т.

Офисті қағаз. Сандық басылыс.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісімді.

050000, Алматы қаласы, Гоголь көшесі, 116.

«Қыздар университеті» баспасында басылды.

Тел.: 237-38-33

Основан в 2005 году.
Выходит 4 раза в год.

Главный редактор - доктор философских наук, профессор, советник Председателя Правления - Ректора НАО «Казахский национальный женский педагогический университет» *Аршабеков Нурғали Рахимғалиевич*

Заместитель главного редактора - кандидат философских наук, руководитель отдела мониторинга научных изданий КазНацЖенПУ *Шакирова Светлана Махмұтовна*

Корректор - *Жакибаева Калипа Аманбаевна*

Международный редакционный совет

Dr. Kathie Stromile Golden, *PhD, Mississippi Valley State University, USA*

Dr. Catherine Alexander, *PhD, Durham University, UK*

Dr. Stanislav Bencic, *Professor, Pan-European University, Bratislava, Slovakia*

Dr. Türkmen Fikret, *PhD, Professor, The Institute for Turkish World Studies at Ege University, Turkey*

Dr. Rimantas Želvys, *Dr. Professor, Lithuania*

Dr. Gökhan Özdemir, *Professor, Nigde Ömer Halisdemir University, Turkey*

Редакционная коллегия журнала

Джумакулов З. Д., *магистр государственной политики (МРР), проректор по научной работе и международному сотрудничеству КазНацЖенПУ, член Казахстанской ассоциации исследований в области образования KERA ; член Сообщества сравнительного и международного образования (CIES) (США)*

Байташева Г.У., *к.с/х.н., доцент, директор Института естествознания КазНацЖенПУ*

Бакирова Э.А., *к.ф.-м.н., профессор, профессор кафедры математики КазНацЖенПУ*

Кариев А.Д., *к.п.н., КазНацЖенПУ*

Куанышева Ж.К., *к.п.н., ст. преподаватель кафедры химии КазНацЖенПУ*

Сулейменова Ж.Н., *д.п.н., профессор кафедры теории и методики преподавания казахского языка КазНацЖенПУ*

Уразалиева М.А., *к.п.н., и.о. профессора кафедры музыки КазНацЖенПУ*

1-бөлім. Педагогикалық білім беру мен әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері

Раздел 1. Актуальные вопросы педагогического образования и социогуманитарных наук

Section 1. Topical issues of pedagogical education and socio-humanitarian sciences

Д.К. Сайкенева, А.Б. Наурзбаева, А.Р. Хазбулатов Символ мирового дерева в ритуально-бытовой практике казахов	6
М. Kabylova Degenderisation of paid and unpaid work in Kazakhstan?	17
К.А. Жакибаева «Биіктік, қайсарлық, байсалдықты, тек қана сенен алып жырлар едім» (Байділда Айдарбектің лирикасы жайында)	27
О. Khan Analysis of the theme of motherhood in contemporary Uzbek cinema	39

2- бөлім. Оқу пәндерін оқыту әдістемесі

Раздел 2. Методика преподавания учебных дисциплин

Section 2. Methods of teaching academic disciplines

А. М. Алиева, Г. О. Сейдалиева Критериалды бағалаудың негізгі құралдары және оларды оқу процесіне енгізу	48
Журналына мақалалар жариялау талаптары	63
Требования к статьям для публикации в журнале	65
Requirements for articles	67

1 - бөлім

Педагогикалық білім беру мен әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері

Раздел 1

Актуальные вопросы педагогического образования и социогуманитарных наук

Section 1

Topical issues of pedagogical education and socio-humanitarian sciences

СИМВОЛ МИРОВОГО ДЕРЕВА В РИТУАЛЬНО-БЫТОВОЙ ПРАКТИКЕ КАЗАХОВ

Д.К. Сайкенева^{1*}, А.Б. Наурзбаева², А.Р. Хазбулатов³

¹Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: saiken.eva.d@gmail.com

²Казахская национальная консерватория им. Курмангазы, Алматы, Казахстан, e-mail: naurzbaeva_a@mail.ru

³Казахский научно-исследовательский институт культуры, Алматы, Казахстан e-mail: Kaz.madeniet@gmail.com

Аннотация

Образ мирового дерева в мифологии народов мира символизирует axis mundi – центр вселенной, место создания пространства и времени. Этот универсальный мифологический символ несет в себе также смысл амбивалентности жизни и смерти. Концепция мирового дерева в разных аспектах традиций жизненного цикла человека имеет многообразие смыслов. От колыбели и до погребения это символическое «дерево» сопровождало обряды казахского народа. В культуре казахского народа мировое дерево выступает ключевым элементом кодификации мира и присутствует во всех пластах традиционного мировоззрения. В обрядах казахов символ мирового дерева со временем получил дополнительную трактовку, внося трансформацию изначального смысла. Предпринятый в статье семантический анализ позволил приблизиться к изначальному значению мирового дерева, рассматривая его в качестве ключевого элемента структуры казахского традиционного миропонимания. Структурно-семиотический и сравнительный методы, используемые в данном исследовании, способствовали изучению символа мирового дерева в ритуально-бытовой практике казахского народа. Авторы пришли к выводу, что используемые в быту бакан, коновязь и ритуальный посох отражают представление казахского народа о мировом дереве не только как о сакральном центре мира, но и как об упорядочивающем хаос элементе.

Ключевые слова: мировое дерево, axis mundi, ритуал, коновязь, бакан (шест - подпорка), белый посох, обряды жизненного цикла.

Введение

Мировое дерево в мифологии народов мира является одним из универсальных символов, который отражает представление о трехчастном делении мира. Единое толкование данного символа связано с тем, что оно появилось в период формирования мифопоэтической традиции, когда создавались первые мифы о сотворении мира, и мировое дерево, наряду с горой или рекой, становится axis mundi – священным центром, источником жизни, проводником в иной мир. В космогонических мифах казахов Байтерек выступает центром мира, на котором в гнезде откладывает своё золотое яйцо птица Самрук. Как известно, символом столицы Казахстана является монумент Байтерек, который воспроизводит образ мирового дерева, тем самым символически означив «новый центр».

Использование культурного кода в ритуалах и быту было основным методом передачи знаний из поколения в поколение, закодированная информация, в особенности та, которая относится к более раннему периоду, в нашем случае - образ мирового дерева, относится к древнейшим универсальным знаковым системам и, соответственно, имеет богатую и разнообразную модификацию. Образ мирового дерева и его производные элементы в материальной культуре казахского народа имеют свою богатую историю. Особую функцию символическая природа мирового дерева выполняла в

обрядов и ритуалов, выступая в качестве как вербальной, так и невербальной системе сакрально означенной коммуникации.

В древности ритуалы проводили около дерева, тем самым имитируя воспроизведение мироустройства – акта творения, позже во многих ритуалах мировое дерево заменили аналогом – микромоделью, например, у казахов эту функцию выполняли - коновязь, бакан (шесть - подпорка), посох.

Мировое дерево как основной символ центра мира, где зародились пространство и время, было изучено В. Топоровым [1]. В своих исследованиях универсальных знаковых систем он выделяет «эпоху мирового дерева», которая относится к периоду создания мифов о творении мира – архаическому периоду, символ мирового дерева в дальнейшем сохраняет свой образ и в поздний период культур «осевого времени» и по сей день прослеживается в традиционной обрядности многих народов.

М. Элиаде [2] в своих трудах, посвященных мифам народов мира, уделял особое внимание «центру» мира, где зарождается время и пространство, указывая на то, что в дальнейшем во всех культурах мира прослеживается практика возведения городов, исходящая из идеи «священного центра», где только и возможно гармоничное существование. В своем труде Дж. Фрезер [3] собрал огромный фактический материал со всего мира о ритуалах, связанных с символикой мирового древа, подтверждающий универсальность концепции о мировом дереве. Э. Львова и коллектив авторов трехтомного труда рассматривают знаковость дерева в сакральном и профаном мире тюрков Южной Сибири [4]. Данный труд дает возможность провести параллели в мировоззрении народов единого историко-этнографического ареала, а также в результате сравнительно-сопоставительной процедуры интересующих аспектов родственных культур наметить их типологические особенности. Что является очень важным особенно при изучении материалов с ограниченными сведениями. Дерево, как элемент кодификации традиционной культуры было рассмотрено М.Т. Сатанар [5]. В своем исследовании автор акцентировала внимание на древности этого образа, который в последующем лег в основу структуры традиционной картины мира. Т.И.Шараева в своей статье исследует перенос знаковости мирового дерева на сэргэ (коновязь) и его роль в ритуальной обрядности кочевых народов [6].

Дерево как центр вселенной вызывают научный интерес не только в рамках этнографических исследований, но и оказались актуальными для исследователей экологии и лесоводства. Например, Alison A. Ormsby отмечает, что в процессе урбанизации священные деревья вырубались и это приносит колоссальный вред не только экосистеме, но и духовному развитию населения, которое теряет связь со своими корнями. В своём труде она собрала сведения о местоположении многих священных деревьев по всему миру и ритуальной практике, существующих по сей день [7]. В трудах Т. Ngulani, С.М. Shackleton также поднимается вопрос о сохранности священных рощ с целью сохранения традиционной культуры и ритуальной практики народа в условиях урбанизации [8]. В работе Л. Дампиловой дерево, как и мировая гора, прежде всего рассматривается как *axis mundi*, с которым связаны мифы о структуре мира и ритуальной практике проводимой в «центре» вселенной якутского народа [9].

В трудах казахстанских учёных А. Галиева [10], Ш. Тохтабаевой [11] мировое дерево было рассмотрено как медиатор между мирами, священный центр. Между тем, за пределами интересов отечественных учёных остались еще многие вопросы, связанные с семиотикой образа мирового древа и его производных в казахской традиционной культуре, изучение которых позволит раскрыть как многие смыслы обрядов, архаических ритуалов, так и их предметно-функционального мира.

Использование культурного кода в ритуалах и быту было основным методом передачи знаний из поколения в поколение, закодированная информация, в особенности та, которая относится к более раннему периоду, в нашем случае - образ мирового дерева, относится к древнейшим универсальным знаковым системам и, соответственно, имеет богатую и разнообразную модификацию. Образ мирового дерева и его производные элементы в материальной культуре казахского народа имеют свою богатую историю. Особую функцию символическая природа мирового дерева выполняла в обрядах и ритуалах, выступая в качестве как вербальной, так и невербальной системе сакрально означенной коммуникации.

Проблема культурного забвения актуальна во все времена, что связано с постепенной утратой пространства сакрального, трансформацией смысла, вносимого языком каждой новой культурной эпохи. В результате этого изначальный код предметного мира, запретов и поверий теряет свои

сакральные функции, а основные элементы традиционной картины мира уже не несут смысловую нагрузку, становятся пережитками неосмысленного прошлого. Особо актуальными видятся вопросы, которые связаны с изучением кодовой системы казахской традиционной культуры, практикуемых в тех или иных обычаях, обрядах, ритуалах, представлениях, наследуемых предметов быта, почитаемых сакральных объектов. И, безусловно, универсальные символы, проявляются во множестве культурных артефактов, познание смысла и значения которых является исследовательской задачей.

В данной же работе предпринимается попытка осмыслить и показать символическую природу используемых в быту казахского народа бакана (шест - подпорка), коновязи и посоха в аспекте семиосферы мирового дерева.

Методология

Применение структурно-семиотического и сравнительного методов позволяет рассматривать символ мирового дерева как упорядочивающего хаос *axis mundi* в обрядах жизненного цикла казахского народа. Знаковость бакана (шест - подпорка), коновязи и белого посоха (ак таяк) раскрывается при помощи сопоставления сакральных функций мирового дерева и его символических эквивалентов в мире профанного. Эти аналоги не взаимозамещаемы: они взаимодополняли сакральные функции друг друга, олицетворяя разные ипостаси мирового дерева.

Семантический анализ элементов родильного и погребального ритуалов казахов способствовал раскрытию роли бакана (шест - подпорка), коновязи и посоха как символа, упорядочивающего хаос, воссоздающего мир заново, что свидетельствует о его наделенности сакральными свойствами мирового дерева.

Основная часть

Мировое дерево как центр мира в мифоритуальной традиции, выступая как универсальный символ архаической картины мира, вместе с тем получает в каждой культурной традиции различные эстетические интерпретации. Как известно, космогоническая мифология народов мира сходится в едином сюжете о безначальном хаосе, упорядоченном затем при помощи установления центра, оси мира, обычно, это дерево или гора, превращаемого таким образом в космос. Мировое дерево становится тем самым местом отсчёта рождения пространства и времени. Так, М. Элиаде считает, что помещение в центре мира дерева или горы является архаичным сюжетом, и это связано с тем, что мир и время зарождались где-то в «центре», и таким образом построенные в центре храмы или возведённые вокруг «священного центра» города являются имитацией небесного архетипа [3; 33-34]. Тем самым, проекция символа мифического дерева, пронизывающего три мира – небесный, земной и преисподнюю, означает это священное дерево или гору как сакральное место, где проводятся ритуалы, происходит получение благ от божеств.

В трехчастной структуре мира у тюркских народов, казахов в частности, подземный мир - мир Эрлик хана - мир предков, и хтонический мир, срединный мир – человеческий и всего живого, верхний мир – мир божеств, куда могут подниматься лишь белые шаманы. И все эти миры дерево пронизывает сверху вниз, маркируя каждой своей частью границы миров: так, ветки относятся к верхнему миру, ствол к среднему, а корни к нижнему, что, собственно, воплощает структуру универсальной трехчастной модели мирового дерева.

Трехчастная структура мира поддерживается мифопоэтическим мировоззрением древних тюрков, ее разделяет мировое дерево, при этом срединный – человеческий мир имеет также дуальную структуру, делящуюся на правую и левую стороны. В.Н. Топоров полагает, что вертикальное членение демонстрирует космическую структуру мира, в то время как горизонтальное – структуру ритуальных действий [1; 20]. В искусстве многих народов изображение мирового дерева часто сопровождается дополнительными персонажами (разными животными и людьми), которые являются участниками ритуала творения мира, в разных случаях изображаемые животные предстают как непосредственные творцы мира или являются тотемными предками определённых родов.

У тюрков южной Сибири в старину проводили ритуал жертвоприношения небу или «моление горам», его проводили, когда жизнь общины потрясали разные неблагоприятные события, природные катаклизмы и т.д. Смысл обряда сводится к тому, чтобы вокруг четырёх берёз воспроизвести акт творения мира, таким образом упорядочить пошатнувшееся равновесие. В монографии «Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири» отмечается, что «буквальной копией

четырёх берёз, соединённых верёвкой, является структура центра казахского родового кладбища. Туда, к башням из сырца и плитняка, в прошлом приходили просить об излечении от болезней, бесплодия, там приносились жертвы» [4; 26].

Таким образом, в проецируемом символом мирового древа свойств сакрального пространства, в котором аккумулируется вся космическая энергия, проводятся обряды, воспроизводящие акт творения мира, т.е. восстанавливающие гармонию мира. Это точка, где человек может соприкоснуться с высшей силой, поэтому паломничество к священным деревьям очень популярно с древних времён. Деревья, выросшие в местах погребения, обычно символизируют праведность умершего, и зачастую этого было достаточно, чтобы возвести его в ранг «аулие» - святого, посещать для поклонения и с различными просьбами. Паломничество к священным деревьям по сей день практикуется у многих народов.

Ранее такими деревьями могли считать любое одиноко растущее или отличающееся особым внешним видом дерево. Ч. Валиханов писал: «Дерево, одиноко растущее в степи, или уродливое растение с необыкновенно кривыми ветвями служат предметом поклонения и ночевки. Каждый, проезжая, навязывает на это дерево куски от платья, тряпки, бросает [рядом с деревом] чашки, приносит [в] жертву животных или же навязывает [на него] гриву лошадей» [12; 227]. Нет однозначной трактовки этого действия: не совсем ясно кому путники оставляли подношения - духам местности или же самому дереву как «хозяину» местности. Деревья с навешанными тряпицами, могилы предков, обо, наскальные рисунки все это исследователями называемое «окультуренное», т.е. «свое», освоенное людьми пространство. Поскольку любой путник старался остановиться на ночлег у дерева, которому уже приносились жертвы, которое было помечено человеком тряпицами, то есть у освоенного пространства, если же такого не имелось, он заново осваивал территорию, пытаясь задобрить духов местности, принося им жертву.

Аналоги мирового древа в быту. Знаковость коновязи

Коновязь в сакральном мире стоит в одном семантическом ряду с осью мира, олицетворяя созданное и обжитое пространство, хозяина дома, очаг, а в профанном она указывает на принадлежность территории тому или иному роду. Коновязь с привязанными к ней конями – прямая реплика священного дерева у его основания [4; 33]. То есть сам дом, затем коновязь, сам аул, пастбище - все это становилось обжитым пространством человека. Коновязь также символизировала территориальную принадлежность земли тому или иному роду, поэтому коновязь обычно не забирали с собой при перекочевках, однако, по сведениям А. Токтабай, «художественно оформленную деревянную родовую коновязь, иногда инкрустированную серебром, забирали с собой при перекочевках [13; 49]. Возможно, это были исключительные случаи, когда коновязь представляла особую материальную ценность. Обычно коновязь оставляли на месте во время перекочевки и использовали до ее естественного разрушения. Имеются также сведения, что коновязь разрушали после смерти человека, у которого не было или не оставалось потомства.

В казахской легенде, записанной Н.Ф. Катановым, небесной коновязью является Темир казык (железный кол) - Полярная звезда, вокруг которой ходят два коня – Кастор и Поллукс. В качинской легенде Полярная звезда (железный кол) является концом посоха, который вбил творец во Вселенную, чтобы упорядочить хаос [14; 185-188]. В других вариантах астрального мифа к Железному колу привязаны Акбозат (Белый конь) и Кокбозат (Голубой конь), символизируя, как считает К. Жанабаев, «мир, покой, размеренность, гармонию, а Железный кол занимает центральное место, точка, где свершился когда-то величайший акт творения космоса и человечества» [15; 24]. Таким образом, и в легендах, мифах коновязь, как и мировое дерево, символизируют ось мира.

У тюрков Сибири коновязь называют сэргэ, в устном творчестве коновязь зачастую выступает в роли мирового дерева (родового дерева), символизируя также мужскую силу. Так для того, чтобы повергнуть противника, батыры пытались вырвать коновязь, тем самым «пошатнуть мир» и отнять силу своего противника.

Сакральная функция коновязи, которая выступает центром мира, где происходит соприкосновение трёх миров, ярко отражена в такой ритуальной практике якутского народа, как гадание на святки. Во время святок ночью якуты, которые хотят узнать будущее, выходят к центральной коновязи и, надев котёл на голову, обнимают коновязь и обращаются к коновязи:

«Господин коновязь, рассказывай и предвещай!» и ждут, когда нечистая сила придёт и расскажет о будущем [4; 205]. Конюзя в данном обряде выступает осью между мирами, где стираются границы и может произойти соприкосновение с существами нижнего мира (нечистью).

С. Сорокин в полевой экспедиции на Алтай собрал интересные сведения об установленных конюзях на казахских кладбищах. По его сведениям, сэрэг, установленные на могилах были единообразными, что определяло их принадлежность к одному роду. Эти сэрэг имели не только сакральный смысл, но и определённую функциональность. Сэрге выступал оградой могилы и одновременно конюзью для приехавших почтить память усопшего [16; 11-12]. Такого рода конюзя можно соотнести с функциями священных деревьев, которые в иных случаях специально высаживались в местах погребения, а в других вырастали самопроизвольно. Конюзя в традициях тюркских кочевых народов, в их ежедневной практике, в профанном мире бытия имела прямые функции для привязи лошади, указывая при этом на родовую принадлежность данной территории, а в сакральном мире была тем самым символическим центром мира, вокруг которого создавался космос, упорядочивался хаос.

Символической аналогией конюзи можно считать кулпытасы на могилах в Западном Казахстане. С. Ажигали, изучив генезис кулпытсов, пришёл к выводу, что они имеют отношение к древнему индийскому обряду ашвамедхи, «суть которого заключалась в принесении космической жертвы коня, заменявшей древнее человеческое жертвоприношение, у мирового столба-дерева» [17; 415]. Прослеживая трансформации древних конюзей, можно сделать вывод, что стеллы - кулпытасы, делались из песчаника с целью сохранности монумента, они являлись столбом - конюзью, которое, в свою очередь, олицетворяет мировое дерево. Кулпытасы западного Казахстана сохранили изображения различных предметов, эпиграфики и родовых знаков - тамга. Н. Аристов отмечал широкое распространение знаков тамга по всей степи, которые должны были указывать на родовую принадлежность скота, или иных предметов и, возможно, территории: «Нахождение в известном месте родовой тамги на могиле или другом памятнике может доказать, что там некогда кочевал такой-то род» [18; 409].

Бакан. В кочевой культуре бакану(шест - подпорка) отводят важную как практическую, так и символическую роль. Особую роль бакан (шест - подпорка) – шест с развилкой на вершине - играет при установке юрты. Мужчина на коне придерживает баканом(шест - подпорка) шанырак, пока женщины скрепляют остальные элементы юрты. Шанырак - навершие юрты, символизирующее дом, и как семейная реликвия, символизировавшее силу и покровительство духов предков должен был возводить как хозяин дома только мужчина. И сам бакан (шест - подпорка) также, как и конюзя, символизировал хозяина дома – мужчину, мужа. Сам процесс установления шанырака, который придерживается баканом(шест - подпорка), символичен, он аналогичен процессу создания мира, бакан (шест - подпорка) выступает как ось мира, вокруг которого начинает создаваться границы человеческого микрокосмоса – юрты. Примечательно, что изображение бакана (шест - подпорка) является тамгой самого многочисленного рода казахов – найман, которое, предположительно, отражает метафорическое понимание «костяка» (возможно скелета) по численности в этногенезе казахского народа.

Естественно, в быту функциональность бакана (шест - подпорка) была продиктована мобильностью кочевой культуры, где один предмет использовался в разных функциях. Так, бакан (шест - подпорка) использовали не только для установления шанырака, им открывали тундик, при сильном ветре им подпирали шанырак.

Сфера практического применения бакана (шест - подпорка) не ограничивается его прямой функцией – подпорки шанырака. Его активно использовали в родильной обрядности как опору для роженицы, а также в свадебной обрядности бакан (шест - подпорка) выполнял ряд функций, придавая действиям сакральный смысл. Бакан (шест - подпорка) использовался и при погребении. Использование бакана (шест - подпорка) в различных ритуалах и обрядах подчёркивает его высокий семиотический статус, который рассматривается в широком смысле как символ плодovitости, богатства, процветания семьи, рода, народа.

В казахской культуре многие запреты связаны с наделением сакральным смыслом тот или иной предмет. К примеру, поскольку бакан (шест - подпорка) символизировал мужскую силу, через него нельзя было перешагивать и располагать горизонтально, и нельзя опираться без причины. Так как он был символом стабильности семьи, обычно опирались на бакан (шест - подпорка) потерявшие родителей дети, женщины во время родов, также баканом (шест - подпорка) не подпирали юрту, если умер хозяин дома, тем самым показывая утрату «опоры».

Бакан (шест - подпорка) являлся составной частью качели «алты бакан», состоящей из шести столбов, которая также имеет прямое отношение к символике плодородия. Качание на качели символизировало акт творения, имея сексуальный подтекст. Обычно на этих качелях качались парно, то есть парень и девушка. Возможно, ритмичное качание на таких качелях означало создание/установление гармонии женского и мужского начала.

Известно, что женщины в традиционном обществе во время родов опирались на бакан (шест - подпорка) или копые мужа. По всей видимости, с забытыми отголосками представлений рождения мира, являются ритуальные действия при родах, в которых обязательным атрибутом является дерево. ...У казахов в опорную конструкцию для роженицы входил бакан и конская уздечка [10; 128]. Ш. Тохтабаева считает, что «все предметы, имеющие в конструктивной основе стержень, относились к мужской ипостаси, а все изделия, имеющие выемку или полость, – к женской. При использовании этих предметов в ритуалах, иногда вычленяется их практическое назначение, и актуализируется их семиотический статус» [11; 136].

Как отмечалось ранее, бакан (шест - подпорка) нашел свое применение и в погребальном обряде. По сведениям И. Алтынсарина, «казахи на женских могилах устанавливали палку (бакан или писпек)» [19; 119]. Данную традицию также описал Кастанье: «На могилах женщин, киргизы обыкновенно кладут деревянный предмет вроде колышка, называемый «бакан», употребляемый вообще для установки кибитки» [20; 85]. Ш. Тохтабаева трактует следующим образом: «Такой шест, согласно традиционному сознанию, должен был обеспечить ей в ином мире мужскую поддержку. Взаимосвязь мужского и женского начал была необходима в реальном и ином мирах» [21; 140]. Все это свидетельствует о том, что бакан (шест - подпорка), как и коновязь, является символом хозяина, мужской силы, выступает микромоделью мирового дерева, выполняя его символическую ипостась и в быту, и в ритуале.

Белый посох – символ смерти. В казахской погребальной культуре, если из жизни уходит старейшина рода или отец семейства, родственников и друзей, которые пришли выразить соболезнование, встречают, опираясь на белый посох мужчины этого рода или семьи. У А. Диваева сохранились сведения о данной традиции: «опершись на палку... сверстники покойного во время своего плача приговаривали: «Бауырым-ай, бауырым-ай» [22; 4]. Опираясь на посох, они причитают, демонстрируя тем самым утрату «опоры» своей жизни. В отличие от коновязи или бакана, белый посох не используют в быту, его специально изготавливают для обряда погребения.

Смерть, как и рождение, в мифопоэтическом восприятии тюрков была равносильно выходу за границы установившейся нормы. Любой из обрядов перехода был связан с большим риском, когда границы между человеческим и иным миром размывались, возможность разрушения упорядоченного мира в данный момент была наиболее ощутима. Община или семья в это время как бы находились на грани катастрофы, поскольку возникала опасность соприкосновения с миром неведомого. Как известно, именно в ритуалах гармонизировалось пространство, восстанавливалась гармония и порядок. Используемые в ритуале вещи, наделяемые сакральным смыслом, часто носили и практические функции, но в быту старались не использовать символику или кинесику, которая сопрягалась со смыслом смерти.

Так, среди запретов в традиционной казахской культуре существовал запрет опираться на посох или палку без надобности: «Таякка суюнбе». Этот запрет напрямую связан с символикой «Ак таяк» - белым посохом, используемым в похоронном обряде и, соответственно, наделяемого смыслом смерти. А. Толеубаев, ссылаясь на данные И. Кастанье, отмечает архаичность данных запретов: «Молодым людям и детям киргизы (казахи – А.Т.) строго воспрещают опираться на палку и в таких случаях с сердцем прикрикивают на них: «Брось, не делай того, что предвещает недоброе!», автор приводит пример из записей XIII в. Плано Карпини, который собирал и записывал запреты, бытовавшие в степи, где запрещалось опираться на плетень, которой погоняют коня [23; 94-95]. В этих запретах закрепился отголосок похоронного ритуала, т.е. само действие при определенных обстоятельствах. Например, по сведениям Т. Бекхожиной, «в Центральном и Восточном Казахстане женщина, поющая жоктау, держалась за бока, а в некоторых местностях (Джамбульская область) она опиралась на пику (найза), который выходил наружу через верхнее отверстие юрты (шанырак) [24; 74]. В подобной ситуации посох ассоциировался с предвестием горя, смерти. Но в самом обряде, символика белого посоха, на который опирались мужчины, встречающие родственников и гостей в

день смерти, амбивалентна: «смерть/рождение», «хаос» и «порядок», возрождаемый опорой. И обряд «моления горам», и поклонение священным деревьям символически воплощают процесс сотворения мира и к этому ряду, несомненно, относится и семантика обряда опоры на посох.

Заключение

Культурный код, лежащий в основе ритуалов, сохраняется и получает свою дальнейшую модуляцию в языке мифопоэтического творчества кочевого народа. Представление о структуре мира и ее элементов лежат в основе культурного кода любого народа. Изготовленные из дерева бакан, коновязь и посох были репликой самого мирового дерева. Так, в героическом эпосе алтайского народа «Маадай Кара» говорится, что коновязь соединяет три мира, в верхнем оно служит Курбустану, а в нижнем Айбыстану (эпитет Эрилка) [25; 106]. В срединном же мире коновязь является маркером «своей» земли, священным центром человека и рода.

В кочевой культуре казахского народа юрта - их микровселенная со своим мобильным центром мира сопровождала их во время перекочевок, тем самым давая уверенность в нерушимости гармонии, возможность совершения необходимых ритуалов у священного центра делала их мир устойчивым к разным невзгодам. Бакан, коновязь и посох в ритуальной практике отсылают нас к центру творения мира, а центр в ритуалах в противовес периферии, где бушует хаос, всегда символизирует порядок. В бытовой практике эти производные мирового дерева продолжают своей знаковой поддержкой поддерживать порядок.

Но со временем в разные периоды своего развития культура имеет тенденцию видоизменять свои формы бытия, мировоззренческую парадигму, картину мира, что приводит к изменениям самих технологий интерпретации архаических ритуалов и их элементов. Ю. Лотман считал, «на любом синхронном срезе семиосферы сталкиваются разные языки, разные этапы их развития, некоторые тексты оказываются погруженными в несоответствующие им языки, а дешифрующие их коды могут вовсе отсутствовать» [26; 168]. Отсюда происходит, чаще всего, забвение смысла того или иного элемента архаических ритуалов или их произвольная трактовка.

Так, символы мирового дерева со временем вместе с потерей самой практики традиционных ритуалов, были преданы забвению и прежде всего - одного из основных его значений - упорядочивание хаоса. На основании проведенного анализа ритуалов, поверий казахского народа можно сделать вывод о том, что производные мирового дерева бакан, коновязь и посох здесь выступают не просто символом опоры человека, рода, юрты, семантически воспроизводится опора на мировое дерево для упорядочения хаоса и рождения гармонии мира.

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках научного проекта по гранту AP09259280 «Языки казахской культуры как основа этнической идентичности: семиотика и семантика» (2021-2023 гг.) (Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан)

Список литературы

1. Топоров В.Н. Мировое дерево. Универсальные знаковые комплексы. Т.1. - М.: Рукописные памятники Древней Руси. 2010. - 448с.
2. Элиаде М. Космос и история. Избранные труды. - М.: «Прогресс», 1987- 299 с.
3. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. - М.: «Политиздат». 1980- 832 с.
4. Львова Э.Л., Октябрьская И.В., Сагалаев А.М., Усманова М.С. Традиционное мировоззрение тюрков южной Сибири. Пространство и время. Вещный мир. - Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние. 1988- 225с.
5. Сатанар М.Т. К семиотической интерпретации мифологического образа древа Аал Луук Мас в эпосе олонхо// Oriental Studies (Вестник КИГИ РАН), 2020. Том 13. № 4. С.1135-1154.
6. Шараева Т.И. Сакральный код в пространстве традиционного жилища у калмыков// Oriental Studies (Вестник КИГИ РАН), 2020. Том 13. № 1. С.41-54.
7. Ormsby A.A. Diverse values and benefits of urban sacred natural sites// Trees, forests and people. 2021 (6) <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666719321000753?via%3Dihub>
8. Ngulani T., Shackleton C.M. Use of public urban green spaces for spiritual services in Bulawayo, Zimbabwe // Urban Forestry & Urban Greening. 2019. Vol.38, pp. 97-104.

9. Dampilova L.S. Mythologizing history in Buryat Shamanic rites// *Archeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 2021. Vol 49(2), pp.118-124.
10. Уарзиати В.С., Галиев А. А. Символы и знаки великой степи (История культуры древних номадов)/ Ответ. ред. А.К. Султангалиева. - Алматы. 2006– 160 с.
11. Тохтабаева Ш. Ж. Этикетные нормы казахов. Часть I. Будни и праздники. Товарищество с ограниченной ответственностью «LA GRÂCE». 2017– 221 с.
12. Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения, М: Наука. 1986. – 414с.
13. Токтабай А. Культ коня у казахов. - Алматы: КазИздат-КТ. 2004– 121с.
14. Катанов Н.Ф. Качинская легенда о сотворении мира. – Изд-во ОАИЭ. 1894. – Т.12. – Вып.2. – С.185-188.
15. Жанабаев К. Тюркский миф в эпосе, обряде и ритуале: монография. – Алматы: Казак университеты. 2016– 154 с.
16. Сорокин С.С. К проблеме этнической истории тюркоязычных народов Сибири. // Проблемы происхождения и этнической истории тюркских народов Сибири. Томск: ТГУ, 1987. С.7-18.
17. Ажигали С.Е. Архитектура кочевников - феномен истории и культуры Евразии (памятники Арало-Каспийского региона). Алматы: «Гылым». 2002- 645 с.
18. Аристов Н. А. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков Большой Орды и кара-киргизов на основании родословных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и о родовых тамгах, а также исторических данных и начинающихся антропологических исследований // Живая Старина. 1894. Вып. 3-4. – С. 391–486.
19. Алтынсарин И. Очерк обычаев при похоронах и поминках у киргизов Оренбургского ведомства // Записки Оренбургского отдела Императорского Русского Географического Общества / Императорское Русское Географическое Общество, Оренбургский отдел. – Казань: Университетская типография, 1870. – Вып. 1. – С. 117 - 136.
20. Кастанье И.А. Древности Киргизской степи и Оренбургского края //Труды Оренбургской учёной архивной комиссии. Вып. 22. Оренбург. 1910. -329с.
21. Тохтабаева Ш. Ж. Этикетные нормы казахов. Часть II. Семья и социум. –Алматы: Товарищество с ограниченной ответственностью «LA GRÂCE». 2017– 168 с.
22. Диваев А. Древнекиргизские похоронные обычаи. - Казань : типо-лит. Имп. ун-та, 1897. - 8 с.
23. Толлеубаев А. Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – начало XX века). – Алма-Ата: Гылым. 1991– 214с.
24. Бекхожина Т. Песни-плачи жоктау // Музыкознание. – Алма-Ата: Мин-во высш. и ср. спец. образования Каз. ССР. 1971. – Вып. V. – С. 71–77.
25. Суразаков С.С. Из глубины веков. – Горно-Алтайск: Алт. кн. изд-во: Горн.-Алт. отд-ние, 1982. - 144 с.
26. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. –М: «Языки русской культуры», 1996. – 464с.

References

1. Toporov V.N. Mirovoe derevo. Universal'nye znakovye komplekсы. T.1. [The World Tree. Universal iconic complexes. Vol.1]. - М.: Rukopisnye pamyatniki Drevnei Rusi. 2010. 448p. [in Russ.]
2. Eliade M. Kosmos i istoriya. Izbrannyye trudy [Cosmos and History. Selected works]. –М.: «Progress».1987. 299p. [in Russ.]
3. Frazer J.G. Zolotaya vetv'. Issledovanie magii i religii [The Golden Bough: a study in magic and religion. - М.: «Politizdat». 1980. 832p. [in Russ.].
4. Lvova Je.L., Oktjabrskaja I.V., Sagalaev A.M., Usmanova M.S. Traditsionnoe mirovozzrenie tyurkov yuzhnoi Sibiri. Prostranstvo i vremya. Veshchnyi mir [Traditional worldview of South Siberian Turks. Space and time. Iconic world]. – Novosibirsk: Nauka. Sib. Otd-nie. 1988– 225p. [in Russ.]
5. Satanar M.T. K semioticheskoi interpretatsii mifologicheskogo obraza dreva Aal Luuk Mas v ehpose olonkho [To the semiotic interpretation of the mythological image of the tree Aal Luuk Mas in the Olonkho epic]. *Oriental Studies (Vestnik KIGI RAN)*, 2020/ Vol. 13. № 4, pp.1135-1154. [in Russ.]

6. Sharaeva T.I. Sakral'nyi kod v prostranstve traditsionnogo zhilishcha u kalmykov [Sacral code in the space of the traditional dwelling at the Kalmyks]. *Oriental Studies (Vestnik KIGI RAN)*, 2020. Vol. 13. № 1. S.41-54. [in Russ.]
7. Ormsby A.A. (2021) Diverse values and benefits of urban sacred natural sites// *Trees, forests and people*(6) <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666719321000753?via%3Dihub>
8. Ngulani T., Shackleton C.M. (2019) Use of public urban green spaces for spiritual services in Bulawayo, Zimbabwe // *Urban Forestry & Urban Greening*. Vol.38, pp. 97-104.
9. Dampilova L.S. (2021) Mythologizing history in Buryat Shamanic rites// *Archeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, vol 49(2), pp.118-124.
10. Uarziati V.S., Galiev A. A. Simvoly i znaki velikoi stepi (Istoriya kul'tury drevnikh nomadov) [Symbols and signs of the great steppe (The history of ancient nomads)]/ *Otvet. red. A.K. Sultangalieva.* – Almaty. 2006. 160p. [in Russ.]
11. Tohtabaeva Sh. Zh. Ehtiketnye normy kazakhov. Chast' I. Budni i prazdniki. xEthics norms of Kazakh. Part I. Routine and festival. Товаришество с ограниченной ответственностью «LA GRÂCE». 2017. 221 s. [in Russ.]
12. Valihanov Ch.Ch. Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. M: Nauka. 1986. 414p. [in Russ.]
13. Toktabaj A. Kul't konya u kazakhov. [The horse cult of Kazakhs]. - Almaty: KazIzdat-KT. 2004. 121p. [in Russ.]
14. Katanov N.F. Kachinskaya legenda o sotvorenii mira [Kachin legend about world creation]. – *Izd-vo OAIJe*, 1894. – Vol.12. – Iss.2. – Pp.185-188. [in Russ.]
15. Zhanabaev K. Tyurkskii mif v ehpose, obryade i rituale: monografiya [Turkic myth in epos, custom and ritual: monography]. – Almaty: Kazak universitety. 2016. 154p. [in Russ.]
16. Sorokin S.S. K probleme ehtnicheskoi istorii tyurkoyazychnykh narodov Sibiri. // *Problemy proiskhozhdeniya i ehtnicheskoi istorii tyurkskikh narodov Sibiri* [The problem of the ethnic history of the Turkic-speaking peoples of Siberia// *Problems of origin and ethnic history of the Turkic peoples of Siberia*]. Tomsk: TGU, 1987. P.7-18. [in Russ.]
17. Azhigali S.E. Arkhitektura kochevnikov - fenomen istorii i kul'tury Evrazii (pamyatniki Aralo-Kaspiiskogo regiona) [Architecture of nomads - fenomen of history and culture of Eurasia (monuments of Aral-Caspian region)]. Almaty: «Gylym». 2002. – 645p. [in Russ.]
18. Aristov N. A. Opyt vyyasneniya ehtnicheskogo sostava kirgiz-kazakov Bol'shoi Ordy i kara-kirgizov na osnovanii rodoslovnykh skazanii i svedenii o sushchestvuyushchikh rodovykh deleniyakh i o rodovykh tamgakh, a takzhe istoricheskikh dannykh i nachinayushchikhsya antropologicheskikh issledovaniy [The experience of detecting the ethnic members of the Kirghiz-Cossacks of the Great Horde and the Kara-Kirghiz on the basis of ancestral legends and information about existing tribal divisions and tribal tamgas, as well as historical data and incipient anthropological research // *Zhivaya Starina*. 1894. Iss. 3-4. – P. 391–486. [in Russ.]
19. Altynsarin I. Ocherk obychaev pri pokhoronakh i pominkakh u kirgizov Orenburgskogo vedomstva // *Zapiski Orenburgskogo otdela Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshchestva / Imperatorskoe Russkoe Geograficheskoe Obshchestvo, Orenburgskij otdel* [Sketch of customs at funerals and funerals at Kyrgyz Orenburg Department // *Russian Geographical Society Notes of the Orenburg Department of the Imperial Russian Geographical Society / Imperial Russian Geographical Society, Orenburg Department*]. Kazan': Universitetskaja tipografija, 1870. – Iss. 1. – P. 117 - 136. [in Russ.]
20. Kastane I.A. Drevnosti Kirgizskoi stepi i Orenburgskogo kraya // *Trudy Orenburgskoi uchenoi arkhivnoi komissii* [Antiquities of Kirgiz steppes and Orenburg region// *Proceedings of the Orenburg Scientific Archival Commission*. Iss. 22. Orenburg, 1910. 329p. [in Russ.]
21. Tohtabaeva Sh. Zh. Ehtiketnye normy kazakhov. Chast II. Sem'ya i sotsium [Ethics norms of Kazakh. Part II. Family and community]. Almaty: *Tovariшество с ограниченной ответственностью «LA GRÂCE»*. 2017– 168 p. [in Russ.]
22. Divaev A. Drevnekirgizskie pokhoronnye obychai [Ancient kirgiz burial rites]. - Kazan: tipo-lit. Imp. Universiteta. 1897- 8 p. [in Russ.]

23. Toleubaev A. T. Relikty doislamskikh verovanii v semeinoi obryadnosti kazakhov (XIX – nachalo XX veka) [Relics of pre-Islamic beliefs in family rituality of Kazakhs (XIX - beginning of XX century). Alma-Ata: Gylym. 1991. 214s. [in Russ.]
24. Bekhozhina T. Pesni-plachi zhoktau [The songs of lamentation - zhoktau] // Muzikoznaniye. – Alma-Ata: Min-vo vissh. i sr. spec. obrazovaniya Kaz. SSR. 1971. – Iss. V. – P. 71–77. [in Russ.]
25. Surazakov S.S. Iz glubiny vekov [From the immemorial]. – Gorno-Altajsk: Alt. kn. izd-vo: Gorn.-Alt. otd-nie, 1982. -144p. [in Russ.]
26. Lotman J. M. Vnutri myslyashchikh mirov. Chelovek – tekst – semiosfera - istoriya [Within the thinking world. Human – text – semiosphere – history]. –М: «Jazyki russkoj kul'tury». 1996. – 464p. [in Russ.]

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫП-ТҰРМЫСТЫҚ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ӘЛЕМДІК АҒАШТЫҢ СИМВОЛЫ

Д.К. Сайкенева^{1*}, А.Б. Наурызбаева², А.Р. Хазбулатов³

¹Абылай хан атындағы ҚазХҚӨТУ, Алматы қ., Қазақстан, saiken.eva.d@gmail.com

²Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы қ., Қазақстан, naurzbaeva_a@mail.ru

³Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты, Алматы қ., Қазақстан, Kaz.madeniet@gmail.com

Аннотация. Әлемдік ағаштың бейнесі әлем халықтарының мифологиясында әмбебап болып табылады, ол axis mundi – ғаламның орталығы, кеңістік пен уақыттың пайда болу орнын білдіреді. Бұл әмбебап мифологиялық символ өмір мен өлімнің мағынасын да білдіреді. Адамның өмірлік циклінің дәстүрлерінің әртүрлі аспектілеріндегі әлемдік ағаш тұжырымдамасы әртүрлі мағынаға ие. "Ағаш" ол бесіктен қабірге дейін қазақ дәстүрлерінде кездеседі. Қазақ халқының мәдени кеңістігінде әлемдік ағаш дәстүрлі мәдениетті кодификациялаудың негізгі элементі болып табылады және дәстүрлі дүниетанымның барлық қабаттарында бар. Қазақ халқының әдет-ғұрыптарында әлемдік ағаштың символы уақыт өте келе бастапқы мағынасын жоғалтып, қосымша түсінік алды, бірақ соған қарамастан, семантикалық талдау оның бастапқы мағынасын жаңғыртуға және әлем құрылымының негізгі элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл мақала құрылымдық-семиотикалық және салыстырмалы әдісті қолдана отырып, қазақ халқының салт-дәстүрлеріндегі әлемдік ағаштың рәміздерін талдайды. Авторлар тұрмыста пайдаланылатын бақан, атқазық мен салттық ақ таяқ қазақ халқының әлемдік ағаш туралы түсінігін әлемнің киелі орталығы ретінде ғана емес, хаосты ретке келтіретін элемент ретінде де көрсетеді деп есептейді.

Түйін сөздер: әлемдік ағаш, axis mundi, салт-дәстүр, атқазық, бақан, ақ таяқ, өмірлік цикл рәсімдері.

THE SYMBOL OF THE WORLD TREE IN THE RITUAL AND EVERYDAY PRACTICE OF THE KAZAKHS

Dinara K. Saikeneva^{1*}, Almira B. Naurzbaeva², Andrey R. Khazbulatov³

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, saiken.eva.d@gmail.com

²Kazakh National Conservatory, Almaty, Kazakhstan, naurzbaeva_a@mail.ru

³Kazakh Research Institute of Culture, Almaty, Kazakhstan, Kaz.madeniet@gmail.com

Abstract. The image of the world tree is universal in the mythology of the peoples of the world, it symbolizes the axis Mundi - the centre of the universe, the place of creation of space and time. This universal mythological symbol also carries the meaning of life and death. The concept of the world tree in various aspects of the traditions of the human life cycle has many meanings. From the cradle to the grave the «tree» accompanied the rites of the Kazakh people. In the cultural space of the Kazakh people, the world tree is a key element of the codification of traditional culture and is present in all layers of the traditional worldview. In the rites of the Kazakh people, the symbol of the world tree received an additional interpretation over time, losing its original meaning. Still, despite this, semantic analysis allows to reproduce of its original meaning and is considered a key element of the structure of the world. This article analyses the symbols of the world tree in the ritual-everyday practice of the Kazakh people with the help of structural-semiotic and comparative methods. The authors believe that the bakan, the hitching post and the ritual staff

used in everyday life reflect the perception of the Kazakh people about the world tree not only as a sacral centre of the world but also as an ordering element of chaos.

Keywords: world tree, axis Mundi, ritual, hitching post, bakan, white staff, rites de passage.

Сведения об авторах

Сайкенева Динара Кайратовна – PhD, старший преподаватель кафедры Востоковедения, КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Адрес: Алматы, ул. Муратбаева, 200; saiken.eva.d@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0333-188X>

Наурызбаева Альмира Бекетовна – д. филос. н., профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин Казахской национальной консерватории имени Курмангазы. Адрес: Алматы, ул. Абылайхана, 86; e-mail: naurzbaeva_a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4604-6835>

Хазбулатов Андрей Равильевич – доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, генеральный директор Казахского научно-исследовательского института культуры. Адрес: Алматы, ул. Толе би, 35/23; Kaz.madeniet@gmail.com, <https://orchid.org/0000-0002-2880-1737>

Авторлар жайлы ақпарат

Сайкенева Динара Кайратовна – PhD, Шығыстану кафедрасының аға оқытушысы, Абылай хан атындағы Қазақ ХҚӘТУ. Мекен жайы: Алматы қаласы, Мұратбаев көшесі, 200; saiken.eva.d@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0333-188X>

Наурызбаева Альмира Бекетовна – филос.ғ.д., әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының профессоры, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерватория. Адрес: Алматы қаласы, Абылайхан көшесі, 86; naurzbaeva_a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4604-6835>

Хазбулатов Андрей Равильевич – философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институтының бас директоры. Мекен жайы: Алматы қаласы, Толе би көшесі, 35/23; Kaz.madeniet@gmail.com, <https://orchid.org/0000-0002-2880-1737>

Information about the authors

Dinara K. Saikeneva - PhD, senior lecturer of Oriental studies department, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Address: Almaty, Muratbayev str., 200; saiken.eva.d@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0333-188X>

Almira B. Naurzbayeva - Doctor of Philosophy, professor of Social and Humanitarian disciplines department, Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy. Address: Almaty, 86 Abylaykhan str.; naurzbaeva_a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4604-6835>

Andrey R. Khazbulatov - PhD, Associate Professor, General director of the Kazakh Research Institute of Culture (CRIC) Address: Almaty, 35/23, Tole bi street. Kaz.madeniet@gmail.com, <https://orchid.org/0000-0002-2880-1737>

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 27.07.2022

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 17.11.2022

IRSTI 06.77.61, 06.77.97, 04.51.67

<https://doi.org/10.52512/2306-5079-2022-92-4-17-26>

DEGENERISATION OF PAID AND UNPAID WORK IN KAZAKHSTAN?

Moldir Kabylova

University of Nottingham, Nottingham, United Kingdom
moldir.kabylova@nottingham.ac.uk

Abstract

The current article applies theoretical framework of degenderisation and aims to explore to what degree women are degenderised by state policies in the labour market and unpaid work in Kazakhstan. The study applied the qualitative research method of semi-structured focus group discussion among 30 women from Almaty and Turkestan. The findings in the current research demonstrate that women's paid work in the labour market and unpaid work at home do not prove the degenderisation, but rather confirm genderisation process. Women bear costs of emotional, social and time resources as a result of motherhood, which results in them fulfilling less of their potential in professional sphere. There is also a strong influence of cultural factor that causes women to prevent the degenderisation and reinforces genderisation in unpaid work due to their beliefs in traditional gender roles and division of labour in family. The research contributes to theoretical significance by applying theory developed by Western authors, degenderisation, to the case of Kazakhstan.

Keywords: degenderisation, labour market, female employment, maternity leave, Kazakhstan

Introduction

Theoretical framework

The current article applies theoretical framework of degenderisation and aims to explore to what degree women are degenderised by state policies in the labour market and unpaid work in Kazakhstan.

Degenderisation describes cases when an individual is not differentiated according to gender in terms of allocating the share of employment and unpaid domestic work among men and women. The degenderisation is the ultimate goal of family policies aimed at gender equality [1; 2]. The concept degenderisation has been developed as an alternative response to drawbacks of defamilisation as it better describes how women are affected by the defamilisation in welfare states. Defamilisation, which was originally proposed by Esping-Andersen, has been met with critique arguing that instead of evaluating women's independence in terms of employment and unpaid work, it looks at the support to the overall family [3]. Moreover, defamilisation has been accused to fall short of covering immaterial aspects of care work such as social and emotional challenges [1]. The impact that the defamilisation measures in the welfare states have on gender dynamics in terms of work and family has been referred to as degenderisation.

The concept of the degenderisation addresses the criticisms about defamilisation presented by feminists because the degenderisation emphasises the importance of women's roles in defamilisation. It demonstrates that time resources and the well-being of family members should be given priority on the same level as employment and financial sufficiency by the welfare states' family policies (Lewis, 2010). To achieve higher efficiency of welfare states' help to families, care should be recognised as an unresolved matter until adequate policy mechanisms are developed that would not force women to choose between paid work and unpaid care but assist with care work [4].

Literature Review

Based on the research works from the literature review, it might be argued that women in the labour market are genderised in Kazakhstan as a result of motherhood, gender discrimination, lack of flexibility in employment and this problem is exacerbated by the lack of support from the social policy.

The recent literature suggests that women still experience gender-based discrimination and gender stereotypes that negatively impact their progress in education and career [5; 6; 7; 8; 9]. Not only in male-dominated field such as energy industry there has been reported decrease of female employees and training incentives for them [7], but in female-dominated area of education women experience the 'leaky pipeline' issue when they are less likely to serve as academic supervisors to influential high-profile graduate students and transfer from academia to government work than men [8]. Moreover, women are not only subject to gender stereotypes preventing them from progressing further, but they also might be the source of the problem by believing in and reinforcing gender stereotypes that men are more fit for the role of business executives than women [9].

Three main problems women experience in the labour market, which are wage gender gap, gender disparity in managerial work positions and low-skilled low-paid service jobs and unequal share of unpaid work.

Despite the fact that there is close parity ranging between 0,9-1,1 from pre-school to higher education level in educational enrolment between women and men in Kazakhstan, women are still paid 21,7% less than men in the labour market [10]. The human capital does not guarantee higher payments in labour market and employers might look at other criteria such as gender during recruitment, promotion and evaluation processes. Gender parity index in educational enrolment into primary, middle and high levels of education is 1, which signifies of both girls and boys apply to jobs after university completion with the same level of human capital [10]. It seems as women in Kazakhstan are willing to study and work, thereby invest in their human capital, but the long-term outcome such as wage gender gap and occupational segregation considerably differs from the starting point. This implies that particular factors such as motherhood and discrimination systematically take place along the professional path of women that causes disruption. It might be suggested that work disruptions caused by motherhood and traditional division of domestic labour substantially lower women's human capital, which in terms of education and skills begun on the same level with men. Discrimination might also explain gender disparity in employment despite women and men's similar level of human capital. These two factors of motherhood and discrimination demonstrates depreciation of human capital.

Data on gender statistics from the bureau of national statistics of the Republic of Kazakhstan suggests that the country has a distinct divide in high-status and low-status jobs between women and men. For example, in decision-making positions such as head of universities and schools, principal board members of the National Bank, the Parliament seats, deputies of local state institutions and CEOs of businesses, share of women varies between 20 and 38 per cent [10]. In several areas women's representation is quite scarce with two female ministers out of the total 18; 67 politicians in the overall 670; two female ambassadors out of the total 63; and 1.6 per cent female managers in defence forces [10]. In contrast, in the service sector and agriculture about half of labour force are women equalling about 53 and 47 and per cent respectively [10].

Women in Kazakhstan are over represented in lower skill service, part-time, unofficial and unpaid types of work. Women today still predominantly occupy jobs labeled as '5 c's' which stands for cleaning, catering, clerical, cashiering and childcare. Share of women working in service sphere is higher by most 11 per cent than that of men [11]. Women are also engaged in self-employed types of jobs such as selling goods and providing beauty, nursing, catering, caring and tutoring services from their homes and by visiting. Number of self-employed people in the country has increased by more than 2 million people in between 1991-2019 [12]. These jobs are unofficial as it is not recognised by the state, less likely to lead to promotion and qualification of skills, and women's work is not protected by the job security laws and no contributions are made to their pensions [12]. Share of women working part-time is 6,6 per cent compared to 4,4 per cent of men, and unemployment rate among women constitutes 5,5 per cent compared to men's 4,2 per cent [10]. Moreover, women in Kazakhstan contribute enormously to the well-being of society by their hours spent on unpaid domestic work and family care, which constitutes 14,8 per cent of their twenty four hour day compared to 4,9 per cent of men's [10].

Methodology

The study applied the qualitative research method of semi-structured focus group discussion. Qualitative research has been described as “a group of approaches for the collection and analysis of data aims to provide an in-depth, socio-contextual and detailed description and interpretation of the research topic” [13:100]. The focus group discussion research method seems to be the best choice to fit the aim of the study because it provides an in-depth understanding of encouragement and challenges mothers of young children face on their way to enter and stay in the labour market and reasons for it. Moreover, the choice of focus group discussion method was not made only to derive profound data on views and experiences, but also to acquire data that is produced as a result of collectivist action of sharing, transforming and formulating [14].

The participants have been recruited through snowball sampling, which was defined as when “the researcher accesses informants through contact information that is provided by other informants” and is frequently used sampling method in qualitative research in social sciences” [15:327] and “for the purpose of obtaining a nonprobability sample or for constructing a frame from which to sample” [16: 183].

Overall, six focus group discussions have been conducted: three in Almaty in December 2021 and three Turkestan in May 2022, where 30 women in total shared their experiences of employment after maternity leave. The focus group discussions lasted on average 90 minutes. All of the participants are mothers of young children aged between 1 and 6, as this is the period when women are likely to use childcare services and return to work. Women’s average age is 35, all of them are in married status except one widow and one divorcee.

Almaty and Turkestan were chosen as the locations for conducting focus group discussions and gathering participants for three main reasons. Firstly, both cities are contrasting in terms of social-demographic, economic and cultural characteristics, which is likely to provide rich diverse data for comparative analysis. Almaty being metropolis of 2 million inhabitants, the financial centre of the country and ethnically diverse while Turkestan is a small city with 200.000 residents, the agricultural economy, located in one of the poorest regions of the country and considered to be the traditional conservative South (17; 18; 19; 20).. Secondly, Almaty and Turkestan are located in the South of Kazakhstan, which makes the logistics process of data collection easier and cost-effective. Thirdly, the fact that Almaty is the hometown of the researcher conducting the focus group discussions helped the progress of participant recruitment and data collection processes as she used her networking opportunities and familiarity with the local context.

The results from focus groups were analysed using thematic analysis method. Thematic analysis has been defined as “a method for identifying, analysing, and interpreting patterns of meaning (‘themes’) within qualitative data” [21:287].

The study aims to examine the impact of the state policies on degree of degenderisation of women in the labour market and unpaid domestic work in Kazakhstan by analysing focus groups discussions of mothers of young children from Almaty and Turkestan.

The research will contribute to theoretical significance by applying theory developed by Western authors, degenderisation, to the case of Kazakhstan, a developing post-communist Asian country with predominantly Muslim population with conservative family values. Relevance of well-established theoretical concepts will be tested and critically assessed.

The study has number of limitations. Firstly, it is not representative of the larger population of Kazakhstan as the study did not apply large scale quantitative research method. Moreover, the analysis results might fall under the risk of being subjective due to the interpretative nature of the analysis method.

Results

Labour Market

Gender-Based discrimination

Women from the focus groups experienced discrimination based on their current or expected roles of mothers. Motherhood of young children of pre-school and primary school age disadvantaged these women's reputation of professional, productive and efficient employees in the eyes of employers.

“When it was known that I am expecting a child, my employer did not consider me as a top employee and asked me to quit. It was painful because I invested so much of my time and experience in the growth of the company (which flourished) and reached a good position” (Rose from Almaty, works in management team of supermarket chain company, mother of a son).

“After i got married, the conduct to me at work changed I was not given serious projects because everyone was waiting for me to get pregnant and take maternity leave” (West from Almaty, works at a consulting company in finance, mother of two daughters).

In a female dominated field such as education, due to a higher number of women working there, motherhood might be perceived not as a burden but rather accepted as a natural state of women for temporary absence from work. According to all the women in the focus groups who worked in sphere of education, they did not feel discriminated at their workplaces, but rather supported:

“My workplace allows mothers whose children are under 3 years old to work flexibly and granted absence from meetings and students' examinations. For example, if there are 4-5 staff members are expected to be sent to attend a meeting outside of the university, male colleagues and women with older children are prioritised and women with young children are not bothered with public duties, they only teach” (Joy from Turkestan who works as a lecturer at a local university, mother of five children).

“I did not feel any discrimination or pressure towards me when I was pregnant at work. Neither I asked discriminatory questions at job interviews. I explain it my cultural uniqueness of our nation when we see joy not burden in children. Children have a special role in our country” (Brave from Almaty, works as a lecturer at university, mother of three children).

Part-time work and unpaid work

Part-time forms of employment was not considered as a realistic way of participating in the labour market and source of income sufficient for basic needs. It might be explained by employers' reluctance to hire part-time workers and higher preferences for candidates who could contribute on full-time basis. Besides that, the government do not oblige companies to provide part-time work contracts to its employees. The women in the focus group discussions worked part-time at workplaces that belonged and managed by their family and relatives. It might signify of nepotism, where part-time work was provided as a support and safety net due to blood and close ties, rather than hiring on objective grounds for professional skills. Moreover, for the women in this study, who were on maternity leave taking care of young children, being employed on part-time basis at family's company was work allowing much flexibility, deprived of stress and high expectations from them as they relied on loyalty of a family member and relative.

“I work at my husband's private firm as his assistance. It gives me flexibility to go to work when I have free time and prioritise my children. Also, I am paid income and money transferred to my pensions savings” (Star from Almaty, housewife registered on a part-time work at husband's company, mother of three children).

Apart from part-time work ceasing to be an official form employment and not commonly welcomed by employers in favour of full-time employees in Kazakhstan, it is also quite likely to be challenging for women to undertake part-time work contracts due to high volume of unpaid workload at home. As the responses of the women in the focus group discussions showed, the majority of them lived in patriarchal families with values based on traditional gender roles. The women bore the primary responsibility for unpaid domestic work and childcare whereas their husbands were expected to be breadwinners and decision-makers in their families. Women, particularly those whose husband earn sufficiently to provide for their families, expected to bear double shift of paid and unpaid work were hesitant to be employed both full-time and part-time.

“I cannot afford working full-time because my husband would expect me to keep up with both domestic work and childcare, instead of helping me” (Star from Almaty, housewife registered on a part-time work at husband’s company, mother of three children).

“My friends says thats why foreign men marry Kazakh women, because they have children and “labour as horses”, and look after themselves. For example, my friend has four children, takes them to clubs, works, and goes to gym, she is multitasking, on top of everything. In that sense, it is very hard for women in Kazakhstan. I think women are forced to do all of it, to multitask, to achieve professionally. We easily adapt to difficulties, have capability to bear this burden” (Brave from Almaty, works as a lecturer at university, mother of three children)

Social Class

Financial need provides strong incentive for mothers from working class to enter the labour market in early stages of maternity leave and gain financial independence. As the current study showed, double-breadwinner households are more common among working class families and women from less affluent background are more likely to progress in their career.

“I am the type of a person, woman who does not work just for “plus sign”, but I try to fulfil my potential though work. In Kazakhstan, me being on maternity leave is more financially damaging to our family budget. Hence, during my maturity leave, I tried to earn extra money and increase our family income” (Brave from Almaty, works as a lecturer at university, mother of three children).

In contrast, women in the focus groups, who had more opportunity to do paid work due to their partners financing certain comfort in their lives such as personal drivers and private schools that allowed more free time, were not in full-time paid work and did not demonstrate willingness to change it.

“I have to drive kids to school, after-school activities and I do not have ambitious career plans because my husband provides for us sufficiently” (Nur from Almaty who is full-time stay at home wife).

Family Institution

Although traditional gender roles and patriarchal values prevailed in most of the marriages of women from the focus groups, which was evident in unequal share of unpaid work and perception of husbands as head of families, Turkestan focus group participants demonstrated stronger belief in and practice of conservative values in their daily lives.

Overburden as a norm

Although women from both Almaty and Turkestan focus groups were predominantly responsible for unpaid work at home, the participants from Turkestan seemed to have more workload. This partly might be explained by the widespread of houses with own land and livestock in Turkestan, being less urbanised and more agricultural than Almaty, which requires more physical work and more than half of Turkestani participants living with mothers-in-law, who need care.

“I get up at 5-6 am, start the fire and prepare breakfast, lunch and dinner for the day. I ask my mother-in-law to turn off fire and store hot meal into the fridge. While I am at work, mother-in-law would warm up food for children and herself. She does not cook although she is at home all day and I do not expect it form her. I have always been cooking myself. Thanks Allah, I am healthy and able to do that” (Blossom from Turkestan, a mother of 5 children and teacher at school).

“Although my parents-in-law helped me with childcare, I was still expected to do housework as a daughter-in-law. I am not against this tradition of daughters-in-law performing family care and serving in-

laws, it is part of Kazakh culture. We, adult children, do not allow our parents (in-laws) to do difficult home tasks because of their old age (they were 55 and 51 when I married into their family). I cook for them, do housework” (Moon from Turkestan, a mother of 4 children and lecturer at a local university).

Due to the higher income level in Almaty and less stigma about hiring domestic worker at home, more women in Almaty reported to pay somebody else to do unpaid work. Moreover, more women from Almaty also expressed their objection to live with parents-in-law.

“I do not like being in a role of a classic housewife, spending a lot of time doing housework and cooking” (Trust from Almaty, works in consultancy and mother of two).

“I told my husband before marriage that I am not an obedient woman who is willing to live with his parents and serve them as a daughter-in-law. Although few times per year his parents pay visits to us and I serve them and take care fo them, its temporary” (Gold from Almaty, who works at a private company and mother of three).

“From the beginning, mother-in-law did not approve me hiring a babysitter, but later they understood that it is beneficial for them as well in terms of freeing them from baby care. In our society, it is judged to had a babysitter and cleaner, that wives do not work themselves. Especially in the South of Kazakhstan, women look at me like at a rich person for hiring helpers, whereas in Almaty it is becoming normalised” (Green from Almaty, who works as a marketing manager and mother of two).

Division of housework according to sex among children

Another important difference in responses between women from Almaty and Turkestan is the decision on allocating duties around the house among their children according to sex. More women from Turkestan than Almaty replied that there are certain tasks around the house that can be done by daughters only. For example, Peace said that her daughters share duties among each other such as dusting, wiping floor and vacuuming:

“They only do housework, but they are not allowed to do men’s heavy work. It is done by their father.”

Participant named Wise stated that her son, who is the eldest child, does household chores when daughters are not around. However, as soon they come back from school, he stops helping around the house:

“If my daughter are around, I do not ask my son to do housework. He goes outside.”

Similarly, Spirit burdens her son with outside work such as feeding chicken and watering garden, while daughter is allocated takes inside the kitchen:

“In exceptional situations when my daughter is absent, I would ask my son to wash dishes”.

On the other hand, not only most of the respondents from Almaty excluded any division of household work according to sex among children, but demonstrated open-mindedness by stressing virtue of sons’ involvement in housework and awareness of gender equality values.

“My son cook delicious meals! My daughter is engaged in art activities outside of home and do not come near kitchen”.

“I think it would be discrimination (to divide work according to sex)”.

“My three sons wash dishes, buy grocery products, vacuum”.

“Both my daughter and son do jointly the same work in the house”.

Discussion

The findings in the current research demonstrate that women's paid work in the labour market and unpaid work at home do not prove the degenderisation, but rather confirm genderisation process. Women bear costs of emotional, social and time resources as a result of motherhood, which results in their realising less of their potential in professional sphere [1]. What is more, there is also a strong influence of cultural factor that causes women to prevent the degenderisation in unpaid work and reinforce genderisation.

The majority of the women in the study saw the reason of discrimination they experienced at workplaces to be their status of mothers of young children. They were treated as less desirable workers and they were stripped of career opportunities by their employers once it had been known of their pregnancy or children's young age. However, it can be argued that the core cause of women experiencing gender-based discrimination is not motherhood, but inefficient mechanisms of social policy put in place by the state that would protect mothers' employment rights and normalise motherhood in the labour market.

High degree of genderisation of women's labour in motherhood led to their reluctance to take on part-time job contracts but rather use it as a way of earning source of supplementary income through nepotism at workplaces belonging to family. Moreover, although part-time convention was ratified by Kazakhstan in 1994 that granted official status to part-time work, protects the rights and acknowledges economic importance of part-time employees, unconventional modes of work such as part-time contracts and flexible work schemes are not commonly practiced in Kazakhstan companies [22; 23; 24]. This is a lost opportunity for mothers who would have benefited from entering into the labour market on functioning flexible terms if part-time work had more serious status and monitored by the state. The survey among the companies in Kazakhstan show that the companies are ready to increase super flexibility as it allows to survive in unstable global economic, political and technological conditions [25].

Factor of social class plays an important role in determining degree of degenderisation among women in the labour market in Kazakhstan. As the findings in the current research suggests, women from working class background achieved higher level of degenderisation as they were more incentivised to bring second income to family and shifted unpaid childcare to grandparents and childcare institutions. At the same time, women's unpaid work remained genderised at home due to cultural factor.

The results from the focus groups discussions showed that the majority of the women from Turkestan and some of the women from Almaty are preventing the degenderisation of unpaid work by normalising and accepting unpaid work to be primary responsibility of women. Overburdened by double shift of paid and unpaid work and not expecting help from their husbands and other adult members of extended family was considered as acceptable by women particularly from Turkestan. Not only the women reinforced genderisation in their own families by complying with patriarchal division of labour, but they passed on this culture preventing the degenderisation to next generations by dividing unpaid housework among their children according to gender.

Based on the findings from both focus group discussions in Almaty and Turkestan, it might be concluded that conservative values and traditional gender roles prevail in family institution which prevents women's unpaid work to be degenderised. At the same time, women from working class background are forced to be degenderised in the labour market due to financial necessity. "Women in Kazakhstan have to juggle their responsibilities of a mother/wife and a leader while being underappreciated, undersupported, and overburdened" [23].

Conclusion

The current research shows low degree of degenderisation of women's paid work in the labour market and unpaid work at home in Kazakhstan. The results from the focus group discussions in Almaty and Turkestan showed that women experience gender-based discrimination in the labour market, mainly caused by women's unequal share of emotional, social and time resources spent on motherhood and a role of a primary carer in a family. Nevertheless, the research argues that the state is not undertaking efficient social policy measures on involving more mothers into the labour market through part-time and flexible work options. The official status of part-time paid work is not reinforced by the state and employers are reluctant to hire part-time workers. Another crucial factor preventing women's labour to be degenderised is women

supporting and contributing to the patriarchal culture of unequal division of labour at home. Although women from working class background demonstrated higher level of degenderisation in the labour market driven by the financial need, they still contributed to genderisation in unpaid work at home due to their beliefs in traditional gender norms in a family.

References

- [1] Leitner, S. and Lessenich, S. (2007). Dependence as dependent variable: conceptualizing and measuring 'de-familization'. in Clasen, J. and Siegel, N.A. (Eds). *Investigating Welfare State Change: The "Dependent Variable Problem"* in *Comparative Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 244-260.
- [2] Saxonberg, S. (2013). From Defamilization to Degenderization: Toward a New Welfare Typology. *Social Policy & administration*. 47 (1): 26-49.
- [3] Bambra, C. (2007). Defamilisation and welfare state regimes: a cluster analysis. *International Journal of Social Welfare*. 16: 326-338.
- [4] Lewis, J. and Giullari, S. (2006). The adult worker model family, gender equality and care: the search for new policy principles and the possibilities and problems of a capabilities approach. *Economy and Society*. 34 (1): 76-104.
- [5] Ryskaliyev, D., Mirzaliyeva, A., Tursynbayeva, G., Muratova, E., Buribayev, Y. and Khamzina, Z. (2019). Gender Inequality Among Employees in Kazakhstan. *The Lawyer Quarterly*. 9 (4).
- [6] Khairullayeva, V., Sarybayev, M., Kuzembayeva, A., Yermekbayev, A. and Balkushikova, G. (2022). Gender Policy in Kazakhstan. *Journal of International Women's Studies*. 24 (1).
- [7] Atakhanova, Z. and Howie, P. (2022). Women in Kazakhstan's Energy Industries: Implications for Energy Transition. *Energies*. 15 (13).
- [8] Rodionov, A., Sabitov, Z., Gainous, J., Wagner, K., Bekmagambetov, A. and Rodionova, K. (2021). Economic Growth and the Feminisation of Political Science in Kazakhstan: A Leaky Pipeline? *Europe-Asia Studies*.
- [9] Yanovskaya, O. and Lipovka, A. (2022). Gender Stereotypes and Family Decision-Making: Comparative Study of Central Europe and Central Asia. *Central European Management Journal*. 30 (3).
- [10] Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan bureau of national statistics. (2021). Gender statistics. *Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan bureau of national statistics*. Available from: <https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=18&slug=-14&cat_id=7&lang=en> Accessed on 12 December 2022.
- [11] Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan bureau of national statistics. (2019b). Share of employed people by groups of types of economic activities, by sex. *Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan bureau of national statistics*. Available from: <https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=21&slug=-16&cat_id=7&lang=en> Accessed on 22 October 2022.
- [12] Vlast. (2020). Being self-employed in Kazakhstan. *Vlast*. Available from: <<https://vlast.kz/jekonomika/42324-byt-samozanatym-v-kazahstane.html>> Accessed on 18 November 2022.
- [13] Vaismoradi, M., Jones, J., Turunen, H. and Snelgrove, S. (2016). Theme development in qualitative content analysis and thematic analysis. *Journal of Nursing Education and Practice*. 6 (5): 100-111.
- [14] Nyumba, T., Wilson, K., Derrick, C. and Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. *Methods in Ecology and Evolution*. 9 (1): 20-32.
- [15] Noy, C. (2006). Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research. *International Journal of Social Research Methodology*. 11 (4): 327-344.

- [16] Thompson, S. (2002). *Sampling* (2nd ed.). New York, NY: Wiley.
- [17] Kazakh Invest, 2020). *Economy. Kazakh Invest*. Available from: <<https://almaty.invest.gov.kz/about/economy/>> Accessed on 23 August 2022.
- [18] Makhmutova, M. (2012). Internal Migration of Young People in Kazakhstan: case study of Almaty. *Public Policy Research Center*. Available from: <https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2013/02/2015_06_11__10_35_43__888.pdf> Accessed on 23 August 2022.
- [19] Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan bureau of national statistics.(2021A). Demographic statistics. *Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan bureau of national statistics*. Available from: <<https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/6>> Accessed on 25 August 2022.
- [20] Friedrich Ebert Foundation. (2020). Values of Kazakhstan society. *Friedrich Ebert Foundation*. Available from: <<https://www.gcetclearinghouse.org/sites/default/files/resources/200125rus.pdf>> Accessed on 25 August 2022.
- [21] Clarke, V. and Braun, V. (2017). Thematic analysis. *The Journal of Positive Psychology*. 12 (3): 297–298.
- [22] International Labour Organization. (1994). C175 - Part-Time Work Convention, 1994 (No. 175). *International Labour Organization*. Available from: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C175> Accessed on 21 November 2022.
- [23] Kuzhabekova, A., Janenova, S. and Almukhambetova, A. (2017). Analyzing the Experiences of Female Leaders in Civil Service in Kazakhstan: Trapped between Economic Pressure to Earn and Traditional Family Role Expectations. *International Journal of Public Administration*. 41:15: 1290-1301.
- [24] Khamzina, Z., Buribayev, B., Taitorina, B. and Baisalova, G. (2021). Gender Equality in Employment: A View from Kazakhstan. *Anais da Academia Brasileira de Ciencias*. 93 (4): 1-14.
- [25] Kargabayeva, S., Berdaliyeva, G. and Kargabayeva D. (2019). The Necessity of Forming Superflexible Companies in Kazakhstan. *Vestnik*. 1 (127): 245-256.

Қазақстандағы ақылы және ақысыз жұмысты дегендерлендіру?

М.Т. Қабылова

Ноттингем университеті, Ноттингем, Ұлыбритания
moldir.kabylova@nottingham.ac.uk

Аннотация

Ағымдағы мақала дегендеризацияның теориялық негізін қолданады және Қазақстандағы еңбек нарығындағы және ақысыз жұмыстағы мемлекеттік саясат әйелдердің қаншалықты дәрежеде дегендерсізденгенін зерттеуге бағытталған. Дегендеризация ерлер мен әйелдер арасында жұмыспен қамту және ақысыз үй жұмыстарының үлесін бөлу тұрғысынан жеке тұлғаның жынысына қарай сараланбау жағдайларын сипаттайды. Зерттеуде Алматы және Түркістан қалаларынан 30 әйел арасында жартылай құрылымдық фокус-топтық талқылаудың сапалы зерттеу әдісі қолданылды. Ағымдағы зерттеулердің нәтижелері әйелдердің еңбек нарығындағы ақылы жұмысы және үйде ақысыз жұмысы дегендеризацияны дәлелдемейтінін, керісінше гендерлендіру процесін растайтынын көрсетеді. Әйелдер ана болу нәтижесінде эмоционалдық, әлеуметтік және уақыт ресурстарының шығындарын көтереді, бұл олардың кәсіби саладағы әлеуетін азырақ іске асыруға әкеледі. Сондай-ақ әйелдердің отбасындағы дәстүрлі гендерлік рөлдерге және еңбек бөлінісіне деген сенімдеріне байланысты ақы төленбейтін жұмыста дегендеризацияның алдын алуға және гендерлендіруді күшейтуге себеп болатын мәдени фактордың күшті әсері бар. Зерттеу Батыс авторлары әзірлеген теорияны, дегендеризацияны Қазақстан жағдайында қолдану арқылы теориялық маңыздылыққа ықпал етеді.

Түйін сөздер: дегендеризация, еңбек нарығы, әйелдерді жұмыспен қамту, декреттік демалыс, Қазақстан

Дегендеризация оплачиваемой и неоплачиваемой работы в Казахстане?

М. Т. Кабылова

Ноттингемский университет, Ноттингем, Великобритания,
moldir.kabylova@nottingham.ac.uk

Аннотация

Статья применяет теоретические основы дегендеризации и направлена на изучение степени дегендеризации женщин в результате государственной политики на рынке труда и неоплачиваемой работы в Казахстане. Дегендеризация описывает случаи, когда индивидум не дифференцируется по половому признаку с точки зрения распределения доли занятости и неоплачиваемого домашнего труда между мужчинами и женщинами. В исследовании применялся качественный метод исследования полуструктурированного обсуждения в фокус-группах среди 30 женщин из Алматы и Туркестана. Результаты текущего исследования показывают, что оплачиваемая работа женщин на рынке труда и неоплачиваемая работа дома не доказывают дегендеризацию, а скорее подтверждают процесс гендеризации. Женщины несут затраты эмоциональных, социальных и временных ресурсов в результате материнства, что приводит к тому, что они меньше реализуют свой потенциал в профессиональной сфере. Существует также сильное влияние культурного фактора, который заставляет женщин предотвращать дегендеризацию и усиливать гендеризацию на неоплачиваемой работе из-за их убеждений в традиционных гендерных ролях и разделении труда в семье. Исследование способствует теоретической значимости, применяя теорию дегендеризации, разработанную западными авторами, к случаю Казахстана.

Ключевые слова: дегендеризация, рынок труда, женская занятость, декретный отпуск, Казахстан.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Кабылова Молдир Т. – докторант Ноттингемского университета, г. Ноттингем, Великобритания.
Адрес: University Park, Nottingham, NG7 2RD, United Kingdom; moldir.kabylova@nottingham.ac.uk

АВТОР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Кабылова Молдир Т. - Ноттингем университетінің докторанты, Ноттингем, Ұлыбритания. Мекен жайы: University Park, Nottingham, NG7 2RD, United Kingdom; moldir.kabylova@nottingham.ac.uk

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Moldir T. Kabylova – PhD student, University of Nottingham, Nottingham, UK. Address: University Park, Nottingham, NG7 2RD, United Kingdom; moldir.kabylova@nottingham.ac.uk

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 22.11.2022

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 27.12.2022

«БИІКТІК, ҚАЙСАРЛЫҚ, БАЙСАЛДЫҚТЫ, ТЕК ҚАНА СЕНЕН АЛЫП ЖЫРЛАР ЕДІМ» (БАЙДІЛДА АЙДАРБЕКТИҢ ЛИРИКАСЫ ЖАЙЫНДА)

К.А. Жакибаева

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, корректор-маман
Алматы, Қазақстан. Email: kalipanur@mail.ru

Аннотация

Мақала Қазақстанда әлі де толық таныла қоймаған, бірақ өз жерінде, өз облысы, ауданында танымал, шығармаларын жергілікті оқырмандары сүйіп оқытын ақын Байділда Айдарбектің туған жер тақырыбына арналған өлеңдеріне ғылыми талдау жасау мақсатында жазылды. Оның шығармалары Қазақстанда тұңғыш рет талданып отыр. Ақын Оңтүстік Қазақстан облысы Созақ ауданының Қызыл көл бөлімшесінде дүниеге келген. Өлең жазуды бала кезден өзіне серік етті. Өлең, ән, драмалық дүниелер жазуға деген қызығушылығы мектеп қабырғасынан басталды. Ол - алты баланың әкесі, адал жар, парасатты ұстаз, шыншыл ақын. Өмірін ақындықпен қатар жас ұрпаққа білім беруге арнады. Зейнеткерлікке дейін түрлі аудандық мектептерде сызу мен сурет пәндерінен дәріс берді. Мақала туған жерді бала кезден сүйіп, соны өлеңдеріне арқау еткен ақын өлеңдерінің ерекшелігіне арналады. Оны қадірлеп, қастерлеудің қаншалықты маңызды екендігін ашып көрсетеді. Оның қойнауындағы байлықтары мен құндылықтарын жырға қосады. Жай ғана атап қана қоймайды. Адам баласы үшін маңыздылығы мен қасиеттілігін жырына қосады. Оның асқар тауы, жердегі тасы, балдай суының қасиетін айтып мақтанады. Туған жердің әрбір қатпар тастарында қаншама тарих тұнып жатқанын жырлайды. Тарих қойнауына үңіледі.

Түйін сөздер: Байділда Айдарбек, қазіргі қазақ поэзиясы, лирика, туған жер тарихы, Созақ ауданы

Кіріспе

Адам баласы өз туған жерінде өсіп, есейіп, білім алады. Бірақ сол жердің қаншалықты маңызды, қасиетті мекен екендігін ақыл тоқтатып, есейгенде, не шетте жүргенде түсінетін сияқты. Енді біреулер туған жерді бала кезден жырға қосып, оның қадір-қасиетін түсіне білді.

Байділда Айдарбектің шығармашылық жолы мектепте оқып жүргенде басталды. Алғашқы өлеңдері мектеп қабырғасында шығатын «Кірпі», «Ошаған» газеттерінде басылды. «Білмей-ақ қойсын соғысты сәбилер» атты өлеңі Кеңес кезеңінде шығатын аудандық «Молшылық үшін» газетінде жариялады.

Ол шын мәнінде реалист ақын болды. Шынайы өмірді, ашық суреттеуді, анық, нақты бейнелеуді сүйді. Тек шындықты, шыншылдықты жазды. Сол үшін де оның шығармаларын өз оқырмандары оқиды, іздейді. Сондай ақындардың бірі әдебиет әлеміне өзіндік сара жолын салған ақын – Байділда Жартайұлы Айдарбек. Созақ деген қасиетті жердің Қызыл көл бөлімшесінде өмір есігін ашып (1959 жылы туған), 10 жыл білім нәрімен сусындаған ақын Шымкент педагогика институты сызу және сурет мамандығын бітірді. 1981 жылдан 2021 жылдар аралығында сол ауданның әртүрлі мектептерінде білім беру жолында еңбек етті.

Оның өлең жазуға, ән шығаруға, тіпті драмалық дүниелер жазуға деген қызығушылығы мектеп қабырғасынан басталды. 5-6 жасында мектепке барып жүрген әпкелеріндей болуды армандап:

Мен мектепке барамын,
Күнде бестік аламын.
Жақсы оқып сабақты,
Космонавт боламын, - деп, өлең шығарыпты.

Мектеп қабырғасында шығатын «Кірпі», «Ошаған» газеттерінде тәртібі, үлгерімі нашар оқушыға арнап:

Әй, Аман, Аман,
Мінезің сондай жаман.
Жүргенің ылғи секіріп,
Алатының екілік.
Емтиханнан өте алмай,
Қалма орнында өкініп, -

деген әзіл-шыны аралас ескерту өлеңдерін де жазыпты. «Өлең әсер етті-ау деймін, сол оқушының тәртібі түзеліп, жақсы дос болып кеттік», - дейді Байділда.

Мақала туған жерді бала кезден сүйіп, соны өлеңдеріне арқау еткен ақын өлеңдерінің ерекшелігіне арналады. Оны қадірлеп, қастерлеудің қаншалықты маңызды екендігін ашып көрсетеді. Оның қойнауындағы байлықтары мен құндылықтарын жырға қосады. Жай ғана атап қана қоймайды. Адам баласы үшін маңыздылығы мен қасиеттілігін жырына қосады. Оның асқар тауы, жердегі тасы, балдай суының қасиетін айтып мақтанады. Туған жердің әрбір қатпар тастарында қаншама тарих тұнып жатқанын жырлайды. Тарих қойнауына үңіледі. Қаратау тауының биік шыңы Мыңжылқы жайылымына мың жылқы сыйып кететінін жырлайды. Жай ғана мың жылқы таудың етегінде не баурайында жайылады демейді, сол таудың басында мың жылқының еркін жайылатынын суреттеп көз алдына елестетеді. Сол таудың тарихи оқиғасына сүйене отырып, үңіле қарап, оның қаншалықты маңызды екендігіне шынайылықпен қарайды. Оны қастерлейтін ерекшелігі мен құндылығына тоқталады. Табиғаттың өзі берген сұлулығы мен әсемдігін ақын жаны түсініп, оны жырға қосады.

Дарынды тұлғалар өмірі мен шығармашылығы өзінің туған халқы тағдырымен, өркендеу тарихымен табиғи байланысты болады. Әрбір халықтың да генофонына саналатын ұлы тұлғалары болады. Оларсыз ол ұлттың рухани дамуы еш мүмкін емес. Байділда - рухани азық ретінде өлеңдерін туған еліне, халқына сыйлаған ақын. Туған жерді ардақтау, қастерлеуді ақын жаны ерекше сезінеді. Себебі, олар атамекенін сүюді ақындық шабытпен жеткізе алады. Туған жердің сұлулығын, байлығын, әсемдігін сезінеді. Туған жерді сүюді солардан үйрену керек. Сол ақынның бірі - Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі Байділда Айдарбек.

Материалдар мен әдістер

Ақын дүние есігін ашқаннан туған жердің тарихын танып, біліп, жырға қосты. **Туған жерге** деген сүйіспеншілігін өлеңдері арқылы жеткізе білді. Мысалы, ақынның сол тақырыпқа арнаған «Қаратау» өлеңінде:

Жаралған әжім-әжім қатпар тастан,

Әр тасы, әр қатпары - тарих-дастан.

Шежіре - қарт Қаратау, қасиеттім,

Сырыңды жатырсың-ау ақтармастан, - деп, [1, 47]

туған жердің әжім-әжім қатпар тастарында қаншама тарих жатқанын жырлайды. Жай ғана ақ не қара тастар емес, әжім басқан тастар. Сол әжімдерде қаншама сыр, қаншама аңыз жатыр. Сол тастар арқылы тарихтың тереңдігін, көпжылдығына мән бергізеді. Тарих қойнауына үңіледі.

Жанына шабыт беріп, құйып өлең,

Естіген, көрген жанды сүйіндірген.

Мың жылқы басына еркін жайылатын,

Айналдым «Мыңжылқыдай» биігіңнен! [1, 47].

Таудың басында мың жылқының емір-еркін сыйып кететін, еркін жайылатын сипаттап береді. Мың жылқы таудың баурайында немесе етегінде емес, таудың басында жайылады. Бұл – пафос.

Этнос туралы мағлұмат тек оның тілдік қазынасында сақталады. Оның тұтас бейнесін анықтаумен байланысты этностың сонау балаң кезеңінен бастап бүгінгі ұлттық дәрежеге дейінгі кешірген өмір-тіршілігінің айнасы - тілі мен жады арқылы сақталған рухани-мәдени қазынасын анықтауды мақсат етумен байланысты қолданылған этностық болмыс ұғымы [2,15]. Сондай тақырыптағы өлеңдерінің бірі тарихқа негіз болған Келіншектауға арналған. Тауды анықтап қарасаң, байқалатын әрбір бейнеге көңіл аудартады. Солардың белгілі бір тарих, аңыздың куәсі екендігіне мән бергізеді.

«Келіншектау» - көш-керуен сәукелелім,
Гайыптан жан бітсе егер қайтер едің?..
Ғажайып бір-бір мүсін, бір-бір сурет,
Әр тасың, әрбір шыңың, әр кемерің [1, 47].

Сол таудың тарихи оқиғасына сүйене отырып, үңіле қарап, оның қаншалықты маңызды екендігіне шынайылықпен қарайды. Оны қастерлейтін ерекшелігі мен құндылығына тоқталады. **Табиғаттың өзі берген сұлулығы** мен әсемдігін ақын жаны түсініп, оны жырға қосады.

Бауырында асыр салып арқар-киік,
Шыңыңды алтын күн де атар сүйіп.
Төсіңнен көкке шапшып атылады,
«Көкбұлақ», «Балдысуым» қатар иіп [1, 47].

Сол таудың бауырынан көкке шапшып, сарқырай аққан екі өзенді жырына қосады. Қандай суреттеу! Көз алдыға керемет бейнелер елестейді.

Әр тасың саф алтыннан жаралғандай,
Жарасқан өр тұлғаңа далам қандай.
Үсті-ырыс, жері-күміс сендей тауды,
Әлемді үш айналсам таба алам ба-ай!-

деп, туған жердің адамға қаншалықты ыстық, жақындығын алға тарады. Оқып отырып, осыншама байлықты қойнауына жасырған Келіншек таудың қадір-қасиетін ұғасың. Платонның пікірінше, атаулар көмегімен қоршаған ортаның, яғни, табиғатты танып-білу танымдық құрылымның төменгі бөлігін құрайды, бұл процестің ең жоғары сатысы – байқап-бағдарлап, мән-мағынасын түсіне танып білу болып табылады [3,34].

Айбарлы, неткен асқақ тұлғаң сенің,
Күзеткен батыр сынды туған жерін.
Биіктік, қайсарлықты, байсалдықты,
Тек қана сенен алып жырлар едім.

Ақын бұл жерде тауды тек «биік, асқар тау» деп қана қоймай, оның биіктігін «асқақ тұлға, айбарлы» деп, ерекше суреттеп береді. Адам баласы бойындағы «асқақтық, биіктік» қасиеттердің қандай болатындығын тауды бейнелей отыра көрсетеді.

Еліме мақтан болған Қаратауым,
Керілген маңғаз, сұлу дара тауым.
Жаныма сенен алып қуат-шабыт,
Жырымның сенен алам әр арқауын.

Туған жерден жанына күш-қуат алған ақын жырының әр арқауын соған арнайды. Тауды тарихын этноспен байланыстырады. Көште кетіп бара жатқан сәукелелі келіншек пен оны ұзатып бара жатқан адамдар мүсіндеріне үңілтеді. Тура бір көш-керуенді, «ғажайып бір мүсін, суретті» көз алдыға елестетеді. Қаратауды «сұлу тау» деп қана емес, «керілген маңғаз, сұлу» тауым деп, сұлу да кербез, керілген сұлу бейнесін ойыңа оралтады.

А.Байтұрсынов «поэзиялық шығармаларды – дарынды сөз» деп атаған. Толғағанда айтатын нәрсесін толғаушы тысқары ғаламнан алмай, ішкергі ғаламнан алады. Толғау - іш қазандай қайнаған уақытта шығатын жүректің лебі, көңіл құсының сайрауы, жанның тартатын күйі»,- дейді [4, 21]. Бұл - шығармалық талдау болып табылады.

Киелі мекен Созағым
Мәңгі шырқар әнім сен.
Жердің сәні, елдің бағы,
Тіршіліктің нәрі - сен.

Байділда қойнауы байлыққа толған киелі мекен Созақтың қасиетін айтып мақтайды. Адам баласына тіршілік нәрі болғанын айтып жырлайды. Ақын жаны мәңгілік мақтанып айтар туған жерге деген сүйіспеншілігін осылай береді.

Киелі-ау, топырағың, сырлы далам,
Қай ақын туған жерін жырламаған.
Асқақтап «Өрқақа» тұр етегінде,
Өз ана-қасиетті Бибімариям.

Туған жерге деген өзінің ықыласын жырламаған ақын жоқ шығар. Ақынның сезімі – шынайы. Тек шындықтан құрастырылған өлең - мәңгілік. Сондықтан Байділданың бойындағы ақындық дарындылық әсерлі де сезімге толы. Ол туған жерді шынайы сүйе білді.

Ырыс-құт толы алабың.
Топырағы киелі, жыр елі, күй елі,
Жаннаты сенсің ғаламның!
Әр күні – мереке, бақыт - той, береке.

Балалық, жастық шақ кезіндегі әр күннің шаттық, қуанышпен өтетін кезін жырға қосады. Ахмет Байтұрсынұлы сөз өнері адам санасының үш негізіне – ақылға, қиялға, көңілге тірелетінін айтып былай деген еді: «Ақыл ісі – аңдау, яғни нәрселердің жайын ұғу, тану, ақылға салып ойлау; қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына, бернесіне ұқсату, бернелеу, суреттеп ойлау; көңіл ісі – түю, талғау. Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарау» [5, 151].

Әдебиеттің үш тегі – поэзия, проза, драма жанрларында қатар қалам тербеу кез келген қаламгерге тән қасиет емес. Ол үшін таланттылық, жан-жақтылық керек. Байділда - сондай ақын.

Ән кернеді Шағаны,
Жыр тербеді Шағаны.
Жүрегімді менің де,
Шабыт кернеп барады,-деп,

шығармашылық шабыттың жанын жай тапқызбайтынын, кезекті дүниеге келер шығарманың уақыты келгенін ескертеді.

«Қара мең», «Жұмаққа жетелер жол», «Тағдыр тәлкегі», «Неге?», «Коронавирус» атты драмалық шығармалары Қызылорда, Орал, Жамбыл облыстық драма театрлары, Шымкенттегі Ж.Шанин атындағы қазақ театры сахналарында қойылып, көпшіліктің назарына ілікті.

«Атымды адам қойған соң...», Иман - қой, ақыл - қойшы, нәпсі - бөрі», «Өзіне қол салудың күнәсі де, жазасы да өте ауыр», «Бала тәрбиесі отбасынан басталады», «Уран және у жұтқан ел», «Уран усыз болмайды, у жұтқан ел мұңсыз болмайды», «Киелі Қызылкөл тұз басқан өлі шұқырға айналмақ па?» сияқты проблемалық мәселелерді көтерген прозалық шығармалары да газет беттерінде, жеке шығармалар жинағында жарық көрді.

Өлеңдеріндегі кейіпкер әлемі көп жағдайда табиғат құбылыстарымен тығыз байланыста суреттеледі. Пейзаж арқылы көңіл күйді ұғу, түсіну сөз өнерінде мүмкін болмақ. «Қызылкөлім – көркемім» деген өлеңінде **туған жердің сұлулығын**

Қызылкөлім, жаралған нұр, арайдан,
Сәуле шашқан мөлдір таза шарайнам.
Шипа болып суың-тұзың, құмың да,
Жан дауасын сенен тапқан талай жан, -
деп жырлайды ақын.
Қызылкөлім, кербез-керім, көркемім.
Сен дегенде шалқып-тасып кетемін.
Мақтанышым, жақұт көлім өзінді,
Мәңгі жырлап, қастерлеумен өтермін, -

деп, ақын жүрегі туған жер, туған елге деген сүйіспеншілігін, сағынышын осылай жеткізеді. Туған жерді жырлағанда ақын жүрегі алабұртып, оған деген махаббатының соншалықты ыстық, ерекше екендігін айтады, оны жырлағанда жанын үзіп берердей күйге бөленеді.

Қызылкөлім, кербез-керім,
Мәңгі шырқар әнім сен.
Жердің сәні, елдің бағы,
Тіршіліктің нәрі сен.

Жай ғана көлдің беті тербеліп жатыр демейді, тербелген толқынын сұлу, кербез, сылқым келіншекті «керім» деп, көз алдына керілген кербез сұлудың бейнесін елестеткізе отырып, онымен салыстыра суреттейді.

Күміс судан ақ толқындар өрілген,
Қызылкөлім, неткен сұлу керім ең ...
Толықсыған келбетіңнен айналдым,
Ару қыздай жағаға кеп керілген...

деп, жағасын ұра соққан толқындарды аппақ күмістей жалтыратып, сол жағада керіле жүрген сұлуға теңейді.

Нәтижелер

«Сөз – көркем әдебиет тұрғысынан алғанда, жазушы, ақын әсем шеберлігінің материалы. Ол - көркем сурет, образ жасаудың сырлы бояуы. Оны жазушы таңдап, талғап пайдаланбаса, әдебиеттің эстетикалық қасиеті, тәрбиелік әсері барынша солғын, көркемдік сапасы төмен болады. Көркем шығарма тілі жалпыға ортақ тіл болумен қатар, эстетикалық сезімнің, бейнелі ойдың да тілі, сондықтан оған ерекше талғам қажет-ақ» [6, 48]. Табиғаттың экологиялық апатын, өзгерісін ақын жаны көріп, қиналады, жаны ашиды. Сол қиналысты Байділда көркем тіл, әсем шеберлікпен сипаттайды. Ақын тартылып бара жатқан көлдің жағдайын көре отырып:

Аяулы көлім, қашыпты-ау әбден ажарың,
Дәуренің тайып, тарқапты думан, базарың.
Сағынып, аңсап, өзіңді іздеп келіп ем,
Жүрегім жылап, қамығып кетіп барамын, - дейді.

Суы тартылып, ажары кеткен, бір кездегі жағасында думандатып, адамдар демалып жататын көлдің дәурені өткенін қынжыла жырлайды, экологиялық жағдайына үңіледі. «Қызыл көлден айрылсақ» деген өлеңінде:

Жаралы жүрек, көңілім жүдеп,
Қия алмай кетіп барамын.
Өзіндей енді, аяулы көлді,
Қай жерден іздеп табамын?...

дей отыра, көлдің суы тартылып, экологиялық апатқа ұшырап отырғанына жүрегі қан жылай жырлайды. Аяулы көлдің құрғап, тартыла бастағанын, халінің мүшкіл екенін айтып, ақын жүрегі ауырады.

Келген жан іздеп жанына рахат табатын,
Үйрегі ұшып, қаңқылдап қазы қонатын.
Ажарың қайда келбетті көлім, көріктім?
«Үшбасың» қайда тау тасты жарып ағатын.

деп, бір кездері елдің бағына жаралған көлдің тартылғанын, Арал қасіретін басынан кешіп отырға- нын ашына жазады.

Толқыны атып жағаға, асыр салған сазаны,
Қызыл көлден сән кетіп, тарқап барады базары.
Тапсырайық ұрпаққа Қызылкөлдей асылды,
Толқын атып, сазаны тулаған көл қалпында.

Балалар үйі өмірінен алынған «Қара мең» атты драмасы 2008 жылы өткізілген Республикалық «Жаңа драматургия» фестивалінде жүлдегер атанып, ең үздік пьесалар топтастырылған «Ұшқын» атты жинаққа енген.

Имандылық тақырыбында жазылған «Жұмаққа жетелер жол» атты пьесасы 2012 жылы өткізілген «Тәуелсіздік тұғырым» атты Республикалық байқауда бас жүлдеге ие болған. 2012 жылы өткен республикалық жабық байқауда «Жұмаққа жетелер жол» атты діни тақырыпта жазылған пьесасы бас жүлдеге ие болды. Діни экстремизм және лаңкестік туралы жазылған «Тағдыр тәлкегі», «Неге?» атты драмалары Тараз, Шымкент, Қызылорда қалаларында сахналанды. Пьесалары облыстық, аудандық театрларда қойылып келеді. 2019 жылы республика бойынша пьесалары ең көп сахналанған драматург атанды. 2020 жылы 1 маусым күні Халықаралық театр сыншылары

бірлестігінің ұйымдастыруымен «Коронавирус» атты драмасы республикамызда алғаш рет ZOOM платформасында көрерменге ұсынылды.

Байділда тарих қойнауына еркін кіріп, оның астарына үңіледі. Бұған дәлел Қарабура әулиге арнаған өлеңі еді. Ол тұлғаның қазақ өміріндегі алатын орнына ерекше мән береді.

Қарабура (шамамен XI-XII ғасырларда өмір сүрген) - оғыз-қыпшақ заманындағы діни қайраткер, әулие. Кіші жүздің Тама руынан шыққан. Шу, Талас, Сырдария, Еділ, Жайық өзендерінің бойында өмір сүрген. Қарабура сахара тұрғындарының арасында қалыптасқан өмір салттың шырқын бұзбай ислам дінін, оның наным-сенімдерін орнықтыруға ат салысқан [7,547].

Созағым тылсым сыр көп алабыңда,
Зарлы әнге «Ор Дуана» салады ма?
Сәмбі тал мазаратын жарып шыққан,
Киесі әділдіктің - Қарабура.

Тарихи жерлердің аталу тарихы мен сол жерлердің қасиетіне де мән береді. «Бабата» - орта ғасырлардан сақталған қала. Қыпшақ даласында ислам дінін таратудың үлкен орталығы болған. Кентті діни орталықа айналдырған адам – Ысқақ баб. Ол кісіні халық «Баб ата» деп атаған. Кент сол кісінің атымен аталады. Қазан төңкерісіне дейін осы жерде медресе жұмыс істеген [7,30].

Сыры мол талай арқау болған жырға,
Бабата, қасиетті-ау қорғаның да.
Атыңды әнге қосып келген қонақ,
Бас иген Ысқақ Баптың аруағына.

Шаға елі – археологиялық ескерткіштер атымен байланысты аталған жер атауы. Шаға ескерткіштері - көне дәуірлерден сақталған археологиялық ескерткіштердің үлкен тобы. Құрамына 3 қалашық, 2 қоныс және үлкен зират кіреді. Қаратау жотасының оңтүстік беткейінде, Түркістан облысындағы Шаға ауылының маңында орналасқан [7, 406].

Жырмен қарсы алып таңдарын,
Ұшырған алысқа биік арманын.
Рахмет саған, қасиетті Шаға елі,
Ардақтап жатқан ардағын,- дей келе,

Өз аулына шыққан ақынды құрметтеп, қадірлеп жатқан ауылдың кең пейілділігін, тазалығын мақтана жырлайды. Ауыл адамдарының ардақтап жатқан ақыны Жеңіс Қарғабаев еді. Ол - Кеңес Одағының Батыры Кеңес Рүстемовтің ерлігі жайлы дастанның, көптеген өлеңдердің авторы. Бұл дастан «Косомол - 69» бас бәйгесіне ие болды.

Теріскейім – жер жаннаты, сұлуым,
Маған қымбат әр түйірі құмыңның.
Гүл бағыңды күнде аралап жүрсем де,
Арқауы тек бір өзіңсің жырымның.

Таудың, үйдің күн түспейтін жағы (күнгейге қарама-қарсы жақ). Теріскей - солтүстік жақ, терістік [8, 802].

Теріскейім - кербез, керім, көркемім,
Сені көрсем, шалқып-тасып кетемін.
Кіндік қаным тамған жерім өзінді,
Мәңгі жырлап, қастерлеумен өтермін.

Ақын теріскейдей сұлу да кербез, кіндік қаны тамған жердің қасиетін айтады. Оны күнде көріп жүрсе де, туған жерге деген сағынышының өлмейтінін, өшпейтінін, қайта мәңгі жырлап өтуден, қастерлеп, қадірлеуден жалықпайтынын жасырмайды.

Алла жазып, атандық егеменді ел,
Егемендік алған ел кемелденер.
Осы күнді аңсаумен өткен екен,
Небір батыр, даналар, кемеңгерлер.

Елдің Алла қолдауымен өз алдына отау тігіп, еркіндігі өзінде болып, мойнынан қамыты шешілгенін, оны аңсап өткен ата-бабаларымыздың армандары орындалғанын жария ете жырлайды. Халық аңсап өткен тарихпен байланыстырады.

Байділда - тек ақын не драматург емес, сонымен бірге өз өлеңдерінің сөздеріне ән жазатын композитор. Аудандық «Теріскей таланттары» халық өнер фестивалінің сазгерлер байқауларында «Тал бесігім-Теріскей» және «Гүлдей бер, жайнай бер, Отаным!» атты әндері бас жүлдені иеленген. «Жастық шақ», «Қызылкөлім - көркемім», «Соңғы қоңырау», т.б. әндерін жергілікті әншілер жиі

орындап жүр. Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығы аясында Алматы қаласында өткен фестивалде «Жастық шақ» атты әні 2016 жылдың «Ең таңдаулы әні» номинациясына ие болды.

Талқылау

Байділда - елдің жоғын жоқтап, мұңын көзімен көріп жырлайтын ақын. Тәуелсіз заманда жердің сатылуына қасқайып қарсы шығып, «Жер сатылса» деген өлеңде

Малды сатып үйренген, арды сатып,
Өңкей «шартық» тағы да жатыр шатып.

Ендігі арман-қалтасын қалыңдатпақ,

Қалған мұра бабадан - Жерді сатып, - деп,

Намыссыз, ақша үшін жерін сатқан опасыз ұрпақтар бойындағы қасиеттерді ашып айтады.

Сатпақ бопты бабадан қалған жерді

/Кімнен туды бұл сұм ой? Қайдан келді?/

Жерді сату ... Құдай-ау, сол болды ма?!

Шыққан шыңы Егемен алған елдің?...

Кімнен туды бұл сұм ой?Қайдан келді?

деп, байлыққа араны ашылған, көзін шел басқан ақшақұмарларды жермен жексен етеді. Егемендік алып, Тәуелсіз ел болдық деп, бөркімізді аспанға лақтырғандағы жетістігіміз осы ма?! Құлқыны үшін жерін сатуға арланбаған ұрпақтан түңіледі.

Есі түзу, ақыл – ой, санасы бар,

Қазақтығына олардың таласым бар....

Осыны айтқан шынымен қазақ болса,

Шыңғыс айтқан мәңгірттер дәл осылар.

Осылай нақты шешімін береді. Құлқыны үшін халқын, арын сатқан қазақты шенеп мінейді. Олардың бойындағы жанашырлық, бауырмалдық қасиеттердің мүлдем жоқтығын жазады. Олардың шын мәнінде опасыз, сатқын ұрпақ екендігін баса көрсетеді.

Мәңгірт қана саудалар баба жерін,

Мәңгірт қана таптатар баба көрін.

Түйсігі жоқ мәңгірттер қайдан білсін,

Қадірі мен қасиетін Қара Жердің.

Жерін сатқан ұрпақтың елдің қарғысына, жердің құсырына ұшыраарын айтып, жерсіз қалған ел өмірінің қараң қалатынын, барар жері, басар тауы қалмайтынын тілге тиек етеді.

Жерсіз мәнді дей алман бұл өмірді,

Музейге қой білегің, күрегінді....

Жерің жоқ па, көмілер көрің де жоқ,

Ит-құс мүжір шашылған сүйегінді....

Ел мұңын мұндайтын, жоғын жоқтайтын азаматтардың ел ішінде табылатынына сенеді.

Елді қайтсін мұңы жоқ, қарны тоқтар,

Шын азамат жеп-ішкен дәмін ақтар.

Намысты ұл алдымен өзін емес,

Мұңын мұндап халықтың, жоғын жоқтар.

деп, соларға сенім артады. Шын азаматтардың барына иек артады. Олардың батылдығына, ержүректі-лік қадамдарына сенеді. Елдің елдігін сақтар азаматтардың іс-әрекеттеріне қуанады.

Өздерінді Теріскей сағынуда,

Жетімсіреп, қамығып, жабығуда.

Нарық қысып, Қаратау шөгіп бірден,

Кең даланың тынысы тарылуда,- деп,

ерік-жігері мықты, саналы ұрпаққа арқа сүйейді. Олардың елді осындай тығырыққа тірелер қиыншы-лықтан алып шығарына сенеді.

Уақыт шіркін аямай тасын мүжіп,

Жатыр мұнда бар байлық жасырынып.

Өз байлығы еліне жетер еді,

Қазар болса қалталы батыл жігіт.

деп, еліне, жеріне қорған болар тұлғаның болатынына үлкен үмітпен қарайды. Сондай азаматтың білек сыбанып шығатынына сенеді, иек артады.

«Уран және у жұтқан ел», «Уран усыз болмайды, у жұтқан ел мұңсыз болмайды», «Киелі Қызылкөл тұз басқан өлі шұқырға айналмақ па?», т.б. тәлім-тәрбие, имандылық сондай-ақ **экологиялық тақырыптарда** жазған өткір мақалалары Республикалық, облыстық баспасөз беттерінде жарияланған. «Созағымда уран дәуірі басталды» деген өлеңінде уранның, ешқандай сақтандыру шаралары пайдаланылмай-ақ жер астынан ашық түрде алынуы туралы былай көрсетеді.

Құрық-шұрық тесіліп жер қатпары,

Созағымда уран дәуірі басталды.

Уранға Одақ сотталғанды салушы еді,

Орнын басты бүгін Созақ жастары,-дей келе,

сол жұмысқа жастардың жанын аямай жұмыс істеп жатқанын тілге тиек етеді. Уранның адам ағзасына зияны бар ма, жоқ па, оны ешкім тексермейтінін ашына суреттейді.

Шынымен-ақ жоқ па уранның залалы!?

Ес жия алмай жұмбағы мол өлімнен,

Қыршын жастар кетіп жатыр өмірден.

Уға айналды ішіп жатқан суымыз,

Ана-бала өлімі де көбейді,

Өзін асу ... Өзін-өзі өлтіру

Өлім, өлім ... құнын кім кеп төлейді?

Ақын жаны осындай әділетсіздіктерді сезіп бозторғай болып шырылдайды.

Бозторғай, шырылдайсың жерге қонбай,

Болысар саған күш бар менде қандай!?

Сен маған мұңыңды айтып шырылдайсың,

Төменде кім тыңдайды. /Керендер көп.../

деп, заманның әділетсіздігіне, соны көрер көздің, тыңдар құлақтың жоқтығына қарны ашады.

М.Әуезов «Абай» монографиясында «Халықты тәрбиелейтін анық ұстаздық сөз - өлең» деп қарайды [9, 127]. Байділда өзінің адамды тәрбиелейтін ұстаздық сөздерін өлеңдері арқылы жеткізе білді. «Адалдық қана жауласыншы жүректі» деген өлеңінде:

«Сіз бен біз» ғана қалады мынау өмірде,

Түсірмейікші кірбің-дақ таза көңілге.

Сүйіспеншілік, махаббат, аңсау, сағыныш,

Құрсыншы билік жүректің мәңгі төрінде .

Барша адамзаттың түзу боп пейілі, сәлемі,

Болсыншы бәрі ақ көңіл, таза, әдемі.

Адалдық қана жаулап ап барша жүректі,

Сұлулық қана бассыншы бүкіл әлемді.

дей келе, адамдарды бір-бірін қадірлеуге шақырады. Бір-біріне деген пейілі таза болса, адамдардың жүрегін тек адалдық жауласса екен деген ақындық тілегін жеткізеді. Ақын сөзі адам санасына адамдық пен азаматтықтың ұрығын себуге қызмет етеді. Азаматтықтың даңғыл жолындағы кездесетін сұраққа жауапты адам баласы ақын мұраларынан табады.

Көңіліме ой салар ән-күйдің рахаты денемді кернегенде ыстық та мөлдір суға бас қойғандай болам», - дейді Абай [10, 180]. Байділда - көңілге түрлі ой салар әндердің авторы. «Қызылкөлім – көркемім», «Киелі мекен Созағым», «Қызылкөлім - аяулым», «Асыл әкем», «Анашым», «Қарындасыма», «Асыл жарымсың», Қалықтап ұшқан ән едің!» «Асыл достар», «Соңғы қоңырау әні», «Жастық шақ», «Арман-ай!», «Нәзира», «Сен», «Есімің кім, қалқатай?», «Жаса, жаса, махаббат!», «Ұйықта, күнім», «Мектеп бітіруші түлектер» әндерін жарыққа шығарып, олар көпшілік сүйіп айтар әнге айналды. «Жастық шақ» әні «2016 жылдың ең таңдаулы әні» болып танылды.

Рухани білім дегеніміз – рух туралы, оның қасиеттері мен жаратқандары, олардың өзара байланысы туралы білім. Бұл – толық білім. Рухани жоғары дәрежедегі адамдар өмір хикметтерін жүрек арқылы қабылдап, білімді жүрек арқылы алады [11, 56].

Сенім атты сәйгүлікті баптаңдар,

Арман-шыңға шықпай тыным таппаңдар.

Үлкен сенім артады ел сендерге,

Сендер де елдің сол сенімін ақтаңдар.

Шындық билік құру үшін қоғамда,
Шын бақытқа жету үшін адамдар,
Болашақтың бақшасының кірпішін,
Осы бастан орнықты етіп қалаңдар.

Тұлға – елге, ұлтқа қызмет жасаған, сөйтіп халықтың сүйспеншілігіне бөленген жаратылысы айрықша жан. Ол - адамдық қасиеттерін бойына жинақтаған адам. Кейбір шығармаларда «тұлға» сөзі кездеспесе де, тұлға болудың компоненттері жан-жақты айтылады. «Толық адам» ілімі – соның көрінісі [12, 14] Осындай тақырыпқа арнаған өлеңдерінің бірі

Халқын үшін қайыстың, майыстың да, сынбадың,
Отын үрлеп намыстың, шарболаттай шыңдалдың.
Ақтық демің біткенше «қазағым» деп, «ұлтым» деп,
Жоғын жоқтап халықтың, елдің мұңын мұңдадың.

Ресей авторларының пікірінше, «художественные произведения включают в себя изображение родной природы во всей её красе, исторических событий и достижений родного края, страны, образы народных героев, которые представляют идеалы народа, наделены лучшими нравственными и физическими качествами, поэтому являются наиболее влиятельными в формировании у обучающихся культуры патриотизма» [13, 17]. Олар туған жер сұлулығын, тарихи оқиғалар мен ел жетістігін мақтана жырлап, оны бүкіл әлемге жария етудің маңыздылығын айтады. Байділданың шығармалары да туған жердің тарихи оқиғаларын біле отырып, оның сұлулығына тамсанып, сол жерден шыққан батырлар мен ауыз толтырып айтуға тұрарлық тұлғаларын мақтауға арналады, оларды кейінгі ұрпаққа үлгі етеді.

Жалпы ақын поэзиясын сараптай келе, «контент - анализ научных педагогических работ по теме исследования показал, что проблема патриотизма и патриотического воспитания подрастающего поколения рассматривается в разных странах (например, таких как Россия, Китай, США) как одна из важных для существования и развития государства, общества и личности гражданина – патриота своей страны» [14, 298] деген даналық ойды қорытындылай келе, өз елін, туған жерін ынты-шынтасымен, шын ниетімен сүйетін ақынның шығармалары таза жүректен шығады. Туған жерді сүюді тек ақын ғана өз өлеңдері арқылы білдіреді. Ол - ақын жүрегінен шыққан жалынды сөз, жарқын тілек.

Раджбанши халқы поэзиясының тамыры салт-дәстүрге сіңіп, сол халықтың өсуі мен дамуына, қазіргі поэзияның дамуына да оң әсерін тигізген. «Поэзия раджбанши уходит своими корнями в народные и устные традиции общины, но современная поэзия раджбанши развивается в результате исторического сознания общины. Наряду с притягательностью народных традиций, современная поэзия раджбанши впитывает в себя сильную память, связанную с культурной и исторической географией королевства Камата. Панчанан Барма, предшественник движения раджбанши Хастрия, считается первым современным поэтом-реалистом в литературе раджбанши» [15,3]. Байділда поэзиясы да халықтың түп тамырынан нәр алып, келер ұрпақ мұрасына айналары сөзсіз. Ақын халық дәстүрі, тарихы, тағдырымен сусындай отырып, өзінің бойында ұрпақ парызын сіңіреді. Ол - елдің, туған жердің қадір-қасиетін ұғынып, адамзатқа жария ету. Туған жердің қасиетін ұққан шығармашыл тұлғалар, ол мейлі ақын, прозашы, жазушы болсын, осылай жырлайды, жазады, көркем сөзбен оқырманға жеткізеді. Бұл - олардың ерекшелігі.

Байділда шығармаларын тақырыптары бойынша жіктеп, мектеп, колледж, ЖОО тыңдаушылары арналған оқулық, оқу құралы шығарылса деген ұсыныс білдіреді. Сонымен қатар шығармаларының оқу орындары, бала бақшалардың қазақ және орыс топтарында қазақ әдебиеті, әдебиеттік оқу бағдарламалына енгізілгені дұрыс деп санаймын. Менін көзқарасымша, оның шығармаларын (өлеңдері, дарамалық шығармалары) мектеп, колледж, ЖОО оқытылатын әдістемелік аспектіде талдап, оқыту әдістемесі шеңберінде баспаға шығарылса жөн болар еді.

Қорытынды

Байділда шығармаларының тақырыбы - жан-жақты. Ақын шығармалары туған жерге деген ыстық ықыласыңды, адал таза ниетінді оятады. Шығармалары арқылы туған жерді, елінді сүюдің

қасиетін ұғасың. Ол үшін ақынның туған жерге деген өлеңдеріне мән беріп, сүйіп оқу керек. Сонда ғана оның не айтпақ болғанын түсінесің. Туған жерге деген ақын жүрегін сезесің.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Айдарбеков Б. Жүрегім, саған жүгіндім. Өлеңдер жинағы. 1, 2 – бөлім, Алматы. «Телеарна», 2009. - 260 б.
2. Баймұханбетова М. Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы тілдік дәстүр жалғастығы (когнитивтік аспектіде). Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2008. – 144 б.
3. Платон. Письма – М., 1972, - Т. 3. – С 343.
4. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы, Жазушы, 1989. - 320 б.
5. Худайбергенов Н.Д. Ескен Елубаев поэзиясындағы ұлттық құндылықтар жүйесінің көркемдік ерекшеліктері. "Керуен" ғылыми журналы. М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, № 3(76), 2022, 149-160
6. Ержанова С. Сөз мәдениеті және көркем мәтін. Монография. Алматы, «Дәстүр», 2015, - 232 б.
7. Аяған Б. Қазақстан ұлттық энциклопедия. 2 - том (Ә - Г), 5 - том (Қ - Қ), 9 - том (Ұ-І) Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999, 2003, 2007
8. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі, Тіл комитеті. Алматы: «Дайк - Пресс», 2008, – 968 б.
9. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Монографиялық зерттеулер мен мақалалар (Құрастырып баспаға әзірлеген Н.Ақбаев). – Алматы. «Санат» баспасы. 1995. - 320 б.
10. Әуезов М. Абайтану дәрістерінің дерек көздері. Құрастырғандар: тарих ғылымдарының докторы Л. Әуезова, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, профессор М. Мырзахметов. Алматы. «Санат». 1997. - 448 б.
11. Омаров Д. Абайдың рухани мұрасы немесе данышпан берген салауатты өмір тағылымы. (Өңделген екінші басылым), дүниетаным, Алматы, ЖШС Лантар Трейд, 2020. - 241 б.
12. Құлбарақ С. Абай шығармаларындағы тұлға, адамдық мәселелері. ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті тарапынан 2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландырылатын «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбындағы жоба аясында ұйымдастырылып отырған «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел материалдары. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, 2021, 14 - 19 б.
13. Выршиков А.Н., Кусмарцев М. Б., Лутовинов В.И. Концептуальные основы патриотического воспитания учащейся молодежи. Волгоград: ПринТerra, 2007. 40 с.
14. Никонova Н.И., Залуцкая С.Ю. Патриотическое воспитание обучающихся-билингвов на занятиях по литературе: диалог культур // Перспективы науки и образования. 2022. 2 (56). С. 288-301. doi: 10.32744/pse.2022.2.17
15. Mazumdar G. Topophilia and Indigenous Belonging: Spatial Memory in Rajbanshi Poetry. *Rupkatha Journal*, Vol. 14, No. 2, 2022. Pp. 1-11.

«Высоту, упорство, серьезность взял бы я у родной земли» (о лирике Байдильды Айдарбека)

К. А. Жакибаева

Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Email: kalipanur@mail.ru

В статье проводится научный анализ стихотворений современного казахского поэта Байдильды Айдарбека, которые еще не получили полного признания в Казахстане, но хорошо известны на своей земле, в своем районе, признаны местными читателями. Творчество поэта впервые исследуется в Казахстане. Поэт родился в Сузакском районе Южно-Казахстанской области. Сочинением стихов он увлекался с детства. Интерес к написанию стихотворений, песен, драматических произведений проявился у автора со школьной скамьи. Он отец шестерых детей, верный супруг, мудрый учитель, искренний поэт. Наряду с поэзией, он посвятил свою жизнь педагогической работе. До выхода на пенсию Байдилда Айдарбек преподавал черчение и рисование в школах родного района. Давая описание особенностей творчества поэта, который с детства любил родную землю и посвящал ей свои стихи, автор статьи с благоговением цитирует его стихотворные строки о

родной природе, ландшафтах родного края, глубинах истории истории и человеческих судеб. Автор считает, что глубокая и проникновенная лирика поэта должна найти своих новых исследователей и благодарных читателей.

Ключевые слова: Байдильда Айдарбек, современная казахская поэзия, патриотическая лирика, история родного края, Созакский район

**"I would take height, perseverance, seriousness from my native land"
(about the lyrics of Baydilda Aidarbek)**

Kalipa A. Zhakibayeva

Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: kalipanur@mail.ru

The article provides a scientific analysis of the poems of the modern poet Baydilda Aidarbek, which have not yet received full recognition in Kazakhstan, but are well known on his land, in his area and recognized by local readers. The poet's creativity is being studied for the first time in Kazakhstan. The poet was born in the Suzak district of South Kazakhstan region. He was fond of writing poetry since childhood. The author showed interest in writing poems, songs, and dramatic works from school. He is the father of six children, a faithful husband, a wise teacher, a sincere poet. Along with poetry, he devoted his life to pedagogical work. Before retiring, he taught technical drawing and painting in various schools in his native district. Giving a description of the features of the poet's work, who loved his native land from childhood and dedicated his poems to it, the author of the article reverently quotes his poetic lines about his native nature, the landscapes of his native land, the depths of the history and human destinies. The author believes that the poet's deep and soulful lyrics should find their new researchers and grateful readers.

Keywords: Baydilda Aidarbek, modern Kazakh poetry, lyrics, history of the native land, Sozak district

References

1. Aidarbekov B. Zhyregim, sagan zhygindim. Өлender zhinagy. [My heart, I turned to you. Collection of poems. Parts 1, 2]. Almaty: Telearna, 2009. 260p. [in Kazakh]
2. Baimukhanbetova M. Abai men Shəkarim shygarmalaryndagy tildik dəstyr zhalgastygy (kognitivtik aspektide). [Continuation of the linguistic tradition in the works of Abai and Shakarim (in the cognitive aspect). Dissertation prepared for the degree of candidate of philological Sciences]. Almaty, 2008. 144p. [in Kazakh]
3. Plato. Pis'ma [Letters]. M., 1972, Vol. 3. – 343p. [in Russ.]
4. Baitırsynov A. Shygarmalary [Works]. Almaty: Zhasushy, 1989. - 320 p. [in Kazakh]
5. Khudaibergenov N.D. Esken Elubaev poehziyasındagy ılttyk qındylyktar zhyiesinin kerkemdik erekshelekteri. [Artistic features of the system of national values in the poetry of Esken Elubaev]. Scientific journal "Keruen". M.O.Auezov Institute of literature and art, №3(76), 2022, pp.149-160 [in Kazakh]
6. Yerzhanova S. Söz mədeniəti zhəne kerkem mətin [Culture of the word and literary text]. Monograph. Almaty, "Dastur", 2015, - 232p. [in Kazakh]
7. Ayagan B. Qazaqstan ulttyk ehntsiklopediya. 2 - tom (Ə - G), 5 - tom (K - K), 9 - tom (Y-I) [National Encyclopedia of Kazakhstan. Volume 2 (b-d), Volume 5 (K - K), Volume 9 (N - I) Almaty: General editorial office of the "Kazakh encyclopedia", 1999, 2003, 2007 [in Kazakh]
8. Qazaq tilinin tysindirme sėzdigi. [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. Ministry of Culture and information of the Republic of Kazakhstan, Language Committee. Almaty: Daik-Press, 2008. 968p. [in Kazakh]
9. Auezov M. Abai Qınanbaev. Monografiyalık zertteuler men makalalar [Abay Kunanbayev. Monographic research and articles (compiled and published by N. Akbayev). Almaty. Publishing house "Sanat". 1995. 320p. [in Kazakh]
10. Auezov M. Abaitanu dəristerinin derek kőzderi. [Sources of Abay studies lectures. Compiled by Doctor of historical sciences L. Auezova, laureate of the State prize of the Republic of Kazakhstan, professor M. Myrzakhetov]. Almaty: "Sanat". 1997. 448p. [in Kazakh]
11. Omarov D. Abaidyn rukhani myrasy nemese danyshpan bergen salauatty  mir tagylymy. ( ndelgen ekinshi basylym), d nyetany m [The spiritual heritage of Abai, or the lessons of a healthy life given by a sage. (Edited second edition), worldview]. Almaty, LANTAR Trade LLP, 2020. 241p. [in Kazakh]
12. Kulbarak S. Abai shygarmalaryndagy tulga, adamdyk m seleleri. [Personality, human problems in the works of Abai]. Materials of the international round table "The nature of the transfer of the concept of "complete man" in written Heritage", organized by the committee of Science of the Ministry of education and science of the Republic of

Kazakhstan within the framework of the project on the topic "System of concepts in the worldview of ancient Turks", funded by grants for scientific and (or) scientific and technical projects for 2021-2023. Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan, Kazakh National Women's teacher training University, Almaty, 2021, pp. 14 - 19. [in Kazakh]

13. Vyreshchikov A.N., Kusmartsev M. B., Lutovinov V.I. Kontseptual'nye osnovy patrioticheskogo vospitaniya uchashcheisya molodezhi. [Conceptual foundations of patriotic education of students]. Volgograd: PrinTerra, 2007. 40p. [in Russ.]

14. Nikonova N.I., Zalutskaya S.Yu. Patrioticheskoe vospitanie obuchayushchikhsya-bilingvov na zanyatiyakh po literature: dialog kul'tur [Patriotic education of bilingual students in literature classes: dialogue of cultures]. Prospects of science and education 2022. 2 (56). Pp. 288-301. doi: 10.32744/pse.2022.2.17 [in Russ.]

15. Mazumdar G. Topophilia and Indigenous Belonging: Spatial Memory in Rajbanshi Poetry. *Rupkatha Journal*, Vol. 14, No. 2, 2022. Pp. 1-11.

АВТОР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Жакибаева Калипа Аманбаевна - ғылыми басылымдар мониторингі бөлімінің корректор - маманы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті. Мекенжайы: 050000, Қазақстан, Алматы қ., Гоголь к. 114, 1- корпус; kalipanur@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Жакибаева Калипа Аманбаевна – специалист-корректор Отдела мониторинга научных изданий, Казахский национальный женский педагогический университет. Адрес: 050000, Казахстан, г.Алматы, ул. Гоголя 114, корпус 1; kalipanur@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kalipa A. Zhakibayeva - proofreader-specialist, Department of Monitoring of scientific publications, Kazakh National Women's Teacher Training University. Address: 050000, Kazakhstan, Almaty, Gogol St. 114, Building 1; kalipanur@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 13.12.2022

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 27.12.2022

ANALYSIS OF THE THEME OF MOTHERHOOD IN CONTEMPORARY UZBEK CINEMA

Olga V. Khan

Chung-Ang University, Seoul, South Korea
helgafrey@naver.com

Abstract

This article addresses the validity of the maternal discourse in films, as it builds a certain model for young viewers. Cinema is a powerful medium for addressing important topics and encouraging debates about pressing social issues. Movies covering a wide range of sensitive themes help raise the audience's awareness, foster civic consciousness, and ensure public morality and its spread. In societies where a woman's primary duty has historically been defined by her capacity to produce and raise children, cinema is effective for reinforcing and shaping opinions about women's social roles and their "natural destiny." Frequently, women are brought into the narrative exclusively through the motherly function or the supposed motherhood—girlfriend or bride. This can also be seen in Uzbek cinema's approach to expressing femininity, which is tied not only to the cultural custom of honoring mothers but also to the peculiarities of the maternal discourse. However, motherhood, mothers, and their portrayal onscreen reveal much more about society, culture, and the messages they transmit have real-life impacts.

Keywords: cinema, film, image of mother, motherhood, Uzbek women, Central Asia

INTRODUCTION

Motherhood and society

Since Uzbekistan's independence, the nation-building process has been accompanied by the idealization of pre-Soviet family relationships, the enhancement of men's roles in the family, and media demands that are primarily aimed at women: the house mistress, the wife, and the mother—this should be the female ideal, while the rest is less important or, as several media resources have argued, even alien to women's fate. According to sociologists Yuval-Davis and Anthias (1989), the control of women and their sexuality is central to national and ethnic processes [1] since women bear the burden of being 'mothers of the nation' (a duty that gets ideologically defined to suit official priorities), as well as being those who reproduce the boundaries of ethnic/national groups, transmit the culture, and who are the privileged signifiers of national difference [2; 8]. In Uzbekistan, the image of a classical mother has long been prevalent in connection with the practice of "traditional" mother-child relationships typical of societies that were engaged in collecting [3]—that is, the dominant style of household did not imply the prolonged stay of the woman outside the home and did not prevent the birth and feeding of children. Women's reproductive function becomes the sole purpose of their existence with the advent of private property. According to "Origin of Family, Private Property, and State" by F. Engels, the approval of a monogamous marriage for women was motivated by men's wish to pass the property to a certain heir.

Control over the female body has historically undertaken various forms, including political, religious, colonial, racist, and masculine. Often, the female body became the primary target of conservative ideology and practice, which is expressed in such a form of violence as "reproductive pressure." It is not unusual when a daughter-in-law is considered "defective" if she failed to get pregnant within the first year, while male infertility and other alternative causes are ignored. Historically, young couples were expected to have children as quickly as possible, and many households still believe that a woman should produce one baby every year. In both traditional and the majority of modern Uzbek families, boys are still favored. The birth of a son as a prescribed guarantee of happiness is imposed on children from a young age; often, relatives tell tales with a certain subtext,

such as: “Once upon a time, there was a padishah who possessed great treasures. Even though he was already old, he had no son and didn’t know to whom he should leave his property. Therefore, padishah was always sad.” In deeply patriarchal families, girls are taught from a young age that the only way to succeed as a woman is to have a son, as the family must have a protector. A family is only complete when a son is born, he does not have to be the first child, but he must eventually be born. Then, the husband and his relatives will be grateful, and the daughter-in-law will gain some status in the family. Yuval-Davis (1997) points out that in social and cultural systems where the social value of women (as well as, usually, their ability to exercise some social power, especially when old) depends on whether or not they have sons, the number of children that women bear can depend on much more thorough and all-encompassing processes of social transformation, especially in relation to what Sonia Correa and Ros Petchesky (1994) have called women’s social rights. [4] However, when a woman has only had daughters, things are not so “idyllic” since she does not reach the sought-after status of mother-in-law due to the absence of a daughter-in-law at home. She has no assistance with her everyday chores, and her mother-in-law will continue to treat her as a minor to be supervised. [5; 15]

A series of women’s images collected and preserved in various kinds of material and spiritual cultures are evidence of the position of women within a complex social structure and its binding to motherhood. Although recent developments in numerous disciplines of science have offered new dimensions to the study of motherhood, stressing the necessity for specific attention to motherhood in terms of its sociocultural role and the changes that are occurring in society, in the social status of women, in their way of life, in their family orientations, and outside their families, the idea of the natural and biological purpose of women dominates Uzbek society (and despite the fact that, according to Islamic values, “heaven lies at the feet of mothers,” the predominant attitude toward women is patriarchal, with a primary focus on her reproductive function). A woman’s sexual life is mentioned only in relation to her reproductive function, reducing the positive female image in cinema to wives and mothers. This concept is communicated through cinema at the subconscious level, while the efficiency of psychological impact is directly reliant on the film’s content, the promoted theme, the ability to engage the audience and to contribute unobtrusively to the creation of the worldview.

RESULTS

Motherhood as imposed happiness in cinema

In numerous films, the opposition between women and men becomes the opposition of cultural and natural, as in most societies women are inseparable from nature and placed outside of historical and cultural spaces, whereas men are seen as part of the culture, and therefore live in history, create, transcend earthly limitations, and embody the “human.” Women’s public acts seem to be devalued because women did them [6; 91], and hence it is culturally constructed rather than predetermined by nature [7; 380]. Nationalist projects often rhyme womanhood with motherhood: the figure of the mother tends to overshadow other nonetheless existing representations [8] (such as women-soldiers, women-workers, sportswomen, or women-politicians), and maternity becomes women’s unavoidable social role both in society and cinema. *The prevailing representation of women in films is a mother, which leaves little room for alternative femininity.* Since young viewers tend to internalize cinematic ideas rather than attribute them to an objective reality, female’s individuality and independence, which presuppose personal interests and can impede a family’s or collective’s quest for survival, are in many cases rejected or turn out to be “misunderstood” categories in the media [9; 105]. As a consequence, motherhood holds a key role in post-Soviet Uzbek cinema, with a recurring trend: in the closing scenes of the majority of films, the protagonist transforms into an obedient Uzbek wife, either pregnant or holding a child, whose “primary responsibility consists of getting pregnant and ensuring the stability of a traditional social structure.” [10]

Since motherhood is often seen as a duty rather than a choice, many commercial and art films deal with the theme of childlessness (e.g., *False Feeling*, *Stubborn Bride*, *Angel’s Tears*, *Superbride*, *9 Months*, *Oh Maryam*, *Maryam*, etc.). The repeating appeal to this topic in Uzbek movies is an anachronism from the days when a man was deemed unlucky if he had no heir and no family continuity. Despite undeniable proof that the sex of the newborn depends on the father, it is common that only women are blamed for the birth of girls or the absence of children. Thus, in *Patience* (Bardosh, 2012), Nozima is unable to conceive for two years after her wedding. Considering the entire family unfortunate and abnormal, all neighbors gossip about Nozima to the

point where young spouses want to relocate to another makhallya. A neighbor girl returns a toy given by Nozima, claiming that her mother told her, 'You can't take gifts from a childless woman; it's not good.'

Meanwhile, the concept of male superiority dictates that men are "the heads of the family" and "never fail," whereas nature, heredity, or women are to blame. Conflict expressed in a quarrel or divorce due to the absence of children is one of the most popular themes in modern cinema. In *Superbride* (2008), when the doctor informs the young couple about incompatible RH factors, the disappointed husband accuses his wife alone of failing to get pregnant. In *Angel's Tears* (Ko'z Yoshim, 2015), Munisa is blamed for her infertility by her mother-in-law and the entire makhallya for seven years, although her husband Akmal is the infertile one. Since Munisa does not want to "embarrass" her husband, she bears all accusations in silence. Even the doctor who is treating Akmal's infertility tries to convince him to 'try' again with another woman. Analogously, in the first scene of *False Feeling* (*Soxta Tuyg'u*, 2014), the protagonist seeks a divorce from his wife because she has been unable to get pregnant for two years. Thus, local films have succeeded in projecting traditionalist views on a woman's body, as many patriarchal traditions justify women's responsibility to bear children, assigning women with the primary role of a vessel for reproduction, regardless of their desire to become mothers.

Cinema is valuable for education and personality formation not only as a method of recreating reality but also as a means of interpreting it. In this sense, the shaping of female images solely as good mothers intersects with Susan Faludi's definition of "backlash," a deeply conservative media response to feminist progress claiming that women's equality was leading to their unhappiness. In cinema, this tendency is characterized by the narrative, in which the "good mother and wife" triumph over the independent woman, implying that women could only figure in two aspects traditionally offered by the art—"the image of positive and/or unworthy women." [11; 468] Uzbek writers often draw the line of distinction between the model of a 'domesticated' woman with that of a western (modern) woman, ignoring the fact that an independent career woman is not an obstacle to successful family life [12; 38]. Independent careerist women are presented as controversial characters, while the most unfeminine women are the ones clamoring for equal rights. This is partly related to the construction of women as "other" in traditional societies based on the existence of a clear separation of the male and female spheres, whereas women's "otherness" is so complete that their symbolic (procreative) function for the nation is much stronger. In the cinema, a woman is also first rated as a future mother, while her professional achievements are directly devalued. *Late Life* (*Kechikkan Hayot*, 2011) is one of the most illustrative examples in its genre because it focuses on professional and successful but single women, who have no kids and hence are missing out on life's greatest joy. The protagonist is a hard-working entrepreneur named Shahodat, who holds a Ph.D. and speaks three languages, but at the same time, she is portrayed as an aging woman who could not marry by her 30s. Shahodat's wealthy aunt, who can 'afford a costume from Prada and perfume from Chanel', sighs heavily: 'I can consider myself an exclusive person, yet I am lonely.' So, she finds it necessary to educate her niece: 'You want to show your superiority over men? It's all bullshit. I am sure that everything you have achieved, you will gladly give up on pregnancy. No matter how divine you are, you are still a woman at heart'. Faludi (2006) describes how, in the 1980s, the press offered drawings of fictional single women and tales of "composite" or "anonymous" single women—almost always depicted alone, hugging a tearstained pillow, or gazing forlornly from a garret window. McCalls described the prototype this way: "She's the workaholic, who may enjoy an occasional dinner with friends but more likely spends most of her time alone in her apartment, where she nightly retreats as her own best friend." [13; 111] Similarly, *Late Life* depicts a scene with Shahodat exhausted from a day of work and standing alone at a window as rain metaphorically falls outside.

The processes of globalization—economic, political, and social—also put conflicting pressures on women's fertility. On the one hand, women are actively encouraged to work, and different types of contraception have become commonly accessible; in the early 2000s, Uzbekistan launched a family planning program and a birth-reduction policy. But at the same time, rising ethnic and religious fundamentalist identities and political movements tighten control over women and increase opposition to any reproductive rights in the name of 'custom and tradition'. [14; 48] In the latter case, some films are quite straightforward in expressing the patriarchal ideology in shaping the purpose of women and are instructive in guiding independent women on the "right path," including lessons on family planning. Feminist critics have called attention to the fact that social roles involving public space and social roles performed in the private sphere are markers of human sex, are

defined as naturally occurring (biological), and are transmitted even in films. Therefore, in *Crazy Love (Bu Telba Muhabbat, 2015)* Farkhad declares directly to the clever and successful owner of a bridal gown salon, ‘We need you (women) as moms,’ undermining all her achievements as an entrepreneur and business lady. Depending on the nature of the employment, women’s participation in show business and the entertainment industry is regarded as small, if not shameful. In *I am a Star (Men Yulduzman, 2012)*, a countryman Normat refers to the successful singer Lola as a ‘Barbie doll’ who is ‘unsuitable for farming’ and reminds her that she is ‘the future mother.’ The daughters of the protagonist-widower make fun of Lola, but sometimes their jokes are not entirely innocent: Lola falls into the dirt as a result of girls’ pranks, while elderly women in the village once again express gender stereotypes: ‘Stars are lonely, they don’t have real families, while housewives have angels who look after them.’

The idea of martyrdom on the way to becoming a mother

Often, films about motherhood convey the idea of martyrdom and challenges that a woman must overcome before being rewarded with the main gift—pregnancy. As Dissanayake notes, “the concept of suffering is pivotal to the discourse of film melodrama in Asian cultures. We need to bear in mind the fact that most Asian cultures valorize human suffering as a pervasive fact of life and that salvation is a liberatory experience emanating from the insights into the nature and ineluctability of human suffering. Hence the metaphysical understanding of suffering becomes the condition of possibility for participating in the meaning of life.” [15; 4] And, since the birth of a child is the most meaningful part of a woman’s life and the substance of her existence, education of the nation and passing on societal culture to the next generation are part of the purpose of life that a woman must achieve through pain. For instance, in *False Feeling (Soxta Tuyg’u, 2014)* Saida, who cannot conceive during the two years after her marriage, is chased by a destined series of misfortunes: her husband seeks a divorce, her father dies, and only then does she discover her pregnancy. In a similar fashion, many films feature the triad “childless heroine – suffering – child.”

However, *The Stubborn Daughter-in-law (O’jar Kelin, 2012)* shows the most illuminating shift from endless suffering to giving birth to a child, as well as drawing attention to the concept of social pressure on young women. The film tells a story about a childless couple, Sherzod and Dilnoza. Since Dilnoza has been unable to give birth for four years, her mother-in-law, Sherzod’s colleagues, and even Dilnoza’s father have blamed her. From the outset, the film is devoted to criticism and debate over the protagonist’s worthlessness, making Sherzod’s relatives question, ‘Is a lifeless tree needed in the house?’ The male colleague of Sherzod stresses his superiority over him by stating, ‘I am a father of two children, although I married before you,’ and even Dilnoza’s father tells his wife, who is unhappy with her son-in-law, ‘Thank Sherzod for living with your barren daughter.’

Dilnoza silently bears criticism, but her look alters proportionally to the level of resentment she feels. With each new rebuke directed at her, the girl’s appearance changes: if Dilnoza is dressed in a daughter-in-law’s national dress with a headscarf in the first scenes, in the middle she appears without a scarf and with loose hair, and finally in the end of the film, Dilnoza goes to meet her friend in a minidress. Taking into account Dilnoza’s position within the family, her clothing can be seen as the only accessible form of self-expression and rebellion rather than a reflection of her emotions; a peculiar protest is also expressed in the clothes that the protagonist wears at home: instead of the usual daughter-in-law outfit, she walks around the house in a bright tunic and leggings with an animalistic print. Dilnoza’s “audacious” behavior is a sort of bifurcation as some prolonged in-time process of radical system reorganization, triggered by even the slightest push in the proper direction—in this case, reprimands—resulting in a certain effect. But even in this situation, makhallya neighbors interpret Dilnoza’s behavior in their own manner: ‘Dilnoza has changed a lot, this must be a result of childlessness.’ According to the principles of the genre, the girl undergoes the complete cycle of misery, first facing widespread condemnation, then losing her father and brother, by the end of the film, she undergoes severe surgery and only then becomes pregnant. In the final sequence, Dilnoza is smiling and holding a baby in her arms.

As motherhood is viewed as the ultimate and primary goal of a woman’s life, in certain films — and in particular, in *9 Months (9 Oy, 2011)* and *The Flaw (Majruh, 2010)*—maternity or the desire to become a mother is presented as a miracle. In *9 Months*, the story revolves around two school teachers, Bakhtinisso and Lola, who are both unhappy in their different ways. Bakhtinisso was forced to marry a cousin, and as a result, the

couple has three children with vision, epilepsy, and limping disorders. Now that the woman is pregnant with her fourth baby, she plans an abortion, but the doctor discourages her from getting one, while Bakhtinisso's mother opposes her daughter's divorce from the unloved husband, who is having an affair with another woman. In contrast, Lola is unable to reproduce, and the hospital treatment is ineffective. Students at school make fun of Lola's infertility, and on top of that, both her mother and mother-in-law insist on a woman's divorcing her husband. In despair, Lola calls herself 'childless' and 'worthless' asking her spouse, 'Why do you still want me? I am an egoist.'

One day, women's husbands bring their wives to a healing spring, where Bakhtinisso and Lola accidentally meet, and from that moment on, their lives are mysteriously governed by the law of the looking glass engaging both women in a whirlwind of unexpected events. In the finale, the women see each other again at the party, and Bakhtinisso reveals her intention to give birth; at that very moment, she loses an unwanted child, while Lola falls pregnant—now, she is carrying Bakhtinisso's child. Thus, the metaphorical exchange conveys the idea that the child is given to the person who wanted it the most. And in *The Flaw (Majruh)*, 2010), it is not the desire to become a mother but rather motherhood itself possesses healing and magical characteristics. Sevara has a rare blood cancer, but she miraculously recovers and gives birth to two children owing to the influence of pregnancy on the disease. Observing her daughter's miraculous recovery, Sevara's mother proclaims, 'God alone protects mothers.'

The film *Oh Maryam, Maryam (O Maryam, Maryam)*, 2012) differs from the series of similar works since it focuses solely on the sorrow and self-sacrifice of the protagonist. The main protagonist is Maryam, who was born out of wedlock, is married off against her will at age 16 to an adult man Erkin. Despite being forced into marriage, the girl falls in love with her husband. She plays the role of a submissive wife and washes her husband's feet, but in a drunken state Erkin criticizes Maryam for her inability to produce a child, labeling her as "illegitimate." Maryam, feeling sorry for her husband, takes extreme measures and encourages her friend Dilnoza to become Erkin's wife and bear his child. However, the childless Maryam soon becomes a burden for the newly established family. At the climax of the film, Maryam prays to God for death, and her heart stops beating. The suffering and pathos inherent to such plots are reflected in the medic's mourning for Maryam: 'She was not strange, but great.' The film carries the popular motif of self-sacrificing, once again foregrounding the archetype of the Central Asian woman as a self-sacrificing creature devoted to her family—an image that is the basis of the Muslim understanding of a woman.

Contemporary narratives in Central Asia voluntarily merge the figures of the woman and mother, with the latter being elevated as the embodiment of a healthy and pure nation, as many films close with a symbolic sequence of a happy family with a smiling mother and child. However, while political authorities and popular culture highly regard mother figures as sacred and inviolable, the majority of financial support for maternity, healthcare, and family supplies provided by the socialist state has been eliminated or reduced to a minimum.

Unworthy mothers

While the mother's portrayal is typically positive or praised, the unwillingness to have children is ridiculed, and the childless heroine is portrayed as either miserable or dumb for refusing "nesting fashion." In the film *Temptation (Nafs)*, 2011), Abdurakhmon lives a simple life with his obedient wife in a remote mountain area. After making a pact with the devil, he awakens in the body of a famous musician he admires. The man not only enjoys a superstar career in Tashkent but also marries the famous and attractive singer Sevara after falling in love with her. However, Sevara openly expresses her refusal to have children. Enjoying the pinnacle of her career, she offers surrogacy in an attempt to compromise. Sevara's fame and ambitions border on foolishness, portraying her as a glamorous "Barbie" in a minidress lacking moral principles and totally out of conventional standards. Several intrafamily conflicts are depicted in the film, but after Sevara's refusal to reproduce, Abdurakhmon returns to his former life and first wife, from whom he immediately receives news of pregnancy.

If *Temptation* satirizes reluctance to have children, such films as *The Killer of Her Child (Bolasining Qotili)*, 2021) criticize a woman's attempt to control her body. Dilnoza who is uncertain about her family's

stability decides to get an abortion on her own. Upon learning of Dilnoza's actions, a relative scolds her, 'You do not deserve a child, and you are unworthy to become a mother. You should be ashamed.' While the rights of women to have an abortion are being questioned in public discourse, the cinematic "unworthy" mother is punished by having her first child drowned in the river. *Payback for Treason* (Xiyonat Girdobi, 2014) illustrates another payment for the parents' sins, where protagonist-villain Oydin is metaphorically penalized for her deeds by the death of her only daughter. This film is also notable for focusing on the concept of the child's need for exclusive care of the biological mother as well as on the special bond between the mother and her child. To make amends, Oydin agrees to donate her daughter's heart to a girl named Zebo suffering from a terminal illness. Zebo recovers after some time and accidentally meets Oydin on the street. Since she was given Oydin's daughter's heart, Zebo rushes to the woman and calls her 'mother', ignoring her biological parents. Here the primordial principles in the definition of "ours" come into play: "Who is your biological mother?" Such a conclusion is permeated with a primordial sense of objectively provided reality and a concept of natural closeness-based bonding.

Single mothers

According to the patriarchal definition of the family and the traditional view of family happiness, only the mother who had given birth to a child while being married—in a complete family—had a happy ending. One probable explanation is that Uzbek patriarchal society disapproves of both divorce and childbirth outside of wedlock. Often, a divorced woman is treated as a second-class woman, and if she has children, her chances of remarrying are quite low. If happy mothers receive healing from an incurable disease, the career success of their husbands, and a warm attitude from their husbands' relatives at the film's end, then single mothers as a rule meet a tragic end: they go insane (*Separation* (2012)), die alone (*Oh Maryam, Maryam*, 2012), or are murdered (*Sorceress* (2011), *False Feeling* (2014)). Although such films represent society attitudes, the repeated patterns may indoctrinate the audience with specific perspectives, anxieties, and value systems.

In films, single mothers and women who get pregnant outside of wedlock are tricked by their lovers or boyfriend's family. So, in *Sorceress* (Jodugar, 2011), the protagonist's father drowns his mistress after learning of her pregnancy; in *Oh Maryam, Maryam* (2012), Maryam's mother dies alone after being abandoned by her lover and his relatives; in *Separation* (Hijron, 2012), the protagonist is convinced that her child was stillborn, leading to her insanity. In *False Feeling* (Soxta Tuyg'u, 2014), Yodgora cohabits with Daniyar without knowing he is married and becomes pregnant soon after. When the girl discovers Daniyar's marital status, she confronts him, and during the quarrel the man accidentally kills her. Oftentimes, a single mother faces not only ostracism but also direct humiliation. In *Fatima and Zukhra* (2005), a single mother is gang-raped after becoming a prostitute so that she can support her children. When a woman agrees to accept rape compensation, she is tripped up by men and smashes her nose. There are no films in which a single mother is presented as a happy or self-sufficient woman; usually, she simply dies or is killed. This is quite an alarming fact since cinema is being considered a means of individual and social transformation, which contributes to the formation of the audience's outlook, including their attitudes towards pressing social issues.

CONCLUSION

There is no denying that screen art plays a powerful, pervasive, and complex role in shaping young minds. However, the impact of the film is not immediate; rather, it builds up over time. If a girl is raised in strictness and forced to do only what is necessary regardless of her preferences and needs, and if this is also conveyed by the media, likely, she will not develop the ability to think independently and instead will obey the established norms. Even a brief analysis of works of domestic literature, painting, and folk culture reveals the concept of mother figures as de-erotized women. The values of motherhood also influence how women should act as wives: the ideal wife acts as the "mother" to her husband, surrounding him with love and understanding, providing him with home comfort and emotional support in his personal and professional life. As a result, her female individuality is suppressed, giving way to a singular perception of herself as a mother. Although many people believe that Uzbek films are educational, the fact that positive depictions of women and their roles in the narrative are mostly limited to the mother image casts doubt on the validity of this discourse.

References

- [1] Yuval-Davis, N., & Anthias, F. (Eds.). (1989). *Woman-Nation-State*. London: Macmillan.
- [2] Kandiyoti, D. (1997). Identity and its Discontents: Women and the Nation // Dossier, № 20. P. 7-23.
- [3] Huber, J. (2000). Comparative Gender Stratification (I. Karaicheva, Trans.). In E. I. Gapova & A. R. Ousmanova (Eds.), *Antologiya gendernoj teorii* [Anthology of gender theory] (pp. 77-98). Minsk: Propilei. (Original work published 1993)
- [4] Correa, S. & Petchesky, R. (1994). Reproductive and social rights: a feminist perspective. In G. Sen, A. Germain, & L. C. Cohen (Eds.), *Population Policies Considered* (pp. 107-126). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [5] Ducloux, A. (2012). When “to Welcome” Is “to Take” and “to Give Back” Is “to Release” // Revue du MAUSS, 1 (39). P. 123-140.
- [6] Maurer, B. (2000). Sexualities and Separate Spheres: Gender, Sexual Identity, and Work in Dominica and Beyond. In A. Lugo & B. Maurer (Eds.), *Gender Matters: Rereading Michelle Rosaldo* (pp. 90-115). The University of Michigan Press.
- [7] Gapova, E. (2001). Feministskiy proekt v antropologii [Feminist Project in Anthropology]. In I. Zhrebkina (Ed.), *Vvedenie v genderny'e issledovaniya* [Introduction to Gender Studies] (Vol 1., pp. 370-390). Saint-Petersburg: Aletejya. p. 380
- [8] Cleuziou, J. & Drenberger, L. (2016). Gender and nation in post-Soviet Central Asia: from national narratives to women's practices // Nationalities Papers, 44(2). P. 195-206. doi: 10.1080/00905992.2015.1082997
- [9] Gapova, E. (2016). *Klassy`nacij: feministskaya kritika naciostroitel'stva* [Classes of nations: feminist criticism of nation-building]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie.
- [10] Klimova, O. (2010). *Bakhrom Yakubov: Super Daughter-in-law (Super Kelinchak, 2008)*. Retrieved from KinoKultura website: <http://www.kinokultura.com/2010/30r-kelinchak.shtml/>
- [11] Ousmanova, A. (2001). Zhenshhiny` i iskusstvo politiki reprezentatsii [Women and the art of representative politics]. In I. A. Zhrebkina (Ed.), *Vvedenie v genderny'e issledovaniya* [Introduction to Gender Studies], vol. 1. Kharkov: Aletejya
- [12] Tokhtakhodjaeva, M. (1999). Traditional Stereotypes and Women's Problems in Post-Soviet Uzbekistan: A Survey of the Mass Media // Dossier, № 22. P. 32-43.
- [13] Faludi, S. (2006). *Backlash: the undeclared war against American women*. New York: Three river Press.
- [14] Yuval-Davis, N. (1997). *Gender & Nation*. London: Sage Publications.
- [15] Dissanayake, W. (1993). Introduction. In W. Dissanayake (Ed.), *Melodrama and Asian Cinema* (pp. 1-8). Cambridge University Press. p.4

О.В. Хан

Университет Чунг-Анг, г.Сеул, Южная Корея
helgafrey@naver.com

Аннотация

В этой статье рассматривается обоснованность материнского дискурса в фильмах, поскольку он создает определенную модель для молодых зрителей. Кино – это мощное средство для обсуждения важных тем и поощрения дебатов о насущных социальных проблемах. Фильмы, охватывающие широкий спектр чувствительных тем, помогают повысить осведомленность аудитории, развить гражданское сознание и обеспечить общественную мораль и ее распространение. В обществах, где исторически главная обязанность женщины определялась ее способностью производить на свет и воспитывать детей, кино эффективно укрепляет и формирует мнения о социальных ролях женщин и их “естественном предназначении”. Часто женщины вовлекаются в повествование исключительно через функцию материнства или предполагаемого материнства — как подруга или невеста. Это также можно увидеть в подходе узбекского кинематографа к выражению женственности, который связан не только с культурным обычаем почитания матерей, но и с особенностями дискурса материнства. Однако материнство, матери и их изображение на экране раскрывают гораздо больше об обществе, культуре и месседжах, которые они передают, оказывая влияние на реальную жизнь.

Ключевые слова: кино, фильм, образ матери, материнство, узбекские женщины, Центральная Азия

Қазіргі өзбек киносындағы ана тақырыбын талдау

О. В. Хан

Чунг-Анг университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
helgafrey@naver.com

Аннотация

Бұл мақалада фильмдердегі аналық дискурстың дұрыстығы қарастырылады, өйткені ол жас көрермендер үшін белгілі бір модель жасайды. Кино-маңызды тақырыптарды талқылаудың және өзекті әлеуметтік мәселелер туралы пікірталастарды ынталандырудың күшті құралы. Сезімтал тақырыптардың кең ауқымын қамтитын фильмдер аудиторияның хабардарлығын арттыруға, азаматтық сананы дамытуға және қоғамдық мораль мен оның таралуын қамтамасыз етуге көмектеседі. Тарихи тұрғыдан алғанда, әйелдің басты міндеті оның бала тудыру және тәрбиелеу қабілетімен анықталған қоғамдарда кино әйелдердің әлеуметтік рөлдері мен олардың "табиғи мақсаты" туралы пікірлерді тиімді нығайтады және қалыптастырады. Көбінесе әйелдер әңгімеге тек аналық функция немесе ана болу — қыз немесе қалыңдық арқылы қатысады. Мұны өзбек киносының әйелдікті білдіру тәсілінен де көруге болады, ол тек аналарды құрметтеудің мәдени әдет-ғұрпымен ғана емес, сонымен бірге аналық дискурстың ерекшеліктерімен де байланысты. Алайда, ана болу, аналар және олардың экрандағы бейнесі қоғам, мәдениет және олар жеткізетін хабарламалар туралы шынайы өмірге көбірек әсер етеді.

Түйін сөздер: кино, фильм, ана бейнесі, ана болу, өзбек әйелдері, Орталық Азия

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Хан Ольга Валерьевна – PhD докторант Университета Чунг-Анг, г. Сеул, Южная Корея. Адрес: 84 Heukseok-ro, Dongjak-gu, Seoul, South Korea; helgafrey@naver.com

АВТОР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Хан Ольга Валерьевна - Чунг-Анг университетінің докторанты, Сеул, Оңтүстік Корея. Мекен жайы: 84 Heukseok-ro, Dongjak-gu, Seoul, South Korea; helgafrey@naver.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olga V. Khan – PhD student at Chung-Ang University, Seoul, South Korea. Address: 84 Heukseok-ro, Dongjak-gu, Seoul, South Korea; helgafrey@naver.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 16.11.2022

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 27.12.2022

2 - бөлім

Оқу пәндерін оқыту әдістемесі

Раздел 2

Методика преподавания учебных дисциплин

Section 2

Methods of teaching academic disciplines

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ЕНГІЗУ

А.М. Алиева, Г.О. Сейдалиева*

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан
email*: mahsutovnaa@mail.ru, guldanaseida@mail.ru

Аңдатпа

Қазіргі заманғы жаңартылған білім беру жүйесі жаңалықтарды талап етуде, осы құбылысқа сәйкес алдын-ала анықталған стандарттарға (критерийлерге) негізделген объективті, әділ бағалау қарқын алып жатыр. Осы перспективада критерийлерге негізделген бағалау керемет шешім болып табылады, өйткені критерийлерге негізделген бағалау білім алушылардың жұмысында не бағаланатынын, сонымен қатар, оның қалай бағаланатынын түсінуге мүмкіндік береді. Осылайша, критерийлерге негізделген бағалау білім алушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытуға және білім алушыларды бір-бірімен салыстырмай, белгілі бір критерийлермен белгіленген бағалауға бағытталған, жаңартылған оқу процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Алайда, әртүрлі даму бағыттары бойынша білім алушылардың жетістіктерін көрсете алатын әдістер мен құралдардың алуан түрлілігіне қарамастан, жоспарланған оқу нәтижелеріне қол жеткізуді бағалаудың нақты және түсінікті критерийлері жоқ дәстүрлі бағалау әлі де ұмытылған жоқ және оны көптеген оқытушылар білім беру мекемелерінде белсенді қолдануда. Бұл мақалада критерийлерге негізделген бағалауда қолдануға болатын кейбір құралдар, олардың негізгі мақсаттары, сонымен қатар, олардың мазмұны қарастырылған. Бұл құралдар қазіргі әлемде қажетті сыни, шығармашылық, сондай-ақ білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған.

Түйін сөздер: бағалау процесі, критериалды бағалау, критерий, ауызша презентация, тілдік портфолио, критерийлер негізіндегі тест, жобалау жұмысы

Кіріспе

Критериалды бағалау деп білім алушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін, білім беру процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі, нақты анықталған, ұжымдық әзірленген критерийлермен білім алушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген бағалау процесі түсініледі [1; 11]. Критериалдық білім беру стандарттарында тұжырымдалған күтілетін нәтижелерді бағалауға қойылатын талаптарға негізделеді [2; 124], содан кейін әр бағалау құралына белгілі бір критерийлер жиынтығы беріледі. Урмашевтің пікірінше, критериалды бағалау – бұл бағалаудың және өзіндік бағалаудың әртүрлі формалары және әдістері пайдаланылатын тәсіл [3;28]. Бағалау құралдары деп бақылау тапсырмалары, сондай-ақ білім алушылардың оқу материалын, оқу пәнін, кәсіптік модульді меңгеру сапасын айқындауға арналған, тұтас алғанда да, оның жекелеген компоненттерінің де құзыретінің қалыптасу дәрежесін өлшеуге бағытталған нысандар (критерийлер) мен рәсімдердің сипаттамасын атайды [4; 7].

Критериалды бағалауды қолданудың бір мысалы ретінде, Утрехт университеті бакалавр студенттері дипломдық жұмысын бағалауды атап өтуге болады. Бұл зерттеу рубрикалар бойынша бағалаулардың үлкен жиынтығына және дипломдық жұмыстарға сәйкес бағалауларға негізделген сандық талдау болып табылады. Рубрика әдебиеттерден алынған мысалдар негізінде тәжірибелі сарапшылар тобы әзірледі, сонымен қатар рубрика емтихан алушылар үшін арнайы бағалау нұсқаулығы және студент үшін кері байланыс құралы болып табылады. Бұл рубрика ғылым саласындағы жұмыстарға тән 13 санатқа арналған критерийлерді және жазу процесін сипаттайды. Әр санат қосымша 1-6 ішкі критерийлерге бөлінеді. Сарапшылар студенттердің жұмысын жеткіліксіз, жеткілікті немесе жақсы деп бағалау үшін ішкі критерийлерді қолдана алады. Емтихан алушылар рубрика критерийлері негізінде бір жалпы баға береді. Нәтижесінде, сандық талдау бакалавриаттың дипломдық жұмысын рубрикалар арқылы бағалау туралы түсінік береді. Авторлар жұмысты жалпы бағалау үшін және жеткілікті, жақсы немесе өте жақсы деп танылған жұмыстарды бағалау үшін әр критерийдің

маңыздылығын бөлек көрсетеді [5; 1272-1274]. Келтірілген зертеуде, критериалды бағалау емтихан алушыларға және білім алушыларға баға қою процесін максималды тиімді және әділ ететіні сөзсіз.

Жалпы критерийлерге негізделген бағалау – білім алушыларға ұйымдастырушылық, шығармашылық қабілеттерін көрсетуге, мәдениетаралық коммуникация, топтық өзара іс-қимыл саласындағы жетістіктерін көрсетуге және жетістіктерін объективті бағалауға мүмкіндік беретін технология. Критериалды бағалау технологиясы оқытушының білім алушылардың жетістіктерін талдауын, олар алған балдарды жинақтауын, сонымен қатар білім алушылардың өздерін бағалауға, бағалау мақсатында нәтижелерді талқылауын және қателерді түзетулерін және келешекте оны болдырмауды қамтиды. Сонымен бірге, бағалау критерийлері мен шкаласы бәріне белгілі және түсінікті, нәтижесінде оқытушыға да, білім алушыларға да, оқыту және бағалау процесі ашық және түсінікті болып келеді [6; 80].

Бүгінгі таңда көптеген оқытушылар білім алушылардың жетістіктерін бағалауға арналған әдістер мен құралдардың көптігіне қарамастан бағалаудың дәстүрлі әдістерін әлі қолдануда. Алайда құралдардың әртүрлілігі білім алушылардың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескере алады және нәтижесінде, сәтті үлгерім үшін оқу процесінде оңтайлы атмосфераны қамтамасыз ете алады.

Бағалаудың көптеген түрлерін қазіргі тілдік сыныптарда тиімді қолдануға болады. Олардың қатарына:

1. Өзін-өзі бағалау
2. Портфолионы бағалау
3. Тестер
4. Білім алушыларға бағытталған бағалау
5. Жобалар
6. Презентациялар кіреді [7; 54].

Осы құралдардың әрқайсысы білім алушылар деңгейін анықтау үшін стандарттары мен критерийлері белгіленген және толықтай критериалды бағалау моделіне негізделі алады және ағылшын тілі сабақтарында пайдалануда аса тиімді бола алады.

Презентация – критерийлерге негізделген бағалау құралы ретінде

Ауызша презентация – осындай құралдардың бірі болып табылады. Оксфорд онлайн сөздігіне сәйкес, презентация – бұл белгілі бір зат туралы ақпарат беретін сөйлеу, басқаша айтқанда, білім алушылардың ауызша ақпарат беруі [8].

Кингтің айтуынша, «ауызша презентация – бұл оқытушылар білім алушылардың ауызша сөйлеу қабілетін арттыру үшін кеңінен қолданылатын тиімді коммуникативті қызмет» [9]. Презентацияны бағалау құралы ретінде пайдалану білім алушыларға нақты ауызша продукциямен және нақты қарым-қатынаспен бетпе-бет келуге мүмкіндік береді, онда олар тілдік дағдыларды және күнделікті өмірде пайдалы дағдыларды мысалы, уақытты басқару, импровизация т.б. іс жүзінде қолдана алады.

Презентациялар белгілі құрылымда жасалынады. Ол келесідей:

1. Кіріспе / Мақсаты / Міндеттері;
2. Негізгі ойлар мен идеялар;
3. Нәтижелер / тақырыпқа байланысты мәселелер немесе басқалар;
4. Қорытынды.

Күтілетін нәтижелерге қол жеткізу және бағалаудың ашықтығы үшін білім алушыларға бағалау критерийлері ұсынылуы міндетті [7; 54]. Шортер университеті білім алушылардың презентацияларын бағалауда бірізділікті қамтамасыз етуге және презентация дағдыларын қарқынды дамытуға көмектесетін бағалау айдарларын (критерийлерін) жасады.

Төмендегі кестеде презентацияларды бағалаудың мүмкін критерийлері көрсетілген [10]:

1 - кесте. Презентацияларды бағалау критерийлері [10]

Ұйымдастырылуы (20%)	20, дәйекті, қысқа, жақсы ұйымдастырылған. Бөлімдер (слайдтар) арасындағы ауысулар тегіс және үйлестірілген.	15, жалпы айқын, қысқа, жақсы ұйымдастырылған. Презентацияның көп бөлігін бақылау оңай болды. Бөлімдер (слайдтар) арасындағы ауысулар жалпы үйлестірілген.	10, әрдайым анық немесе қысқа емес. Ұйым жеткілікті, бірақ әлсіз болды. Кейде оны бақылау қиын болды. Бөлімдер (слайдтар) арасындағы ауысулар әлсіз.	5, көбінесе түсініксіз және ұйымдастырылмаған, тым көп мағаннасыз сөйлеу. Презентацияның тыңдау қиын болды. Бөлімдер (слайдтар) арасындағы ауысулар тым қиын, түсініксіз.
Тақырыпты білу (20%)	20. Материалды жақсы меңгергенін көрсетті. Мазмұнын, қолданылуын және салдарын тамаша меңгергендігін көрсетті. Зерттеудің керемет тереңдігі байқалды.	15. Материал туралы жалпы түсінік көрсетті. Мазмұнды, қолдануды және оның салдарын жақсы меңгергендігін көрсетті. Зерттеудің жалпы тереңдігі байқалды.	10. Материал туралы біраз түсінік көрсетті. Мазмұнын, қолданылуын және салдарын барабар меңгергендігін көрсетті. Зерттеу өте терең емес.	5. материал туралы нашар түсінік көрсетті. Мазмұнын қолданылуы және салдары туралы үстірт өңдеуді көрсетті. Зерттеудің тереңдігі аз.
Шығармашылық (10%)	10. Өте креативті және ерекше. Шығармашылық дизайнды және материалдарды үйлесімді пайдалану. Жаңа үлестірме материалдар, көрнекі құралдар немесе әдістер қолдану	8, өзіндік ерекшелігі мен шығармашылығын көрсетті.	5. Шығармашылық аз көңіл бөлінген.	3. Шығармашылық жетіспеді. Өте қарапайым.
Көрнекі құралдар (15%)	15, Қарапайым, түсінікті, түсінуге, оқуға оңай. Мазмұнмен жақсы үйлеседі, жақсы жасалған өте тиімді қолданылады. Көрнекі құралдарды керемет қолданысын көрсетті.	11, әдетте түсінікті, түсінуге, оқуға оңай. Жалпы мазмұнмен жақсы үйлеседі, дизайны жақсы болды, тұтастай алғанда тиімді қолданылған. Көрнекі құралдарды қалай қолдану керектігі туралы біраз түсінік көрсетті.	8, шамалы қолайлы, тым күрделі, оқу немесе түсіну қиын. Мазмұнмен барабар үйлестірілген. Тек жеткілікті түрде қолданылады. Көрнекі құралдарды қалай дайындау және пайдалану керектігін нашар түсінді.	4, сапасыз көрнекі құралдар (немесе олар жоқ), үйлесімсіз, техникалық дәл емес, нашар құрастырылған. Мазмұнмен нашар үйлестірілген. Пайдаланылысы нашар. Көрнекі құралдарды қалай тиімді дайындау немесе пайдалану керектігін меңгермеген.
Түйіндеме (15%)	15, Нақты, қысқаша, негізгі ойлардың асты сызылған, нақты ұсыныстар, сенімді тұжырымдар немесе әрекетке шақыру айқын байқалды.	11, маңызды сәттер көрсетілген, алайда ұсыныстары мен қорытындысы әлсіз немесе жоқ, әрекетке шақыру әлсіз байқалды.	8, маңызды сәттер анық емес, ескертулердің, ұсыныстардың болмауы, қорытынды әлсіз, іс-әрекетке шақыру әлсіз немесе оның болмауы.	4, түйіндеме, ұсыныстар, тұжырымдар, іс-әрекетке шақыру жоқ.
Презентация кезінде өзін ұстау (20%)	20, Өзін керемет ұстау. Өзіне сенімді, жазбаларды жақсы қолданды, көрермендердің назарын жақсы аударды, көз байланысын керемет	15, өзін жақсы ұстау. Өзіне сенімді, жазбаларды қолданды, қимылдары үйлесімді, көрермендердің назарын және көз байланысын жақсы	10, өзін жалпы ұстау. Оқылған фрагменттер бар, қобалжу, біршама алаңдаушылық көрсетілді, қимылдары минималды,	5, өзін нашар ұстау. Дайын емес, жазбалары араластырылған, іріктелмеген, көз байланысы нашар дайындалған

	ұстады.	ұстады.	минималды көз байланысы	материал оқылды, қимылдары әлсіз және сенімсіз.
ЖАЛПЫ БАЛЛ САНЫ				
Ескертпелер				

Нәтижесінде ауызша презентацияны қолдану білім алушылар тек қана оқу-танымдық іс-әрекетті меңгеріп қоймай, сонымен қатар алдын ала қарастылыған критерийлерді ескере отырып, презентацияны көрнекі құралдарды қолдана отырып дайындау, аудитория алдында өзін ұстауды және т.б. сияқты маңызды іс-әрекеттерді меңгере алады.

Критерийлерге негізделген бағалауда портфолио технологиясын қолдану

Келесі, портфолио критериялды бағалау технологиясын жүзеге асыру құралы ретінде қолданылуы мүмкін. Жеке, метапәндік және пәндік нәтижелерді критериялды бағалау парадигмасында кешенді тәсілді іске асырудың тиімді құралы критерийлерге негізделген бағалау технологиясы негізінде құрылатын жинақтау бағасы болып табылады. Бағалаудың жинақтау жүйесін ұйымдастырудың ең оңтайлы тәсілі білім алушының портфолиосы болып табылады, ол оқу және практикалық іс-әрекеттің процесі мен нәтижесін шынайы бағалау технологиясы ретінде түсініледі. Бұл жеке, таңдалған материалдар жиынтығы, бір жағынан ол білім алушының жеке, мета-пәндік және пәндік дамуының нәтижелерін өнім түрінде ұсынады, екінші жағынан, мұндай дамуды талдау және жоспарлау әдістерін сипаттайтын ақпаратты қамтиды [11; 50].

Сондай-ақ, В.П. Кузовлевтің және басқалардың зерттеуінде әртүрлі әдістерден тұратын нәтижелерді бағалау жүйесі ұсынылған. Және интегралдық бағалауды алудың оңтайлы ұсынылатын әдістерінің бірі портфолио болып табылатыны көрсетілген [12; 2].

Портфолио – білім берудегі жаңа технология. Алғашқы деректер, сондай-ақ оқу процесінде портфолионы пайдалану АҚШ-қа тиесілі. Педагогикада «портфолио» термині көп мәнді болып келеді. Кейбір зерттеушілер мен ғалымдар оны технологияға, басқалары білім алушылардың жетістіктерін бағалау әдісіне жатқызады.

«Педагогикалық терминологиялық сөздікте» портфолионың келесі анықтамасы берілген: «білім алушылардың жетістіктерін бақылау мен бағалаудың жаңа формасы, оның сипаттамасы, оқу-танымдық іс-әрекеттің материалдандырылған өнімдері, оның ішінде өзін-өзі бағалау нәтижелері бойынша оқудағы прогрестің дәлелі» [13].

Н.П. Поморцева дарынды білім алушыларды диагностикалау контекстінде оқу портфолиосының технологиясын қарастырады, ол тек білім алушылар қол жеткізген нәтижелерді іріктеу мен талдауға ғана емес, сонымен қатар барлық білім алушылардың әлеуетті мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған екендігін айтады [14; 33].

Сонымен қатар, желілік немесе веб-портфолио білім берудің заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиясы ретінде Джон Ди Марконың жұмысында сипатталған. Мұнда технологияны қолдану кезінде жеке тұлғаны дамыту үшін қол жетімді мультимедиа саласындағы дағдыларға ерекше назар аударылады, білім алушылардың ақпараттық қоғам өміріне көп қырлы және сәтті қосылуына ықпал ететін технология түрінде мектепте желілік портфолионы оң қолданысы егжей-тегжейлі сипатталған [15].

Ал 2000 жылдары Х. Баррет «е-портфолио» ұғымын енгізді және оны бүгінде ғылыми педагогикалық жұмыстарда жиі атайды. Х. Баррет пікірінше, электрондық портфолио, портфолио жасаушыға портфолио артефактілерін көптеген медиа түрлерінде (аудио, видео, графика, мәтін) жинауға және ұйымдастыруға мүмкіндік беретін электрондық технологияларды қолданады. Электрондық портфолио – уақыт өте келе өсуді көрсететін құрал [16; 15].

Солайша, бүгінгі таңда портфолио терминіне жалпыға бірдей қабылданған нақты тұжырымдамасы жоқ, жалпы ғылыми педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерде және ғалымдардың еңбектерінде портфолио тұжырымдамасының мазмұнына қатысты көптеген пікірлер бар. Негізінен, портфолио технологиясы келесілерді анықтауға бағытталған модель:

- қажетті құзыреттерді қалыптастырудың объективті деңгейін;
- дайындықтағы олқылықтарды;

- ассимиляция қиындықтарын;
- оқу процесіне түзету енгізу арқылы құзыреттіліктің қалыптасу деңгейі және оларды жетілдіруді;
- пәнге қызығушылықты;
- ойлау қызметін дамытуды;
- оқу қызметін сыни тұрғыдан қарастыруды.

Сонымен қатар, ол шынайы бағалау, ойлау, логика, талдау, жалпылау, жүйелеу, жіктеу сияқты дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Көптеген авторлар оқу портфолиосының түпкі мақсатын оқу-танымдық, практикалық, шығармашылық және ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелері, күш-жігері, материалданған өнімдері бойынша оқу прогресін көрсетуден көреді. Білім алушы портфолиосының технологиясын қолдану белгілі бір дәрежеде білім алушы қызметінің нәтижелерін объективті бағалауға байланысты мәселелерді шешуге көмектеседі. Портфолио білім алушыларды бір-бірімен салыстыру үшін пайдаланылмайды, бұл белгілі бір уақыт аралығында жеке дамуды білдіретін құжаттама. Оқытушының бағалауы білім алушының жетістіктері, қабілеттері, күші, әлсіздігі және қажеттіліктері туралы тұжырымдарды оның дамуының толық спектрін білуіне негізделуі керек.

Портфолио – бағалаудың заманауи тиімді формасы болумен қатар, бірқатар маңызды педагогикалық міндеттерді шешудің тиімді құралы болып табылады. Олардың қатарына:

- білім алушылардың жоғары оқу уәждемесін қолдау;
- олардың белсенділігі мен дербестігін көтермелеу, оқыту және өз бетінше оқу мүмкіндіктерін кеңейту;
- білім алушылардың рефлексивті және бағалау (оның ішінде өзін-өзі бағалау) қызметінің дағдыларын дамыту;
- оқу қабілетін қалыптастыру — мақсат қою, өз оқу іс-әрекетін жоспарлау және ұйымдастыру сияқтылар жатады.

Жетістіктер портфолиосының құрамына білім алушының тек оқу іс-әрекеті барысында ғана емес, сонымен қатар күнделікті мектеп практикасы аясында да, одан тыс жерлерде де шығармашылық, әлеуметтік, коммуникативті, дене шынықтыру-сауықтыру, еңбек қызметі түрінде қол жеткізген нәтижелері кіруі мүмкін [11; 52-53].

Жалпы алғанда, жетістіктер портфолиосы – бұл білім алушының оқу-танымдық іс-әрекетінің үлгілері мен өнімдерін, сондай-ақ оларды кейіннен талдауға, қажетті құзыреттіліктердің қалыптасу деңгейін жан-жақты сандық және сапалық бағалауға және оқу процесін одан әрі дамытуға арналған сыртқы көздерден тиісті ақпараттық материалдарды ұйымдастырудың (жинау, іріктеу және талдау) процесі [17;49].

Қазіргі заманғы көптілді және көп мәдениетті білім беру жүйесінде тілдік портфель технологиясы кең таралуда. Ол ерте жастан жоғары деңгейге дейін білім алушының шет тілдерін меңгерудегі оқу іс-әрекетінің белгілі бір нәтижесін білдіретін жұмыс материалдарының жиынтығы ретінде қолданылады. Еуропа елдерінде еуропалық тілдік портфолио аса танымал және кең таралған. Еуропалық тілдік портфолио – бұл бір немесе бірнеше тілді үйренетін немесе білетін адамдар өздерінің тіл үйренуі мен мәдениетаралық тәжірибесі туралы жазып, көрсете алатын құжат болып табылады. Еуропалық тілдік портфолио білім алушылардың дербестігін, плюрализмді және мәдениетаралық хабардарлықты дамытуды қолдайды. Оның негізгі мақсаттары:

- білім алушыларға ана тілінен басқа тілдерді үйрену және қолдану тәжірибесін қалыптастыруға және үйлестіруге көмектесу;
- білім алушылардың тілдік дағдыларын барлық деңгейлерде кеңейту және әралуандылық бойынша күш-жігерін мойындай отырып, оларды ынталандыру;
- олардың алған тілдік және мәдени дағдылары туралы есеп беру [18].

И.И. Халеева орыс тіл портфелін дамыту жобасының жетекшісі ретінде оны шет тілдері мен мәдениеттерін оқытудың жүйелі тәсіліне негізделген әр түрлі қызмет салаларында және кәсіби қарым-қатынаста мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырады [19].

Тілдік портфолио үш бөлімнен тұратын білім алушының өзіндік жұмыстарының құжаттар жиынтығы болып келеді. Оның құрамына тілдік төлқұжат, пайдаланушының тілдік өмірбаяны және құжаттама (досье) кіреді.

1. Тілдік паспортта білім алушы өзінің коммуникативті және коммуникативті емес құзыреттілігін қысқаша көрсетеді. Мұнда барлық оқытылатын тіл емтихандары, олардың нәтижелері, мәдениетаралық қатынастар туралы сөз қозғалады. Тілдік паспорт келесі бөлімдерді қамтиды:

- Менің отбасымдағы қарым-қатынас тілдері және жақын туыстарым сөйлейтін тілдер;
- Мен қайда оқыдым;
- Мен оқыған тілдер;
- Шетелде болу;
- Жобалар;
- Оқу тілдері (билингвалды оқыту);
- Өзін-өзі бағалауға арналған кестелер (тілдерді меңгерудің алты деңгейінің жалпы еуропалық шкаласы).

2. Тілдік өмірбаянда дескрипторлар, яғни білім алушылардың шет тілін меңгеру деңгейі нақтыланатын және (білім алушымен де, оқытушы да) бағаланатын параметрлер бар. Тілдік портфолио дескрипторлары сөйлеу әрекетінің түрлеріне қатысты шынайы мәдениаралық қарым-қатынас жағдайына бағытталған. Тілдік өмірбаянында білім алушы өзін-өзі бағалау кестесі бойынша оқытылатын тілді меңгеру деңгейін анықтайды.

3. Құжаттамада (досье) білім алушы тілдерді меңгерудегі жетістіктерін куәландыратын барлық материалдарды жинайды. Бұл сабақта (бақылау жұмыстары, тестілер, эсселер т.б.), үйде, сыныптан тыс сабақтарда (жобалар, рефераттар, баяндамалар, дипломдар, сертификаттар, куәліктер) портфельді пайдаланушының тіл үйренудегі жетістіктерін растайтын өз бетінше жасаған жұмыстары болуы мүмкін. Іріктеу барлық оқу жылдарында бір жыл немесе бір тоқсан ішінде жүргізілуі мүмкін.

Құжаттамаға бөлінген белгіленген уақыт өткеннен кейін, мерзімді түрде, білім алушы өзінің портфолиосын сыныпта, топта, оқытушылар конференциясында, ата-аналар жиналысында презентацияға ұсынады. Мұндай форумда білім алушы өзінің жетістіктерін көрсетеді, оның өзін-өзі бағалауы оқытушының, сарапшылар тобының (білім алушылар арасынан) бағалауымен сәйкес келетінін немесе сәйкес келмейтінін дәлелдейді. Сондай-ақ, портфельді қорғау шет тілінде жүргізілгені жөн. Портфолио, портфолио құжаттамасында әзірленген белгілі бір параметрлер мен критерийлер бойынша бағалануы керек [20; 2].

Бағалау объектісі жасалған өнімнің өзі де (жазбаша немесе электрондық түрде ресімделген материалдар), сондай-ақ оны пайдалану нәтижелері де болуы мүмкін.

Портфолионы бағалаудың келесі нұсқалары бар:

- портфолио жұмысының процесі мен сипаты ғана бағаланады;
- берілген критерийлер бойынша портфолио бөліктері ғана бағаланады (міндетті айдарлар);
- барлық айдарлар бағаланады, бағалау арифметикалық орта ретінде шығарылады;
- портфолионың соңғы нұсқасы алдын-ала анықталған критерийлер бойынша бағаланады;
- портфолио бағаланбайды; субъект қорытынды сабақта презентация үшін жеке бөліктерді өзі таңдайды, бұл сынаққа немесе емтиханға рұқсат немесе сынақты немесе емтиханды өткізу нысаны болып табылады;
- портфолио ғана емес, оның презентациясының сапасы да бағаланады.

Портфолио құрылымы мен мазмұнында білім алушыларды дайындауға қойылатын ұлттық талаптарға, басқаша айтқанда, құзыреттілік дескрипторларына сәйкес келетін қажетті құзыреттіліктердің қалыптастыру деңгейінің жүйесі басты орын алады, соның негізінде білім алушылардың даму деңгейін бағалау критерийлерін жасауға болады. [11; 52-53]. Портфолионы қорытынды бағалау тұрғысынан келесі төрт деңгейлі жүйені ұсынуға болады.

А. Ең жоғары деңгей. Бұл деңгейдің портфолиосы негізгі санаттар мен бағалау критерийлерін көрсетудегі жан-жақты сипатталады. Мұндай портфолионың мазмұны білім алушының үлкен күш-жігері мен айқын прогресін көрсетеді. Осы деңгейдегі портфолиолардың мазмұны мен дизайнында өзіндік және тапқырлық айқын көрінеді.

Ә. Жоғары деңгей. Бұл деңгейдің портфолиосы білім алушының қатты білімі мен дағдыларын көрсетеді, бірақ алдыңғы деңгейден айырмашылығы, онда қосымша санаттардың кейбір элементтері болмауы мүмкін, сонымен қатар мазмұнның өзіндік ерекшелігі жеткіліксіз көрсетілуі мүмкін және дизайндағы шығармашылық элемент болмауы мүмкін.

Б. Орташа деңгей. Бұл деңгейдің портфолиосында бағдарламалық білім мен дағдылардың қалыптасу деңгейін бағалауға болатын міндетті санатқа баса назар аударылады. Зерттеу, шығармашылық ойлаудың, қолданбалы дағдылардың, мазмұнды қарым-қатынас (ауызша да, жазбаша да), әлеуметтік бастаманың және т. б. даму деңгейін көрсететін дәлелдер жоқ.

В. Әлсіз деңгей. Білім алушының жетістіктері туралы жалпы түсінік қалыптастыру қиын портфолио. Әдетте, онда әр түрлі санаттағы эскиздік ақпарат ұсынылған. Мұндай портфолио арқылы білім берудегі прогресті және негізгі жалпы мәдени және кәсіби құзыреттіліктерді көрсететін сапалардың қалыптасу деңгейін анықтау мүмкін емес [21; 44].

Сонымен, портфолио технологиялары – бұл жетістікке, білім беру қиындықтарына, сондай-ақ оларды жеңудің жолдарын бағалауды ұйымдастыру, ол оқуға құзыреттілікке негізделген тәсіл негізінде білім алушының белгілі бір пәндік саланы меңгерудегі оқу іс-әрекетінің белгілі бір нәтижесін білдіретін жұмыс материалдарының жиынтығы.

Портфолионы қолдану білім алушы пен оқытушыға ондағы оқу іс-әрекеті нәтижесі бойынша білім алушының жұмыс көлемін және жетістіктер спектрін, әртүрлі аспектілердегі даму динамикасын өз бетінше немесе бірлесіп талдауға және бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, портфолио оқу құзыреттілігін қалыптастыру және білім алушының автономияға қабілеттілігін дамыту, әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастыру шарты ретінде қарастырылады, ал жетістіктер портфолионың материалдары тәуелсіз сыртқы бағалауды жүргізуге мүмкіндік береді екені сөзсіз [11; 52-53].

Критерийлерге негізделген тестілер

Келесі құрал ретінде критерийлерге негізделген тестілер бола алады. Критерийлерге негізделген тест – бұл үміткердің нақты анықталған пәндік салаға қатысты білімі мен дағдыларының деңгейін анықтауға негіз болатын тест. Көбінесе тест нәтижелерін түсіндіруге көмектесу үшін тест балдарының шкаласында бір немесе бірнеше өнімділік стандарттары орнатылады. Критерийлерге негізделген тест, Глейзер, Попхэм және Хусек енгізген тест түрі, олар сонымен қатар пәнге негізделген тестер, құзыреттілік тестілері, негізгі шеберлік тестілері, шеберлік тестілері, өнімділік немесе бағалау тестілері, шынайы бағалар, объективті сілтеме тестілері, стандарттарға негізделген тестілер, сертификаттау емтихандары және т. б. сияқты атаулары бар. Олардың барлығына ортақ нәрсе – олар үміткердің нақты анықталған мазмұн аймағына қатысты өнімділік деңгейін анықтауға тырысады. Критерийлерге негізделген тестілерде білім алушы өту стандарттарының не екенін біледі және өту кезінде тек өзімен бәсекелеседі. Критерийлерге негізделген тестілер тестілеуге қатысушылардың белгілі бір білім көлемін қаншалықты жақсы меңгергенін өлшеуге арналған [22;181].

Критерийлерге негізделген тестілер нормаға негізделген тестпен жиі салыстырылуы мүмкін. Мұндағы, нормаға негізделген тестілер – бұл стандартталған тест, онда нәтижелер жеке адамның үлгерімін білім алушылардың үлкен тобының үлгерімімен салыстырады. Критерийлерге негізделген тестер де жиі стандартталған. Критерийлерге негізделген тестілер үміткердің пәндік аймаққа қатысты бағасын түсіндіруге мүмкіндік береді, ал нормаларға негізделген тестілер үміткердің пәндер тобына қатысты бағасын түсіндіруге мүмкіндік береді деп айтуға болады. Бірінші интерпретация мазмұнға бағытталған болса, ал екінші интерпретация тақырыпқа бағытталған болып келеді.

Критерийлерге негізделген тестілердің нормаларға негізделген тестілерден айырмашылығы – критерийлерге негізделген тестілер білім алушы арасында айырмашылық жасауға немесе жеке білім алушыны нормативтік топпен салыстыруға арналмаған. Нәтижесінде салыстыру жүргізілмегендіктен, бағалаудың қалай жасалғанына байланысты тест нәтижелері шкала бойынша немесе ұпайлар ретінде хабарлануы мүмкін. Критерийлерге негізделген тестілердің нәтижелері баға, «қанағаттанарлық» және «қанағаттанарлықсыз», дұрыс жауап саны немесе пайыз түрінде ұсынылуы мүмкін. Оларды бірнеше таңдау форматтарымен, қысқаша жауаптармен, рейтинг шкалаларымен, бақылау парақтарымен, рубрикалармен немесе нәтижелерге негізделген бағалаулармен өлшеуге болады. Критерийлерге негізделген тестілер икемді және әртүрлі білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жасалуы мүмкін [23; 7]. Мысалы, оқытушы оларды күнделікті іс-әрекетінде білім алушылардың үлгерімін бақылау үшін пайдаланады. Сонымен бірге, оларды білім алушылардың үлгерімін сынып, мектеп, қала деңгейінде бағалау үшін және ақпарат алу үшін пайдалы деп санайды. Тестілер оқу жоспарларындағы тақырыптарға негізделеді және олардың нәтижелері білім алушылардың қаншалықты жақсы оқитынын және білім беру жүйесінің қаншалықты жақсы нәтиже беретінін анықтауға негіз болады.

Айтылғанға сүйене отырып, критерийлерге негізделген тестілердің келесідей ерекшеліктерін атап өтуге болады:

1. Критерийлерге негізделген тест мазмұнға және өлшенетін нәрсеге назар аударады. Нормаларға негізделген тестер өлшенетін нәрсеге де қатысты, бірақ мазмұн саласы нәтижелерді түсіндірудің негізгі бағыты емес.

2. Критерийлерге негізделген тестілерді әзірлеу кезінде контенттің дұрыстығын қамтамасыз ету үшін елеулі күш-жігер жұмсалады. Критерийлерге негізделген жақсы тест мазмұнға негізделген түсіндірулерге мүмкіндік береді, яғни бағалаулар сілтеме жасайтын мазмұн аймақтары өте нақты анықталуы керек.

3. Критерийлерге негізделген тестілер арқылы ұпайлар көбінесе үміткерлерді өнімділік санаттары бойынша сұрыптау үшін қолданылады. Егер білім алушылар бірдей өнімділік санатына жатқызылса, оларды бағалаудағы айырмашылықтар соншалықты маңызды емес.

4. Критерийлерге негізделген тестілердің валидтілігін зерттеуде біріншіден, тест тапсырмаларының мазмұны мен олар өлшеуге арналған білім немесе дағдылар арасындағы сәйкестікке, екіншіден, тест тапсырмаларының жиынтығы мен олар өлшейтін нәрселер мен тестілер өлшейтін мазмұн саласы арасындағы сәйкестікке басты назар аударылады. Бағаланатын мазмұнның пәндік аймағына тест мазмұнының «сәйкестігі» мазмұнның дұрыстығын дәлелдеу деп аталады. Бұл термин тест алу тәжірибесінде жақсы белгілі. Критерийлерге негізделген көптеген тестілер проблемаларды шешу және сыни ойлау сияқты жоғары деңгейдегі ойлау және жазу дағдыларын бағалауға арналған. Тест тапсырмалары іс жүзінде жоғары деңгейдегі дағдыларды бағалайтындығын және бұл пайымдаулар мен эмпирикалық мәліметтерді жинауды қамтитынын көрсету маңызды. Осылайша, мазмұнның дұрыстығын дәлелдеу критерийлерге негізделген тестілерді бағалау процесінде де шешуші рөл атқарады.

5. Критерийлерге негізделген тестілеу ең қиын және даулы бөлігі – бұл өнімділік стандарттарын белгілеу, яғни кандидаттарды «қанағаттанарлық» және «қанағаттанарлықсыз» сияқты өнімділік санаттарына бөлу үшін балдық шкала бойынша анықтау. Бұл аса қиын, себебі білім беру саласында критерийлеріне негізделген тестілерде мемлекеттік және ұлттық бағалауларда кандидаттарды тек екі санатқа ғана емес, көбінесе үш, төрт немесе тіпті бес санатқа бөлу шешілген. Өнімділіктің төрт категорияларына көбінесе қанағаттанарлықсыз, қанағаттанарлық, жақсы және өте жақсы жатады [22; 181].

Алайда осы қиындыққа қарамастан, критерийлерге негізделген тестілердің ең басты артықшылығы – бұл оқу мақсатында қолдануға болатын әмбебап сынақтар ретінде қолданысы. Олар оқу бағдарламасымен тікелей байланысты болғандықтан, критерийлерге негізделген тестілер нәтижелерін оқытуды жоспарлау, өзгерту және бейімдеу үшін пайдалануға болады [23; 7].

Осыған қоса келесі артықшылықтарды атап кетуге болады:

1. Тақырыпты меңгеру. Критерийлерге негізделген тестілер білім алушылардың оқу бағдарламасындағы үлгерімін бақылау үшін нормаларға негізделген тестілерге қарағанда анағұрлым қолайлы. Тест тапсырмалары бағдарламаның нақты мақсаттарына сәйкес әзірленуі мүмкін. Критерийлерге негізделген тест балдары адамның зерттелетін материал бойынша сұрақтарға қаншалықты дұрыс жауап бере алатындығын көрсетеді, ал нормаға негізделген тест балдары білім алушының топтағы басқа білім алушылармен салыстырғанда қалай ұпай жинағаны туралы хабарлайды.

2. Критерийлерге негізделген тестілерді жергілікті басқаруға болады. Білім алушылардың үлгерімін бағалау – әр оқытушы жасауы керек нәрсе. Критерийлерге негізделген тестілерді сынып деңгейінде жасауға болады. Егер стандарттар орындалмай жатса, оқытушылар тест арқылы кемшіліктерді нақты анықтай алады. Өйткені, жеке білім алушының бағасы басқа білім алушылардың қалай жұмыс істейтініне байланысты емес. Сонымен қатар, білім алушыларға олардың үлгерімі туралы тиімді кері байланыс беру үшін тест нәтижелері тез құрал бола алады.

Бірақ артықшылықтарға қарамастан, критерийлерге негізделген тесттің келесідей кемшіліктері бар:

1. Жарамды және сенімді болып табылатын тестілерді жасау өте көп уақыт пен күш-жігерді қажет етеді. Сонымен қатар, нәтижелерді белгілі бір курстан немесе бағдарламадан тыс жинақтау мүмкін емес. Критерийлерге негізделген тестілер белгілі бір бағдарламаға тән және оларды үлкен топтардың жұмысын өлшеу үшін қолдануға болмайды.

2. Тест тапсырмаларын талдау. Тесті, оның элементтерін талдау жеке сынақ элементтерінің тиімділігін өлшеу үшін қолданылады. Негізгі мақсат – тестілерді жақсарту, тым қарапайым, тым күрделі немесе болжауға бейім сұрақтарды анықтау [22; 181]. Бұл аса қиын және ұзақ уақытты қажет ететін процесс.

Жобалау іс-әрекеті критерийлерге негізделген бағалаудағы қолданысы

Жобалау қызметі мамандарды даярлаудың ажырамас бөлігі болып табылады және бірқатар пәндер мен практикалар шеңберінде іске асырылады. Ол ғылыми және білім беру жобаларын әзірлеуді және іске асыруды қамтуы мүмкін

Жобалық қызметті іске асыру проблемалық міндеттерді шешуді ғана емес, сонымен қатар жобаның әрбір қатысушысының жеке-психологиялық ерекшеліктерін, оның қызығушылықтарын және т.б. ескеруді көздейді. Осыған байланысты коммуникативтік және шығармашылық қабілеттерін, сондай-ақ білім алушылардың дербестігін дамытатын тәжірибе нәтижелерін бағалау үшін оқу процесін талдауға, оны ашық етуге, ерекшеленген критерийлерге сәйкес білім алушылардың білімін объективті бағалауға, өзін-өзі бағалау дағдыларын дамытуға, оқытушы мен білім алушы арасындағы кері байланысты қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін критериялды бағалау технологиясын жобалау қызметінде пайдалану неғұрлым орынды болады.

Бағалау құралдарын таңдау кезінде коммуникативтік бағдарланған оқытудың негізгі принциптеріне («тілдесу арқылы арқылы сөйлеу бағыттылығы, функционалдылық, жағдаяттылық, оқу процесін рөлдік ұйымдастыру, жаңалық, қарым-қатынастың жеке тұлғалық бағдары, модельдеу» және т.б. сияқтыларға [24; 113]) сүйену керек және мынадай талаптарды ескеру қажет: «бағаланатын жұмыс түрлерінің толық және қолжетімді сипаттамасы; критерийлер саны; білім алушылар үшін балл санын есептеудің дұрыстығын тексеру мүмкіндігі; білім алушылар белсенділігінің барлық түрлерін есепке алу; ойын элементі және жарыс» элементтерінің болуы [25; 87]. Сонымен, жобалық практика барысында қолданылатын бағалау құралдары ретінде келесілерді ұсынуға болады:

- 1) жобаның орындалуы туралы есеп;
- 2) есепке қосымшалар: жобаның төлқұжаты, жобаны іске асыру барысында өткізілетін іс-шараның конспектісі, презентация, фото және бейнематериалдар;
- 3) эссе;
- 4) білім алушының жұмысы туралы пікір (бейінді ұйымның басшысы және университеттің басшысы, яғни кафедра оқытушысы ресімдейді). Сондай-ақ, тренинг, әңгіме бағалау құралы болады.

Қарастырылған әр құжатқа өзіндік бағалау критерийлері құрастырылып дайындалады. Барлық есептік құжаттарды бағалау критерийлерін толығырақ қарастырайық.

1. Тәжірибенің басында білім алушылар жетекшіге жобаның төлқұжатын ұсынады, бұл білім алушының білім беру жобасын жоспарлау қабілетін, жобаның тақырыбын және мастер-класс атауын тұжырымдай білу, ұйым туралы және жоспарланған аудитория туралы ақпарат жинауға мүмкіндік беретін бағалау құралы болп табылады. Оны бағалау кезінде мыналарды ескеру керек:

- а) жобаның тақырыбын, мақсатын, міндеттерін, сондай-ақ мастер-класс атауын өз бетінше тұжырымдау, ұйым туралы және жоспарланған аудитория туралы ақпарат жинау мүмкіндігі;
- ә) төлқұжат мәтінінің тіл үлгісі мен нормаларына сәйкестігі, баспа және электрондық нұсқаларда ұсынылуы.

2. Тәжірибенің негізгі кезеңінде конспект қолданылады – білім алушының білім беру қызметін жобалау қабілетін тексеруге және бағалауға, аудиторияның әдістемелік мақсаттары мен психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетін дидактикалық материалды таңдауға, білім беру іс-шарасының мазмұны мен барысын жазбаша түрде баяндауға, жобаның нәтижелерін болжауға мүмкіндік беретін бағалау құралы. Оны бағалау критерийлері бөліп келесідей бол алады:

- а) талаптар мен үлгілерге сәйкестік, баспа және электрондық нұсқаларда ұсыну;
- ә) материалды қисынды баяндау;
- б) оқу-әдістемелік материалдардың ағартушылық іс-шараның тақырыбына, мақсаттары мен міндеттеріне, сондай-ақ жоба бағытталған аудиторияның жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкестігі;
- в) негізгі бөлігінде мәдениетаралық коммуникацияға тартуға ықпал ететін ойын және жарыс сәттері конспектісінің, диалогтардың болуы;
- г) мәтіннің орыс тілінің лексика-грамматикалық нормаларына сәйкестігі;

д) оқу-әдістемелік материалдардың оқу-тәрбие іс-шарасының мақсаты мен міндеттеріне сәйкес келуі;

е) практикалық бөліктің дәйекті, қол жетімді сипаттамасы (мысалы, мастер-класс).

3. Әдетте, жоба компьютерлік мультимедиялық презентацияның сүйемелдеуімен жүзеге асырылады, бұл білім алушының жобалау дағдылары мен қабілеттерін тексеруге және бағалауға, әдістемелік мақсаттарға сәйкес келетін дидактикалық материалды таңдауға, ақпараттық технологиялардың көмегімен іс-шараның мазмұны мен барысын баяндауға мүмкіндік беретін бағалау құралы болып табылады. Бағалау критерийлері:

а) презентацияның ағартушылық іс-шарасының мазмұнына, мақсаттары мен міндеттеріне, конспектісіне сәйкестігі;

ә) ресімдеу ережелеріне сәйкес өз бетінше құрылуы (техникалық талаптар: стилі, аясы, түсін, қаріптерін пайдалану, бетте ақпараттың орналасуы, слайдтардың әр түрлі түрлері);

б) ақпараттың мазмұны (ақпараттың көлемі мен дұрыстығы, логика және т.б.);

в) тілдің лексика-грамматикалық нормаларына сәйкестігі;

г) аудио және бейнематериалдарды, анимацияларды, қызықты графиканы, түрлі эсерлерді пайдалану.

4. Қорытынды кезеңде білім алушының жоспарға сәйкес өнім өндіру қабілетін тексеруге және бағалауға мүмкіндік беретін есеп – бағалау құралы ұсынылады. Есепті бағалаудың негізгі критерийлері ретінде мыналар ұсынылуы мүмкін:

а) талаптар мен үлгілерге сәйкестік, баспа және электрондық нұсқаларда ұсыну;

ә) баяндаудың дәйектілігі, мәтін ішіндегі логикалық-мағыналық байланыстардың болуы, фактологиялық дәл дәлелдеу;

б) жазбаша сөйлеудің орыс әдеби тілінің нормаларына сәйкестігі.

5. Жобаны сәтті іске асырудың қажетті шарты кәсіби жағдайды модельдеу болып табылады, яғни тренинг – тыңдаушының жұмысын, оны іс-шараны өткізуге дайындық деңгейін, жұмысқа деген көзқарасты, сондай-ақ оқытуға қатысушылар үшін терең жеке мағынасы бар басқа да кәсіби құзыреттерді (коммуникативті, ақпараттық т.б.) бағалауға мүмкіндік беретін бағалау құралы. Тренинг бірнеше рет өткізілуі мүмкін, өйткені ол білім алушының өз жұмысына деген сенімін арттыруға бағытталған, бірақ ең сәтті қойылым бағаланады. Критерийлер мынадай болуы мүмкін:

а) елеусіз қателіктер жіберілген дайын құжаттардың (конспект және презентация), сондай-ақ мастер-класс өткізу үшін қажетті материалдардың болуы;

ә) көпшілік алдында сөз сөйлеу қабілеті, сөйлеудің эмоционалдылығы, шешендік, ым-ишара мен мимика тәсілдерін орынды пайдалану, уақытша регламентті сақтау;

б) сөйлеудің сәйкестігі орыс әдеби тілінің нормалары, тілдік бірліктерді дұрыс таңдау, ойды білдірудегі дәлдік;

в) топта жұмыс істей білу (сыныптастарына достық қарым-қатынас, көмектесуге дайын болу және т.б.д.), басшы мен білім алушылардың сын-ескертпелерін тыңдауға, басшы берген ұсыныстарды, тілектерді қатаң және уақтылы орындауға міндетті. Ағарту іс - шарасының фото – және бейнематериалдарын бағалау кезінде негізгі критерий олардың болуы болып табылады (2 балл – бейнежазба да, фотосурет те бар; 1 балл – бейне жазба да, фотосурет те бар; 0 балл-бейнежазба мен фотосурет жоқ).

6. Магистрант ағарту іс-шарасын өткізгеннен кейін практика жетекшілері (университеттен және бейінді ұйымнан) практика нәтижелерін бағалауда көбінесе шешуші рөл атқаратын білім алушының жұмысы туралы пікір жазады. Критерийлер ретінде мыналар таңдалуы мүмкін:

а) аудиторияның жас ерекшеліктеріне сәйкес материалды іріктеу;

ә) бейне - және аудиоматериалдың болуы;

б) білім алушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыра білу және т. б. Әрбір критерий бойынша баға қойылады, ол кейіннен баллға ауыстырылады (өте жақсы – 20 балл, жақсы – 16 балл, қанағаттанарлық – 12 балл, қанағаттанарлықсыз – 0 балл).

Университет атынан практика жетекшісі және бейінді ұйымның практика жетекшісі барлық практика барысында білім алушының жұмысын және жобалау практикасының негізгі кезеңінде білім беру іс-шараларын дайындау мен іске асырудың сапасын бағалау критерийлеріне сәйкес бағалайды.

Барлық есептік құжаттарды тапсырғаннан кейін қорытынды жиналыс өткізіледі, онда жобалық тәжірибенің нәтижелері, белгілі бір жобалардың артықшылықтары мен кемшіліктері талқыланады, нақты білім беру сабақтарын өткізу бойынша ұсыныстар беріледі, пікірлер, әсерлер және т.б. алмасады, Мұнда әңгіме қолданылады – практика жетекшісінің білім алушымен (білім алушылармен) білім беру жобасын дайындау, әзірлеу және іске асыру мәселелерін бірлесіп талқылауын көздейтін бағалау құралы. Бағалау өлшемшарттары келесілерді:

а) диалог жүргізе білу, сұрақтар тұжырымдай білу және оларға жауап беру, әңгімелесушіні тыңдай білу;

ә) сөйлеудің әдеби тілінің нормаларына сәйкестігі, тілдік бірліктерді дұрыс тандау, ойды білдірудегі дәлдік, ниет, сөйлеу этикеті формулаларын пайдалану;

б) көзқарасты дәлелдеу, мәлімдемені логикалық және дәйекті құру;

в) білім алушының өзі де, басқалардың да жүргізген іс-шаралардың артықшылықтары мен кемшіліктерін объективті бағалауды қамтуы тиіс.

Есеп, төлқұжат және реферат үшін балл қою кезінде құжаттардың ұсынылған үлгілерге сәйкестігі үлкен мәнге ие.

Сонымен, құжаттарды бағалау кезінде әр бағалау құралына белгілі бір максималды балл саны сәйкес келеді. Жобалау практикасының қорытындыларын бағалау үшін келесі баллдар қойылуы мүмкін: 85-100 балл жинаған білім алушы «өте жақсы» деген баға алады, 75-84 балл жинаған болса, «жақсы» деген баға, 59-74 балл жинаған болса, «қанағаттанарлық» деген баға, 0-58 балл жинаған болса, «қанағаттанарлықсыз» деген баға. Мұндағы 59-100 балл жинаған, «өте жақсы» / «жақсы» / «қанағаттанарлық» деген баға алған білім алушы «сыналды» деген баға алады. Ал 0-58 балл жинаған, яғни «қанағаттанарлықсыз» деген баға алған білім алушы «сынақтан өткен жоқ» деген баға алады [6; 82-83].

Қорытынды

Сонымен, әртүрлі құралдарды қолдану оқу іс-әрекетінің тоқырауына жол бермейді және әртүрліліктің арқасында жаңалық пен қызығушылық тудырады. Ал білім алушылардың жетістіктерін критериалды бағалау жүйесін қолдану келесі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

1. Әр білім алушының сабақ барысында дайындық деңгейін анықтау;

2. Білім алудың даму динамикасын айқындау;

3. Білім алушының сабаққа деген қызығушылығын арттыру;

4. Білім алушылардың барлық жұмыс түрлерін бағалауын қамту;

5. Білім алушылардың булум алу үрдісін қадағалау және уақытылы кері байланыс беру [26; 49].

Осылайша, критериалды бағалау негізінде қолдануға болатын құралдардың алуан түрлілігімен оқытушының білім алушылар үшін оқу қызметін максималды тиімділікпен ұйымдастыруға, сондай-ақ оларды объективті және мүмкіндігінше әділ бағалауға көптеген мүмкіндіктері бар деп қорытынды жасауға болады. Критерийлер арқасында білім алушылар үшін үлкен плюс және мотивация бағалаудың не үшін және қалай жасалатынын түсіну болып табылады, сондай-ақ бұл құралдардың барлығы шығармашылық және танымдық дағдыларды, сондай-ақ білім алушылардың сыни ойлауын дамытуға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Красноборова А.А. (2010). Критериальное оценивание как технология формирования учебно-познавательной компетентности учащихся: автореф... канд. пед. наук. Пермский Государственный Педагогический Университет. – Н. Новгород. – 23 с.

2 Ниязова А. М. (2016). Критерии оценивания проектных и творческих работ учащихся по русскому языку и литературе // Проблемы современной науки и образования. № 14 (56), С. 123-126.

3 Урмашев Б.А. (2016). Критериалды бағалау технологиясы: оқу құралы. Алматы: «ССК» баспасы. – 140 б.

4 Рекомендации по проектированию и использованию оценочных средств при реализации основной образовательной программы высшего профессионального образования (ООП ВПО) нового поколения. Сибирский институт международных отношений и регионоведения. – Новосибирск, 2013. - 73 с.

5 Haagsman M., Snoek B., Peeters A., Scager K., Prins F. & Martijn van Zanten (2021). Examiners' use of rubric criteria for grading bachelor theses. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, Vol. 46, No. 8, P. 1270–1285.

- 6 Мельникова А.Ю. (2018). Критерии оценивания результатов проектной практики иностранных студентов-филологов // Вестник Томского государственного педагогического университета. №7 (196), С. 79-86.
- 7 Abiyeva Zh.Zh. (2020). Criterion referenced assessment in foreign language education: presentation as a tool // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (84), Р. 50-58.
- 8 Cambridge dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/presentation>.
- 9 King, J. (2002). Preparing EFL Learners for Oral Presentations // The Internet TESL Journal. Vol. VIII, No. 3. URL: <http://iteslj.org/Lessons/King-PublicSpeaking>.
- 10 Presentation Evaluation Criteria College of Adult and Professional Programs. Shorter University. 2011. URL: <https://is.muni.cz/el/1433/podzim2013/PV072/um/43622742/PresentationRubric.pdf>.
- 11 Безукладников К.Э., Красноборова А.А., Крузе Б.А. (2012). Критериальное оценивание результатов образования: монография – 2-е изд., стереотип. – Пермь: Перм. гос. пед. ун-т. – 127 с.
- 12 Кузовлев В.П., Кузовлева Н.В., Пачина Н.Н., Самойлов А.А. (2016). Самопрезентация достижений средствами технологии портфолио (к пятилетнему юбилею конкурса «Лучшее портфолио Липецкой области») // Региональное образование: современные тенденции. № 2 (29), С. 132-135.
- 13 Голуб Г.Б., Чуракова О.В. (2004). Технология портфолио в системе педагогической диагностики. - Самара. С. 5. URL : <https://rus-pedagogical-dict.slovaronline.com/2518-Портфолио>.
- 14 Поморцева Н.П. (2010). Технология «учебного портфолио» в диагностике одаренных учащихся в школах США // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. № 2, С. 29-33.
- 15 DiMarco J. (2006). Web Portfolio Design and Applications. Idea Group Inc (AIG), USA, UK. – 304 p.
- 16 Barrett H. (2000). Create Your Own Electronic Portfolio // Learning & Leading with Technology. Vol. 27 No. 7, P. 14-21.
- 17 Крузе Б.А. (2010). Формирование лингвомультимедийной компетентности будущего учителя иностранного языка. Пермь: Пермь гос.пед. ун-т. – 140 с.
- 18 What is the ELP? URL : <https://www.coe.int/en/web/portfolio/introduction>
- 19 Халеева И.И. (1999). Языковая политика России // Языковой портфель в России. Результаты 1 этапа пилотного проекта. – М.: МГЛУ. – С. 3-5.
- 20 Лабазина Л.Н. (2003). Европейский языковой портфель – средство оценки и самооценки знаний учащихся по иностранным языкам // Ярославский педагогический вестник. № 2 (35).
- 21 Шехонин А.А., Тарлыков В.А., Клещева И.В., Багаутдинова А.Ш. (2014). Оценка образовательных результатов в процессе формирования портфолио студента, учеб. пособ. – СПб: НИУ ИТМО. – 81 с.
- 22 Educational measurement and evaluation. Ed. by Kulwinder Pal. Phagwara: USI Publications, Lovely Professional University. 401 p.
- 23 Caffrey Erin D. (2009). Assessment in Elementary and Secondary Education: A Primer. 43 p.
- 24 Францева Е.Н., Прилепских О.С., Кузнецова Е.Н., Донцов А.В., Корлякова С.Г. (2017). Технология коммуникативного обучения как средство формирования коммуникативной компетентности студентов педагогического вуза в процессе изучения иностранного языка // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета (TSPU Bulletin). № 4. Т. 7, С. 108-123.
- 25 Безродная Н.И. (2013). Критерии оценивания работы студента: формирование системы // Вестник Таганрогского института управления и экономики (Bulletin of the Taganrog Management and Economics Institute). № 1, С. 86–89.
- 26 Көкіжанова Г.К. (2009). Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау білім сапасын басқарудағы негізгі критерий. Алматы: Педагогика. – 49б.

References

- 1 Krasnoborova A.A. (2010). Kriterial'noe ocenivanie kak tekhnologiya formirovaniya uchebno-poznavatel'noj kompetentnosti uchashchihsya : avtoref. dis.. kand. ped. nauk. Permskij Gosudarstvennyj Pedagogicheskij Universitet. [Criterion assessment as a technology for the formation of educational and cognitive competence of students: autoref... Candidate of Pedagogical Sciences. Perm State Pedagogical University]. N. Novgorod. 23p. [in Russ.]
- 2 Niyazova A. M. (2016). Kriterii ocenivaniya proektnyh i tvorcheskikh rabot uchashchihsya po russkomu yazyku i literature [Criteria for evaluating students' project and creative works in Russian language and literature]. Problemy sovremennoj nauki i obrazovaniya. № 14 (56), S. 123-126. [in Russ.]
- 3 Urmashev B.A. (2016). Kriterialdy bagalau tehnologiasy: oqy quraly [Criterion-based assessment technology: tutorial]. Almaty: «SSK» baspasy. 140p.
- 4 Rekomendacii po proektirovaniyu i ispol'zovaniyu ocenочnyh sredstv pri realizacii osnovnoj obrazovatel'noj programmy vysshego professional'nogo obrazovaniya (OOP VPO) novogo pokoleniya [Recommendations on the design and use of evaluation tools in the implementation of the basic educational program of

- higher professional education of the new generation]. Sibirskij institut mezhdunarodnyh otnoshenij i regionovedeniya. Novosibirsk, 2013 73 s. [in Russ.]
- 5 Haagsman M., Snoek B., Peeters A., Scager K., Prins F. & Martijn van Zanten (2021). Examiners' use of rubric criteria for grading bachelor theses. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, Vol. 46, No. 8, P. 1270–1285.
- 6 Melnikova A.Yu. (2018). Kriterii ocenivaniya rezul'tatov proektnoj praktiki inostrannyh studentov-filologov [Criteria for evaluating the results of the project practice of foreign students of philology]. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta*. №7 (196), pp. 79-86 [in Russ.]
- 7 Abiyeva Zh.Zh. (2020). Criterion referenced assessment in foreign language education: presentation as a tool. *Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University*. № 4(84), pp. 50-58 [in Kazakh]
- 8 Cambridge dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/presentation>.
- 9 King, J. (2002). Preparing EFL Learners for Oral Presentations. *The Internet TESL Journal*. Vol. VIII, No. 3. URL : <http://iteslj.org/Lessons/King-PublicSpeaking>
- 10 Presentation Evaluation Criteria College of Adult and Professional Programs. Shorter University. 2011. URL : <https://is.muni.cz/el/1433/podzim2013/PV072/um/43622742/PresentationRubric.pdf>.
- 11 Bezukladnikov K.E., Krasnoborova A.A., Kruze B.A. (2012). Kriterial'noe ocenivanie rezul'tatov obrazovaniya: monografiya [Criteria-based assessment of educational outcomes: monograph]. 2nd edition. Perm: Perm. gos. ped. un-t. 127 p. [in Russ.]
- 12 Kuzovlev V.P., Kuzovleva N.V., Pachina N.N., Samojlov A.A. (2016). Samoprezentaciya dostizhenij sredstvami tekhnologii portfolio (k pyatiletnemu yubileyu konkursa «Luchshee portfolio Lipeckoj oblasti». *Regional'noe obrazovanie: sovremennye tendencii*. [Self-presentation of achievements by means of portfolio technology. Regional education: current trends]. № 2 (29), pp. 132-135. [in Russ.]
- 13 Golub G.B., Churakova O.V. (2004). Tekhnologiya portfolio v sisteme pedagogicheskoy diagnostiki. [Portfolio technology in the system of pedagogical diagnostics]. Samara. P.5. URL: <https://rus-pedagogical-dict.slovaronline.com/2518-Portfolio> [in Russ.]
- 14 Pomorceva N.P. (2010). Tekhnologiya «uchebnogo portfolio» v diagnostike odarenyh uchashchihsya v shkolah SShA [The technology of the "educational portfolio" in the diagnosis of gifted students in US schools]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Pedagogika*. № 2, pp. 29-33. [in Russ.]
- 15 DiMarco J. (2006). Web Portfolio Design and Applications. Idea Group Inc (AIG). USA, UK. 304 p.
- 16 Barrett H. (2000). Create Your Own Electronic Portfolio. *Learning & Leading with Technology*. Vol. 27 No. 7, P. 14-21.
- 17 Kruze B.A. (2010). Formirovanie lingvomul'timedijnoj kompetentnosti budushchego uchatelya inostrannogo yazyka. [Formation of linguo-multimedia competence of a future foreign language teacher]. Perm: Perm gos.ped. un-t.. – 140 c. [in Russ.]
- 18 What is the ELP? URL : <https://www.coe.int/en/web/portfolio/introduction>
- 19 Haleeva I.I. (1999). Yazykovaya politika Rossii. Yazykovoj portfel' v Rossii. Rezul'taty 1 etapa pilotnogo proekta [Language portfolio in Russia. Results of the 1st stage of the pilot project]. M.: MGLU, pp. 3-5. [in Russ.]
- 20 Labazina L. N. (2003) Evropejskij yazykovoj portfel' – sredstvo ocenki i samoocenki znaniy uchashchihsya po inostrannym yazykam [The European Language Portfolio is a means of assessing and self-evaluating students' knowledge of foreign languages]. *Yaroslavskij pedagogicheskij vestnik*. № 2(35). [in Russ.]
- 21 Shekhonin A.A., Tarlykov V.A., Kleshcheva I.V., Bagautdinova A.Sh. (2014). Ocenka obrazovatel'nyh rezul'tatov v processe formirovaniya portfolio studenta: ucheb. posob. [Evaluation of educational results in the process of forming a student's portfolio: a manual]. SPb: NIU ITMO. 81 p. [in Russ.]
- 22 Educational measurement and evaluation. Ed. by Kulwinder Pal. Phagwara: USI Publications, Lovely Professional University. 401 p.
- 23 Caffrey Erin D. (2009). Assessment in Elementary and Secondary Education: A Primer. 43 p.
- 24 Franceva E. N., Prilepskih O. S., Kuznecova E. N., Doncov A. V., Korlyakova S. G. (2017). Tekhnologiya kommunikativnogo obucheniya kak sredstvo formirovaniya kommunikativnoj kompetentnosti studentov pedagogicheskogo vuza v processe izucheniya inostrannogo yazyka [The technology of communicative learning as a means of forming the communicative competence of pedagogical university students in the process of learning a foreign language]. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta (TSPU Bulletin)*. № 4. T.7, S. 108-123. [in Russ.]
- 25 Bezrodnaya N. I. (2013). Kriterii ocenivaniya raboty studenta: formirovanie sistemy [Criteria for evaluating a student's work: formation of a system]. *Vestnik Taganrogskego instituta upravleniya i ekonomiki (Bulletin of the Taganrog Management and Economics Institute)*. № 1, S. 86–89. [in Russ.]
- 26 Kókijanová G.K. (2009). Oqýshylardyń oqý jetistikterin baǵalaý bilim sapasyn basqarýdaǵy negizgi kriteriı [Assessment of students' academic achievements is the main criterion in managing the quality of education]. Almaty: Pedagogika. 49p. [in Kazakh].

Основные средства критериального оценивания и их внедрение в учебный процесс

А. М. Алиева, Г. О. Сейдалиева

КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

mahsutovnaa@mail.ru, guldanaseida@mail.ru

Аннотация

Современная обновленная система образования предполагает объективное, справедливое оценивание, основанное на заранее определенных стандартах (критериях). Критериальное оценивание является подходящим решением, давая представление о том, что оценивается в работе учащегося и как именно оно оценивается. Таким образом, критериальное оценивание стало одной составляющих обновленного учебного процесса, которое направлено на развитие учебно-познавательной компетенции учащихся, а также на оценивание, обозначенное определенными критериями, без сравнения учащихся между собой. Однако, несмотря на многообразие методов и инструментов, которые могут продемонстрировать достижения учащихся по различным направлениям развития, традиционное оценивание, в котором нет четких и понятных критериев оценки достижения планируемых результатов обучения, не ушло в небытие и все еще активно используется многими преподавателями в учебных заведениях. В данной статье рассмотрены инструменты, которые могут быть использованы в критериальном оценивании, их основные цели и содержание. Данные инструменты направлены на развитие необходимых в современном мире критических, творческих, а также коммуникативных навыков учащихся.

Ключевые слова: процесс оценивания, критериальное оценивание, критерий, устная презентация, языковое портфолио, тест на основе критериев, проектная работа

The main means of criterion assessment and their implementation into the educational process

Aigerim M. Aliyeva, Guldana O. Seydalieva

Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan

mahsutovnaa@mail.ru, guldanaseida@mail.ru

Abstract

The modern updated education system requires new innovations, according to this phenomenon, objective, fair assessment based on predetermined standards (criteria) is gaining momentum. Criteria-based assessment in this perspective is a wonderful solution, since criteria-based assessment makes it possible to understand what is assessed in the student's work and how exactly it is assessed. Thus, the criterion assessment has become one of the components of an updated educational process, which is aimed at the development of students' educational and cognitive competence and at assessment, which is designated by certain criteria, without comparing students with each other. However, despite the variety of methods and tools that can demonstrate students' achievements in various areas of development, traditional assessment, in which there are no clear and understandable criteria for evaluating the achievement of planned learning outcomes, has not gone into oblivion and is still actively used by many teachers in educational institutions. This article demonstrates a number of tools that can be used in criteria-based assessment, their main goals, as well as their contents. These tools are aimed at developing critical, creative, and communicative skills of students that are necessary in the modern world.

Keywords: assessment process, criteria assessment, criterion, oral presentation, language portfolio, criteria-based test, project work

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Алиева Айгерим Махсutowна - Филология институты, Шетел тілдері кафедрасының 2-ші курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Қазақстан, Алматы қ., 050010, Достық даң-ы, 13; mahsutovnaa@mail.ru

Сейдалиева Гүлдана Омаровна - PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Қазақстан, Алматы қ., 050010, Достық даң-ы, 13, e-mail: guldanaseida@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ

Алиева Айгерим Махсutowна - магистрант 2 курса кафедры иностранных языков, Институт филологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Адрес: Казахстан, г. Алматы, 050010, пр. Достык, 13; mahsutovnaa@mail.ru

Сейдалиева Гулдана Омаровна - PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Адрес: Казахстан, г. Алматы, 050010, пр. Достык, 13; guldanaseida@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Aigerim M. Aliyeva - 2nd year Master's student of the Department of Foreign Languages, Institute of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University. Address: Kazakhstan, Almaty, 050010, Dostyk av., 13; mahsutovnaa@mail.ru

Guldana O. Seydalieva - PhD, acting Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University. Address: Kazakhstan, Almaty, 050010, Dostyk av., 13; guldanaseida@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 05.10.2022

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 28.11.2022

«Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы» журналына мақалалар жариялау ТАЛАПТАРЫ

1. Бұрын жарияланбаған, түпнұсқалық ғылыми жұмыстар қабылданады.
2. Журнал төмендегідей бөлімдер бойынша ғылыми-педагогикалық мазмұндағы мақалаларды жариялайды: Педагогикалық білім беру мен әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері; Оқу пәндерін оқыту әдістемесі.
3. Жұмыста мәселенің өзектілігі (теориялық, ғылыми-практикалық мағынасы, әдістер мен технологиялардың практикада қолданылуы) сипатталуы керек.
4. Мақалада сипатталған тақырып бойынша теориялық көзқарастар және негізгі әдебиеттерден басқа өзінің теориялық немесе қолданбалы зерттеулер нәтижесі (ғылыми көзқарасты таңдау негіздемесі, ғылыми жаңашылдық, мақсат қою, міндетті шешу, салыстырмалы зерттеулер, талдау) ұсынылуы керек.
5. Ғылыми жұмыс құрылымына мақала атауы, аңдатпа, түйін сөздер, негізгі ережелер, Кіріспе, Материалдар мен әдістер, Малқылау, Қорытынды, Қаржыландырылу туралы ақпарат (бар болса), Әдебиеттер тізімі кіреді. Әрбір түпнұсқалық мақалада (әлеуметтік-гуманитарлық бағытты қоспағанда) зерттеу нәтижесінің жаңадан енгізілуі қамтамасыз етіледі, жабдықтар мен материалдардың құрастырылуы көрсетілген зерттеу әдістемесі, деректерді статистикалық өңдеу әдістері және өнімділікті қамтамасыз етудің басқа тәсілдері көрсетіле отырып сипатталады.
6. Әдебиеттер тізімі 15 ғылыми еңбектен кем болмауы тиіс.
7. Мақалада Scopus немесе Web of Science базаларымен индекстелген 2018-2021 жылдардағы шетелдік авторлардың ағылшын тіліндегі жұмыстарына мазмұнды сілтеме берілуі тиіс.
8. Барлық мақалалар плагиатқа тексеріледі. Плагиат анықталған жағдайда мақала қарастырылмайды, оның авторына журналға ары қарай мақала жариялауға рұқсат етілмейді.
9. Авторлар өзінің ғылыми еңбектерін артық цитаталаудан, сондай-ақ мақалаға тиісті сілтемелерді ресімдемей-ақ өзінің бұрын жарияланған материалын енгізуден аулақ болуы керек.
10. Бір мақалаға бір автордан үш авторға дейін рұқсат етіледі.
11. Журналдың бір нөміріне бір автордан 1 (бір) мақала ғана қабылданады, екі немесе үш авторлық болған жағдайда сол автордың екінші мақаласы редакция алқасының қалауы бойынша жарияланады.

Техникалық талаптар

1. Мәтін Microsoft Word редакторында, Times New Roman шрифті, 11 пт өлшемі, 1 аралық, поля барлық жерде 2 см-мен теріледі.
2. Мақаланың көлемі - 3000 сөзден кем 5000 сөзден артық емес (мақала атауы, авторлар туралы мәлімет, аңдатпа, түйін сөздер, әдебиеттер тізімін есепке алмағанда). «Жаратылыстану», «Физика, математика, информатика» бөлімдеріндегі мақалалар үшін 1500-ден 5000 сөзге дейін.
3. Мақаланың бірінші бетіндегі жоғарғы сол жақ бұрышында FTAXP - ғылыми-техникалық ақпараттың халықаралық рубрикаторы көрсетіледі. FTAXP www.grnti.ru сайтында анықталады.
4. Мақала атауы бас әріптермен жазылады.
5. Авторлар туралы мәліметтер (аты-жөні, әкесінің аты, тегі, мекеме атауы, қаласы, елі, автор-корреспонденттің e-mail).
6. Аңдатпа көлемі 150 сөзден кем емес, бұнда жүргізілген зерттеу жұмыстарының қысқаша және нақты сипаттамасы, зерттеудің мақсаты, әдістері және негізгі нәтижелері келтіріледі.
7. Түйін сөздер 5-тен 8-ге дейін сипатталған тақырып үшін ойлаудың маңыздылық деңгейімен беріледі. Түйінді сөздер зат есімдер, жалқы есімдер, географиялық атаулар, сөз тіркестері болуы мүмкін. Сын есімдер, сөйлемдер, қысқартулар (мысалы КСРО, БҰҰ, ДНҚ), сөйлемдер кілт сөздер бола алмайды.
8. **Аббревиатуралар мен қысқартулар** жалпыға таныс мәліметтерді қоспағанда мәтінде бірінші қолданыс кезінде мағынасы көрсетіліп берілуі керек.
9. Берілген суреттер, графиктер, кестелер саны мақалада 5-тен аспауы керек. Әрбір суреттер, графиктер, кестелерде дереккөз көрсетілуі керек (Дереккөз: stat.gov.kz немесе автор құрастырды).
10. **Формулалар мен белгілер** Microsoft Equation және Microsoft Word форматында орындалады, нөмірленеді, мәтінде оларға сілтеме беріледі.
11. Әдебиеттер тізімінде тек мәтінде берілген сілтемелер көрсетілген дереккөздер болуы керек. Дереккөздердің нөмірленуі мәтіндегі сілтемелер бойынша белгіленеді. Әдебиеттер тізіміндегі дереккөздер төмендегідей түрде ресімделеді:
 - Fink L.D. (2016) Five High Impact Teaching Practices. Collected Essays on Learning and Teaching (CELT). Vol. IX. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104478.pdf>
 - Нисская А.С., Савина Е.В. (2018) Общение педагогов и родителей. Анализ взглядов и предпочтений для позитивной коммуникации // Современное дошкольное образование. № 3. С.4-11.

- Әбдиев К.С., Амзеева Б.Ш. (2019) Ұлттық мониторинг нәтижелерін түсіндіру мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (80), 223-230 б.

Негізгі әдебиеттер тізімінен кейін әдебиеттер тізімі транслитерацияда (кириллицадан латыншаға) және жұмыстың атауы ағылшын тіліндегі аудармасымен беріледі.

12. Әдебиеттерге сілтемелер мәтінде сілтеме алынған бет көрсетіле отырып, дереккөз нөмірімен және тік жақшада беріледі: [1; 15]. Пікір берілмеген (лицензиясы жоқ), ғылыми сипаттамасы жоқ баспалар сілтемелері қажет емес.

13. Әдебиеттер тізімінен кейін түйін сөздермен екі аңдатпа беріледі: егер мақала қазақ тілінде жазылса, аңдатпалар орыс және ағылшын тілдерінде беріледі, егер мақала орыс тілінде болса, аңдатпалар қазақ және ағылшын тілдерінде беріледі, ағылшын тіліндегі мақалада аңдатпалар қазақ және орыс тілдерінде ресімделеді.

14. Аңдатпаның алдында мақаланың атауы, автор/лар туралы мәліметтер (аты, әкесінің аты, тегі, мекеме атауы, қала, елі, e-mail).

15. Мақаланың соңында **Автор/лар туралы мәлімет:** тегі, аты, әкесінің аты (толық), ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы (бар болса), лауазымы, мекеме атауы толық, үш тілде (қазақша, орысша, ағылшынша), мекенжай, елі, қала, индекс, көше, үй, email беріледі

16. Мәтіннің грамматика, стилистика, пунктуациясы тиянақты тексерілуі тиіс. Мақала техникалық талаптарға сәйкес келмеген жағдайда, авторға/ларға толықтырылуға жіберіледі.

Мақаланың қаралу және қабылдану мерзімі

Шығарылым	Мақаланың қабылдану мерзімі	Мақаланың қарастырылу мерзімі	Жарияланым мерзімі
№ 1	1 ақпанға дейін	20 наурызға дейін	30 наурыз
№ 2	1 мамырға дейін	20 маусымға дейін	30 маусым
№ 3	1 қыркүйекке дейін	20 қыркүйекке дейін	30 қыркүйек
№ 4	1 қарашаға дейін	20 желтоқсанға дейін	30 желтоқсан

Мақала vestnik.kazmkpu.kz сайтында онлайн түрінде жіберіледі.

Редакциялау және рецензиялау тәртібі

1. Мақаланың алынғаны туралы ақпарат жұмыс редакцияға түскеннен кейін 3 жұмыс күніне дейінгі мерзімде авторларға жіберіледі.

2. Мақаланы өңдеудің орташа мерзімі 1 айдан 3 айға дейін мерзімді құрайды.

3. Редакцияға түскен мақала бойынша авторларға журнал редакторы қол қойған түсініктемелер жіберіледі. Түсініктемелер мақаланың жалпы бағасы, техникалық ресімдеу, баяндау логикасы, әдебиеттер бойынша т.б. ескертулерден тұрады.

4. Алынған түсініктемелерге жауап ретінде авторлар мәтінге сәйкес түзетулер енгізіп, мәтіннің өзгертілген нұсқасын жібереді.

5. Редакция алқасы авторларға мақала талаптарға толық сәйкес келмейінше түсініктемелер жібереді. Редакция алқасы түсініктемелері авторлар тарпынан орындалмаған жағдайда редактордың хат алмасуды тоқтатуға құқы бар.

6. Авторлардан мақаланың редакция жіберген нұсқасына түзетулер енгізу қатаң талап етіледі.

7. Мақала мәтіні талаптарға толық сәйкес келгеннен кейін редакция алқасы мақаланы екі анонимді ішкі және сыртқы рецензиялауға (double-blind review) жібереді. Ішкі рецензиялауға журналдың редакциялық кеңесі және редакция алқасы мүшелері, сыртқы рецензиялауға мамандық саласы мақала тақырыбына жақын тәуелсіз сараптамашылар тартылады.

8. Рецензентке мақала мәтіні (авторлар туралы мәліметсіз) және рецензия формасы жолданады.

9. Рецензиялау мерзімі рецензенттің мүмкіндігіне байланысты, бірақ мақала алынған күннен бастап 1 айдан аспау керек. Рецензия алынбаған жағдайда мақала басқа сараптамашыға рецензиялануға жіберіледі.

10. Әр мақалаға кемінде екі тәуелсіз рецензия алынуы тиіс.

Мақаланың жарияланым құны - 7500 теңге. Шетелдік авторлардан (Қазақстан азаматы емес) жарияланым үшін төлем алынбайды. Редакциядан деректемелер көрсетіліп, мөр басылған мақаланың қабылданғаны туралы жазбаша ақпарат алынғанға дейін **төлем жасамауларыңызды өтінеміз.**

Журналдың авторлық нұсқасы

Журналдың кезекті нөмірі типографиядан шыққаннан кейін автор қағаз түріндегі 1 авторлық нұсқасын алады. Редакция қаладан тыс жерлердегі авторларға пошталық таратылымды жүзеге асыра алмайды.

Редакция автордың сұранысы бойынша алушы есебінен пошталық жедел-таратылымды жүзеге асыра алады.

Редакция мекенжайы:

Қазақстан Республикасы, Алматы қ., 050000, Гоголь қ. 114, 1- корпус, 122- каб.

Тел.: +7 (727) 237 0018, <http://vestnik.kazmkpu.kz>, vestnik@kazmkpu.kz

ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ

для публикации в журнале

«Вестник Казахского Национального Женского Педагогического Университета»

1. Принимаются ранее не опубликованные, оригинальные научные работы.
2. Журнал публикует статьи научно-педагогического содержания по следующим разделам: Актуальные вопросы педагогического образования и социогуманитарных наук; 2. Методика преподавания учебных дисциплин.
3. Работа должна содержать описание актуальности проблемы (теоретическое и научно-практическое значение, применение на практике методик и технологий).
4. Помимо обзора теоретических подходов и основной литературы по описываемой теме, статья должна представлять результаты собственного теоретического или прикладного исследования (обоснование выбора научного подхода, научная новизна, постановка цели, решение задач, сравнительные исследования, эксперимент).
5. Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, Введение, Материалы и методы, Результаты, Обсуждение, Заключение, Информацию о финансировании (при наличии), Список литературы. В каждой оригинальной статье (за исключением социально-гуманитарного направления) обеспечивается воспроизводимость результатов исследования, описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости.
6. Список литературы должен содержать не менее 15 источников.
7. В статье должны даваться содержательные ссылки на работы зарубежных авторов на иностранном языке за последние три года, индексируемые базами Scopus или Web of Science.
8. Все статьи проверяются на плагиат. В случае обнаружения плагиата статья отклоняется от рассмотрения, а ее автору будет отказано в дальнейших публикациях в журнале.
9. Авторы должны избегать избыточного самоцитирования, а также включения в статью собственного ранее опубликованного материала без оформления соответствующих ссылок.
10. Допускается от одного до трех авторов на одну статью.
11. В один номер журнала принимается не более 1 статьи от одного автора, в случае двойного или тройного соавторства публикация второй статьи того же автора - по усмотрению редколлегии.

Технические требования

1. Текст набирается в редакторе Microsoft Word, шрифт Times New Roman, размер 11 пт, интервал 1, поля – везде 2 см.
2. **Объем статьи** – не менее 3000 слов и не более 5000 слов (без учета названия статьи, сведений об авторах, аннотаций, ключевых слов, списка литературы). Для статей в разделы «Естествознание», «Физика, математика, информатика» – от 1500 до 5000 слов.
3. В верхнем левом углу на 1-ой странице статьи указывается **МРНТИ** - международный рубрикатор научно-технической информации. МРНТИ определяется на сайте www.grnti.ru
4. **Название статьи** пишется ЗАГЛАВНЫМИ буквами.
5. **Данные об авторах:** инициал имени, инициал отчества, фамилия, название организации, город, страна, email автора- корреспондента.
6. **Аннотация** объемом не менее 150 слов должна давать краткое и ясное описание проблемы, цели, методов и основных результатов проведенного исследования.
7. **Ключевые слова** в количестве от 5 до 8 приводятся по степени смысловой важности для описываемой темы. Ключевыми словами могут быть существительные, имена собственные, географические названия, словосочетания. Не могут быть ключевыми словами прилагательные, предложения.
8. **Аббревиатуры и сокращения**, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.
9. Количество приводимых **рисунков, графиков, таблиц** в статье не более пяти. Каждый рисунок, график, таблица сопровождаются указанием источника (Источник: stat.gov.kz или Источник: составлено автором).
10. **Формулы и символы** выполняются в формате Microsoft Equation и Microsoft Word, нумеруются, в тексте даются ссылки на них.
11. **Список литературы** должен содержать только те источники, на которые даются ссылки в тексте. Нумерация источников – по мере появления в тексте. Источники в списке литературы оформляются следующим образом:
Fink L.D. (2016) Five High Impact Teaching Practices. Collected Essays on Learning and Teaching (CELT). Vol. IX. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104478.pdf>

Нисская А.С., Савина Е.В. (2018) Общение педагогов и родителей. Анализ взглядов и предпочтений для позитивной коммуникации // Современное дошкольное образование. № 3. С.4-11

Әбдиев К.С., Амзеева Б.Ш. (2019) Ұлттық мониторинг нәтижелерін түсіндіру мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (80), 223-230 б.

После основного списка литературы дается список литературы в транслитерации (с кириллицы на латиницу) и переводом названия работы на английский язык.

12. **Ссылки на источники** указываются в тексте в прямых скобках с указанием номера источника и страницы, на которую дается ссылка: [1; 15]. Ссылки на нецензурируемые издания, издания ненаучного характера не желательны.

13. После списка литературы даются **две аннотации** с ключевыми словами: если статья написана на казахском языке, даются аннотации на русском и английском языках; если статья на русском языке - аннотации на казахском и английском языках, если статья на английском языке - аннотации на казахском и русском языках.

14. Перед аннотацией дается название статьи, данные об авторе/ах (инициал имени, инициал отчества, фамилия, название организации, город, страна, email).

15. В конце статьи приводятся на 3 языках (русском, казахском, английском) **Сведения об авторе/ах:** фамилия, имя, отчество (полностью), ученая степень, ученое звание (если есть), должность, название организации полностью. Адрес: страна, город, индекс, улица, дом; email.

16. Текст статьи должен быть тщательно проверен на грамматику, стилистику и пунктуацию. Статьи, не соответствующие техническим требованиям, возвращаются на доработку.

Сроки приема и рассмотрения статей

Выпуск	Срок принятия статей	Срок рассмотрения статей	Публикация
№ 1	до 1 февраля	до 20 марта	30 марта
№ 2	до 1 мая	до 20 июня	30 июня
№ 3	до 1 сентября	до 20 сентября	30 сентября
№ 4	до 1 ноября	до 20 декабря	30 декабря

Статьи подаются онлайн на сайте: vestnik.kazmkpu.kz

Порядок редактирования и рецензирования

11. Сообщение о получении статьи отправляется авторам в срок до 3 рабочих дней после получения.

12. Средний срок обработки статьи составляет от 1 до 3 месяцев.

13. По каждой полученной редакцией статье авторам направляется комментарий, подписанный редактором журнала. Комментарий содержит общую оценку статьи, замечания по техническому оформлению, содержанию, логике изложения, источникам и т.д.

14. В ответ на полученный комментарий, авторы вносят соответствующие исправления в текст и направляют доработанную версию статьи.

15. Редакция направляет авторам комментарии до приведения статьи в полное соответствие с требованиями. В случае, если рекомендации редколлегии не выполняются авторами, редактор оставляет за собой право прекратить переписку.

16. Авторам настоятельно рекомендуется вносить правки в ту версию статьи, которую направляет редактор.

17. После приведения текста статьи в полное соответствие с требованиями, редакция направляет статью на двойное анонимное рецензирование (double-blind review), которое может быть как внутренним, так и внешним. К внутреннему рецензированию привлекаются члены редколлегии и редакционного совета журнала, к внешнему – независимые эксперты, чья область научных интересов близка тематике статьи.

18. Рецензенту направляется текст статьи (без данных об авторах) и форма рецензии.

19. Срок рецензирования зависит от возможностей рецензента, но не должен превышать 1 месяц с момента получения статьи. При неполучении рецензии статья направляется на рецензирование другому эксперту.

20. На каждую статью должно быть получено не менее двух независимых рецензий.

Стоимость за публикацию статьи - 7500 тенге. С зарубежных авторов (не-граждан Казахстана) оплата за публикацию не взимается. Просьба **не производить оплату** до получения письменного сообщения от редакции о приеме статьи в печать, с указанием реквизитов.

Авторский экземпляр журнала. После выхода из типографии соответствующего номера журнала, автор получает бесплатно 1 авторский экземпляр в бумажной форме. Редакция не имеет возможности осуществлять почтовую рассылку иногородним авторам. По запросу автора, почтовая экспресс-рассылка осуществляется редакцией за счет получателя.

Адрес редакции: Республика Казахстан, г. Алматы, 050000, ул. Гоголя 114, корпус 1, каб. 122

Тел.: +7 (727) 237-00-18. E-mail редакции: vestnik@kazmkpu.kz Веб-сайт: <http://vestnik.kazmkpu.kz>

REQUIREMENTS FOR ARTICLES

1. Previously unpublished, original scientific papers are accepted.
2. The journal publishes articles of scientific and pedagogical content in the following sections: 1. Topical issues of pedagogical education and socio-humanitarian sciences; 2. Methods of teaching academic disciplines.
3. The Paper should contain a description of the relevance of the problem (theoretical and scientific-practical significance, practical application of methods and technologies).
4. In addition to the review of theoretical approaches and the main literature on the described topic, the article should present the results of its own theoretical or applied research (justification of the choice of scientific approach, scientific novelty, goal setting, problem solving, comparative research, experiment).
5. The structure of the scientific article includes the title, abstracts, keywords, main provisions, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references. Each original article (with the exception of the socio-humanitarian direction) ensures the reproducibility of the research results, describes the research methodology with an indication of the origin of equipment and materials, methods of statistical data processing and other ways to ensure reproducibility.
6. The list of references should contain at least 15 sources.
7. The article should contain meaningful links to the works published in 2018-2021, indexed by Scopus or Web of Science databases.
8. All articles are checked for plagiarism. If plagiarism is detected, the article is rejected from consideration, and its author will be refused further publications in the journal.
9. Authors should avoid excessive self-citation, as well as including their own previously published material in the article without making appropriate references.
10. It is allowed from one to three authors per article.
11. No more than 1 article from one author is accepted in one issue of the journal. In case of double or triple co-authorship, the publication of a second article by the same author is at the discretion of the editorial Board.

Technical requirements

1. The Text is typed in the Microsoft Word, Times New Roman font, size 11 PT, interval 1, margins - everywhere 2 cm.
2. The volume of article – not less than 3,000 words and not more than 5,000 words (excluding title, information about authors, abstracts, keywords, references). For articles in the sections "Natural Science", "Physics, Mathematics, Computer science" - from 1,500 to 5,000 words.
3. In the upper-left corner on the 1st page of the article is indicated IRSTI - international rubricator of scientific and technical information. IRSTI is determined on the site www.grnti.ru
4. The title of the article should be written in CAPITAL letters.
5. Data about the authors: first name, middle name, last name, organization name, city, country, email of corresponding author.
6. An abstract of at least 150 words should give a brief and clear description of the problem, purpose, methods and main results of the research.
7. Keywords in the number from 5 to 8 are given according to the degree of semantic importance for the described topic. Keywords can be nouns, proper names, geographical names, and phrases. Keywords can not be adjectives or sentences.
8. Abbreviations and abbreviations, with the exception of well-known abbreviations, must be deciphered when first used in the text.
9. The number of the given illustrations, diagrams, tables not more than five. Each figure, graph, and table is accompanied by an indication of the source (Source: stat.gov.kz or Source: compiled by the author).
10. Formulas and symbols are executed in Microsoft Equation and Microsoft Word format, numbered, and links to them are given in the text.
11. The list of references should contain only those sources to which reference is made in the text. Sources are numbered as they appear in the text. Sources in the list of references are arranged as follows:
Fink L.D. (2016) Five High Impact Teaching Practices. Collected Essays on Learning and Teaching (CELT). Vol. IX. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104478.pdf>
Нисская А.С., Савина Е.В. (2018) Общение педагогов и родителей. Анализ взглядов и предпочтений для позитивной коммуникации // Современное дошкольное образование. № 3. С.4-11.
Әбдиев К.С., Амзеева Б.Ш. (2019) Ұлттық мониторинг нәтижелерін түсіндіру мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (80), 223-230 б.
After the main list of references, a list of references is given in transliteration (from Cyrillic to Latin) and a translation of the title of the work into English.

12. References to sources are indicated in the text in straight brackets with the number of the source and the page to which the link is given: [1;15]. Links to non-reviewed or non-scientific publications are not desirable.

13. After the list of references are given two annotations with keywords: if the article is written in Kazakh language, are given annotations in Russian and English; if the article in Russian - abstract in Kazakh and English, if the article in English - abstract in Kazakh and Russian languages.

14. Before the abstract is given the title of the article, information about the author (first name, patronymic, last name, organization name, city, country, email).

15. At the end of the article is given full information about the author/s in 3 languages (Russian, Kazakh, English): surname, name, patronymic, academic degree, academic title (if any), title, name of the organization. Work address: country, city, zip code, street, house; author's email.

16. The text of the article should be thoroughly checked for grammar, style and punctuation. Articles that do not meet the technical requirements are returned for revision.

Terms of acceptance and review of articles

Issue	Deadline for accepting	Deadline for reviewing articles	Publication
No 1	February 1	March 20	March 30
No. 2	May 1	June 20	June 30
No. 3	September 1	September 20	September 30
No. 4	November 1	December 20	December 30

Articles should be submitted online at the web-site: **vestnik.kazmkpu.kz**

The procedure of editing and review

1. Notification of receipt of the article is sent to the authors within 3 days after receipt.

2. Average processing time of the article is from 1 to 3 months.

3. For each article received by the editorial Board, the authors are sent a comment signed by the editor of the journal. The comment contains a General assessment of the article, comments on the technical design, content, presentation logic, sources, etc.

4. In response to the received comment, the authors make appropriate corrections to the text and send a revised version of the article.

5. The editorial Board sends comments to the authors before bringing the article into full compliance with the requirements. If the recommendations of the editorial Board are not implemented by the authors, the editor reserves the right to terminate the correspondence.

6. Authors are strongly encouraged to make edits to the version of the article that the editor sends.

7. After bringing the text of the article in full compliance with the requirements, the editorial Board sends the article for a double-blind review, which can be both internal and external. Internal review involves members of the editorial Board, external review involves independent experts whose research interests are close to the subject of the article.

8. The reviewer is sent the text of the article (without information about authors) and the review form.

9. The review period depends on the capabilities of the reviewer, but should not exceed 1 month from the date of receipt of the article. If the review is not received, the article is sent for review to another expert.

10. Each article must receive at least two independent reviews.

The cost for publishing an article is 7500 KZT. Foreign authors (non-citizens of Kazakhstan) are not charged for publication.

Courtesy copy

After leaving the printing house of the corresponding issue of the journal, the author may receive 1 courtesy copy in paper form free of charge.

The Editorial Board does not have the ability to send mail to nonresident authors. At the request of the author, Express mail is sent by the editorial office at the expense of the recipient.

Our address: Republic of Kazakhstan, Almaty, 050000, Gogol str., 114, building 1, office 122.

Tel.: +7 (727) 237 00 18, e-mail: vestnik@kazmkpu.kz

web-site: <http://vestnik.kazmkpu.kz>

**ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ЖЕНСКОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING
UNIVERSITY**

№4 (92) 2022

<http://vestnik.kazmkpu.kz>
email: vestnik@kazmkpu.kz

27.12.2022 ж. қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16

Компьютерлік терілім.

Әріп түрі «Times New Roman»

Шартты баспа табағы 4,4

Таралымы 300 дана

Тапсырыс № 52

«Қыздар университеті» баспасы.

050000, Алматы, Гоголь көшесі, 116 үй